

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
**МІЖНАРОДНІ
ВІДНОСИНИ**
Випуск 1

Ужгород-2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – *д.політ.н., професор*

Заст. гол. редактора: Капіган Л.І. – *д.і.н., професор*
Панов А.В. – *к.і.н., професор*

Відповідальний секретар: Зубанич Л.Л. – *к.і.н., доцент*

Члени редколегії: Галда П.П. – *к.і.н., доцент*
Атаманенко А.Є. – *д.і.н., професор*
Бисага Ю.М. – *д.ю.н., професор, Заслужений юрист України*
Вегеш М.М. – *д.і.н., професор*
Дір І.Ю. – *к.ю.н., доцент*
Кіш Є.Б. – *д.і.н., професор*
Лемак В.В. – *д.ю.н., професор*
Мандрик І.О. – *д.і.н., професор*
Офіцинський Р.А. – *д.і.н., професор*
Приходько В.П. – *к.і.н., д.е.н., професор*
Павлишин С.Я. – *к.ю.н.*
Стряпко І.О. – *к.і.н., доцент*
Тодоров І.Я. – *д.і.н., професор*
Федака С.Д. – *д.і.н., професор*
Шніцер І.О. – *к.і.н., доцент*
Ioan Horda – *д.і.н., професор (Королівство Румунія)*
Andrzej Krynski – *доктор габілітований, професор (Республіка Польща)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 29.08.2017 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21014-10814Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: www.visnyk-intrelations.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ..... 5

Набока О.В. ДИПЛОМАТИЧНІ ВІЗИТИ КОМОДОРА М. ПЕРРІ
НА ОСТРОВИ ЛЮ-ЧУ В 1852–1853 РР. ТА ЇХ МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ..... 5

Палінчак М.М., Громовчук М.В. ДЕРЖАВА ТА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В 20–30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... 14

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ..... 18

Данилець Ю.В. РІЧНІ ЗВІТИ МУКАЧІВСЬКО-УЖГОРОДСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПАРХІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (ДРУГА ПОЛ. 1940–1950 РР.)..... 18

Шніцер І.О. ІСТОРІЯ МІСТА ПРЯШІВ У 1939–1945 РР..... 31

РОЗДІЛ 3

ІСТОРІЯ НАУКИ Й ТЕХНІКИ..... 38

Світлик Н.М. СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ ТА ОБЩЕСТВО
СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ, ДІЯЛЬНОСТІ, ВЗАЄМИН..... 38

РОЗДІЛ 4

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ..... 50

Галда П.П., Лазур М.П. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 РР.
У ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ..... 50

Пілаш Д.М. НЕПАЛ МІЖ ІНДІЄЮ ТА КИТАЄМ:
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА НОВІТНІ ПЕРСПЕКТИВИ
МОЛОДОЇ ГІМАЛАЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ..... 57

П'ясецька-Устич С.В., Ковач Т.Ю. МІЖНАРОДНА ІММІГРАЦІЯ
РОБОЧОЇ СИЛИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ..... 71

Товт К.Я. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:
ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ..... 81

CONTENTS

SECTION 1

WORLD HISTORY	5
Naboka O.V. DIPLOMATIC VISITS OF COMMODORE M. PERRY TO LIU CHUI ISLAND IN 1852–1853 AND ITS INTERNATIONAL REPERCUSSIONS.....	5
Palinchak M.M., Hromovchuk M.V. STATE AND CATHOLIC CHURCH IN CZECHOSLOVAKIA IN THE 20–30 TH YEARS OF THE XX CENTURY.....	14

SECTION 2

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY AND SPECIAL HISTORICAL DISCIPLINES	18
Danylets Yu.V. ANNUAL REPORTS MUKACHEVO-UZHGOROD ORTHODOX DIOCESE AS A HISTORICAL SOURCE (SECOND HALF OF 1940–1950 YEARS).....	18
Shnitser I.O. THE HISTORY OF THE CITY OF PREŠOV IN 1939–1945.....	31

РОЗДІЛ 3

HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY	38
Svitlyk N.M. STAVROPIGIYSKIY INSTITUTE AND THE SOCIETY OF ST. BASIL THE GREAT: THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT, ACTIVITIES, RELATIONSHIPS.....	38

SECTION 4

INTERNATIONAL RELATIONS	50
Halda P.P., Lazur M.P. CARPATHIAN UKRAINE 1938-1939 IN POLITICS OF EUROPEAN STATES.....	50
Pilash D.M. NEPAL BETWEEN INDIA AND CHINA: HISTORICAL EXPERIENCE AND NEW PROSPECTS FOR YOUNG HIMALIAN REPUBLICS.....	57
Piassetska-Ustych S.V., Kovach T.Yu. INTERNATIONAL EMPLOYMENT IMMIGRATION IN THE EUROPEAN UNION, AS A TOOL FOR ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC POLICY.....	71
Tovt K.Ya. FOREIGN POLICY OF THE HUNGARIAN REPUBLIC: EXPERIENCE OF EUROPEAN INTEGRATION.....	81

РОЗДІЛ 1 ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 93/94; 327

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІЗИТИ КОМОДОРА М. ПЕРРІ НА ОСТРОВИ ЛЮ-ЧУ В 1852–1853 РР. ТА ЇХ МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ

DIPLOMATIC VISITS OF COMMODORE M. PERRY TO LIU CHUI ISLAND IN 1852–1853 AND ITS INTERNATIONAL REPERCUSSIONS

Набока О.В.,

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті висвітлюються дипломатичні місії американського комодора М. Перрі на острови Лю-Чу у процесі масштабної експедиції ескадри військово-морського флоту США до Японії у 1852–1853 рр. Розглянуто процес формування контактів між керівником експедиції та місцевою владою островів, а також перебіг переговорів, внаслідок яких Лю-Чу був відкритий для західної торгівлі.

Ключові слова: М. Перрі, Лю-Чу, Японія, США, договір про відкриття для іноземної торгівлі.

В статье освещаются дипломатические миссии американского коммодора М. Перри на острова Лю Чу в ходе масштабной экспедиции эскадры военно-морского флота США в Японию в 1852–1853 гг. Рассмотрен процесс формирования контактов между руководителем экспедиции и местной островной властью, а также переговоры, в результате которых Лю-Чу был открыт для западной торговли.

Ключевые слова: М. Перри, Лю-Чу, Япония, США, договор об открытии для иностранной торговли.

The article highlights the diplomatic mission of the American Commodore M. Perry to Liu Chui Island, during the large-scale military expedition of the US Navy Fleet to Japan in 1852–1853. The process of establishing the contacts between the leader of the expedition and the local authorities of the Island was examined, as well as the conducted negotiations during the first (1852) and second (1853) Perry's visits to the capital of the archipelago – the city of Nappa, which resulted in opening this Island to Western trade.

Key words: M. Perry, Liu Chui Island, Japan, the United States, setting the agreement for international trade.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини характеризуються збільшенням економічної значущості та світового авторитету країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Низка країн регіону сьогодні відіграють все помітнішу роль не тільки в межах міжнародного порядку в Східній Азії, але і на світовій арені загалом. Все вищезгадане показує необхідність подальших досліджень історії міжнародних відносин в АТР, особливо в ті періоди, коли формувалася стратегія

дій у цьому регіоні головних гравців, таких як США.

Стан опрацювання. Варто згадати також, що останнім часом у науковий обіг входить все більша кількість джерел, які раніше були недоступні вітчизняним науковцям. Це, зокрема, мемуари, офіційні документи, історичні праці сучасників подій. Все це дає змогу ліквідувати певні прогалини у вивченні історії міжнародних відносин у Східній Азії. Стаття присвячена дослідженню першої спроби Сполучених Штатів поставити під свій

контроль острови Лю-Чу у 50-х рр. XIX століття, здійсненої комендором Перрі під час своєї славнозвісної експедиції до Японії, у процесі якої ця країна була відкрита для західної торгівлі. Відзначимо, що в українській історіографії ця тема маже не розглядалася.

Виклад основного матеріалу. Метью Колбрайт Перрі народився 10 квітня 1794 р. у невеличкому місті Південний Кінгстаун (штат Род-Айленд) у родині військових. Його батько та старший брат були офіцерами флоту США.

Природно, що майбутній комендор також обрав для себе долю військовослужбовця. У 1809 р. він став гардемарином та почав службу на кораблі «Помста» під керівництвом свого старшого брата.

У 1830 р. Перрі був призначений капітаном шлюпу «Конкорд». У 1837 р., перебуваючи на посаді другого офіцера Нью-Йоркської військової верфі, він особисто спостерігав за будівництвом другого фрегату США на паровій тязі «Фултон», а також був ініціатором створення першого корпусу морських інженерів. За його реформаторські новації у 1840 р. йому було присвоєно звання комендора, і він очолив Нью-Йоркську військову верфь.

У 1843 р. Перрі було призначено командувачем африканської ескадри США, яка мала протидіяти торгівлі рабами.

У 1845 р. як керівник військового корабля «Міссісіпі» він брав участь у війні США проти Мексики. Саме у процесі цього військового конфлікту він показав всі свої здібності. Під керівництвом комендора було захоплене мексиканське місто Фронтера, була зруйнована військова фортеця Табаско. Він також показав себе у битві за Тамаулілас.

Завоювання у процесі військових дій Каліфорнії ще більше актуалізувало проблему створення пароплавного сполучення через Тихий океан. Саме тому після завершення війни з Мексикою Перрі приступив до створення плану широкомасштабної американської експансії США в тихоокеанському регіоні, ключовим елементом якого мало стати відкриття

Японії для іноземної торгівлі. Його ініціативи були добре сприйняті у Білому Домі, і почався процес створення японської ескадри та виділення головних пунктів на шляху до країни вранішнього сонця [1, с. 49].

Варто згадати, що його план, надісланий Державному Секретарю США Джону Клейтону (1796–1856) у 1849 р., містив детальне обґрунтування необхідності відкриття Японії та введення її у співтовариство вільних націй. Свій аналіз японських справ комендор розпочав з описання жахливих умов, у яких перебувають американці (як правило, китобої), які внаслідок корабельних аварій були змушені висаджуватися на японські береги і після цього потрапляли до полону місцевої влади. «Останнім часом, – писав він у Білий Дім, – ми втратили кораблі «Ладога» та «Лоуренс». Ті, кому вдалося вижити у корабельній аварії, висадилися на одному з Курильських островів. Вони були схоплені, і їх протягом 17 місяців тримали у тісних в'язницях, у нелюдських умовах. Одного з них, який намагався втекти, варварськи стратили».

Подібна історія сталася також з екіпажем китобійного судна «Ладога», який висадився у південно-західній частині острова Таракай і був схоплений японськими військовими.

Таке становище, на думку Перрі, є неприпустимим, оскільки «шторми час від часу заставлятимуть наших китобоїв та торгівельні кораблі шукати порятунку в Японії у разі корабельної аварії. При цьому, за винятком голландців та китайців, всі іноземці, незалежно від того, за яких небезпечних обставин вони висадилися в Японії, потрапляють під арешт. Потім їх відправляють до в'язниці цього порту, де вони тримаються під вартою, отримують погану їжу з рису, риби та води. Вони зазнають принижень, їх заставляють плювати на розп'яття» [2, с. 4].

Всі згадані вище обставини, на думку комендора, «не мають терпіти вільні нації» [2, с. 5].

У зв'язку з цим Перрі вимагав від Білого Дому «не гаяти час і звернутися до сьогуну Японії і до місцевої влади з письмовим зверненням, у якому наполягати на тому, щоб моряки, зайняті у китобійному промислі, на службі у військово-морському флоті, або комерсанти, змушені висадитися тут внаслідок поганої погоди, мали змогу здійснити ремонт свого корабля, отримати для цього все необхідне, а внаслідок корабельної аварії – отримати лікування; і за першої нагоди вони мають бути передані під захист консула США в Батавії» [2, с. 6].

У разі, якщо ці вимоги не будуть сприйняті, на думку Перрі, необхідно було блокувати бухту міста Едо та порт Матсмай. Для цього комодор наполягав на виділенні двох фрегатів [2, с. 6].

Заклики комодора не залишилися поза увагою Вашингтону. Почався процес підготовки експедиції до японських берегів, яку він мав очолити. Що ж стосується підготовки інструкцій Перрі Білим Домом щодо цілей та завдань експедиції в Тихий океан, то безпосередньо цим займалися держсекретарі Д. Вебстер (1782–1862), який займав цю посаду у 1850–1852 рр., та Е. Еверет (1794–865), який перебував у Білому Домі в 1852–1853 рр.

Перша редакція була підготовлена Вебстером 10 червня 1851 р. Вебстер вимагав від Перрі добитися вибачень та сатисфакції від японського уряду з приводу епізодів з екіпажами кораблів «Моррісон», «Бідл» та «Ладога». Також Білий Дім наполягав на тому, що необхідно було вимагати від японців можливості для закупівлі вугілля в разі необхідності; захисту тих, хто потрапив у корабельну аварію, а також забезпечення згоди Едо на укладання торговельної угоди [3, с. 261].

5 листопада 1852 р. свої інструкції Перрі дав і Еверет. Вони були більш чіткі в деталях. Він наполягав на захисті американських моряків на японській території, відкритті кількох портів для західної торгівлі, на організації безперешкодної закупівлі вугілля [3, с. 261].

Що ж стосується самого Перрі, то він був не зовсім задоволений підходом Білого Дому до міжнародних проблем у Тихому океані. Будучи за політичними поглядами імперіалістом, він наполягав на тому, що США мають спрямовувати зусилля на створення колоніальної імперії в Східній Азії шляхом захвату таких територій, як Тайвань, Лю-Чу, Бонін. Всі ці острови він відвідає у процесі своєї експедиції, проте, як показує аналіз подій, робив він це на свій страх та ризик, без згоди Білого Дому.

Про прихильність Перрі до проекту завоювання одного з островів Тихого океану свідчить його депеша міністру ВМФ США від 14 грудня 1852 р. У ній він писав: «Варто зазначити, що Великобританія вже перебуває у важливих пунктах у Східній Індії та китайських морях. Це, насамперед, Сінгапур та Гонконг. На щастя, багато островів Тихого океану ще залишаються вільними, і тому вельми важливим для Сполучених Штатів є, не витрачаючи часу, вжити активних заходів для забезпечення достатньої кількості портів для подальшого успіху нашої торгівлі у цьому регіоні [4, с. 119].

Для відкриття Японії було виділено десять військових кораблів («Міссісіпі», «Сасукуєхан», «Повхатан», «Македонянин», «Саплай», «Саратога», «Вандалія», «Лексінгтон», «Саутгемптон», «Плімут»), серед яких – чотири пароплави, три шлюпки та три кораблі, які мали виконувати функцію складів.

Перрі було доручено вручити японському імператору листа президента Філмора. У ньому американський лідер запевняв хазяїна «хризантемого трону» у добрих почуттях особисто до нього, а також до японського уряду. Він зазначав, що у Білого Дому «немає ніяких інших цілей, окрім встановлення дружніх відносин між Сполученими Штатами і Японією» [1, с. 115]. Важливим складником цієї «дружби» були, за думкою Філмора, комерційні відносини.

Крім того, Білий Дім намагався добитися від японців цивілізованого при-

йому для громадян США, які потрапляли в корабельні аварії біля берегів Ніххону. «Багато наших кораблів щороку проходять із Каліфорнії до Китаю. Іноді так трапляється, що один з цих кораблів потрапляє в корабельну аварію біля японських берегів. Ми просимо, щоб ці нещасні люди були забезпечені притулком та лікуванням, а також мали можливість покинути Японію на першому ж кораблі, який заходить у Ваші порти» [1, с. 116].

Цікавило Філмора і японське вугілля, яке американці планували використовувати як паливо для своїх пароплавів. Він просив у імператора допустити можливість закупки цієї корисної копалини за ціною, встановленою японським урядом. Президент також просив відкрити для цих цілей один із японських портів в південній частині імперії [1, с. 117].

Аналізуючи лист Філмора, варто відзначити, що більшість його пунктів були складені на основі рекомендацій Перрі. Його побажання щодо захоплення островів у Тихому океані для їх подальшого використання як опорних баз, вірогідно, залишилися поза увагою Білого Дому.

Варто відзначити, що підготовка до місії трималася в таємниці. Було заборонено надавати інформацію пресі щодо можливого маршруту ескадри, дисципліни та внутрішнього розпорядку на кораблях. Всі журнали та записи, які стосувалися експедиції, вважалися власністю уряду Сполучених Штатів. Такі заходи було зумовлені побоюваннями, що, дізнавшись про місію, інші держави могли завадити її реалізації [1, с. 49].

24 листопада 1852 р. Перрі зайшов на борт свого флагману – фрегату «Міссісіпі» – та відплив у море, наказавши капітанам інших кораблів його ескадри приєднатися до нього.

Першою японською територією, до якої прибула експедиція Перрі, була острівна гряда, відома під назвою Лю-Чу (Рюкю).

У досліджуваний період політичний статус цих островів був визначений досить умовно. Довгий час вони були об'єктом суперництва між Китаєм

і Японією. Вперше Лю-Чу були згадані в китайських джерелах танської епохи ще в 605 р.

На початку XIX ст. острів відіграв значну роль у міжнародній торгівлі в тихоокеанському регіоні. Саме тут на зовнішній ринок вільно продавалися японські та китайські товари, тоді як сюзерени – Китай та Японія – закрилися від світу політикою «самоізоляції». У цих обставинах острів став притягувати увагу західних держав, одним із пріоритетних завдань яких було утвердження на транстихоокеанських торговельних шляхах. Саме тому обстеження островів архіпелагу Рюкю стало одним із головних завдань комодора М. Перрі.

26 травня 1853 р. ескадра прибула до гавані Нафа – головного порту острову Великий Лю-Чу. Місцеві жителі були налаштовані дружелюбно і навіть прислали послів із подарунками у вигляді квітів і свійських тварин. Не встигли кораблі стати на якір, як до флагмана підійшов човен із двома представниками місцевої влади. Це були типові смуглошкірі азіати з довгими чорними бородами, вдягнуті у жовті капелюхи, сині халати та білі сандалії. Американці довго не могли виявити мету їх візиту, оскільки тоді ще не прибув перекладач. Лише китаєць, один зі слуг комодора, нарешті зміг порозумітися з мешканцями острова. [1, с. 52].

Після недовгої бесіди вдалося з'ясувати, що їхній візит мав формальний характер, вони мали лише привітати американців. Комодор у відповідь відмовився від церемоній і заявив, що бажає зустрітися з місцевим регентом, який представляв інтереси чотирнадцятирічного короля. Перрі також підозрював посланців у тому, що вони направлені сюди з розвідувальною функцією. Ті були змушені повернутися на берег.

Наступного дня на флагман прибуло нове посольство від місцевої влади. Посланці привезли з собою подарунки (кілька корів, поросят, птахів, овочі та яйця) на чотирьох великих човнах. Проте Перрі, який мав жорсткий харак-

тер, безапеляційно заборонив їм підійматися на борт, ще раз заявивши, що вимагає зустрічі з регентом.

Проте зустріч все не відбувалася. Вірогідно, влада Лю-Чу не знала, як вести себе з прибульцями, і прагнула порадитися зі своїми володарями з Японії. З американських кораблів спостерігали, як на північ, у бік японського берега, відплило кілька човнів. Перрі припустив, що вони поплили до Едо [1, с. 53].

Очікуючи офіційних представників місцевої влади, Перрі вирішив дослідити острів та гавань. Під час сніданку він окреслив три напрями розвідки – два на морі, один на березі. Необхідно було зібрати мінерали, свідчення про місцеву флору та фауну. Для проведення досліджень Перрі викликав з одного з кораблів художника та виділив дагеротипний апарат [1, с. 53].

Подальші кілька днів були присвячені дослідженню місцевості, де головну роль відігравав відомий поет Бейард Тейлор (1825–1878), який довгий час мандрував у Єгипті та Індії і приєднався до місії Перрі під час зупинки кораблів ескадри у Калькутті.

Довгий час мандрівникам забороняли висаджуватися на берег. Лише 30 травня, коли Перрі нарешті зустрівся з місцевим регентом Лю-Чу, це питання було вирішено позитивно. У цей день можновладець у супроводі восьми слуг особисто прибув на флагманський корабель американської ескадри. На честь його візиту американці дали залп із трьох гармат, після чого деякі з царедворців упали на коліна.

Після цього американські капітани Б'юкенен та Адамс, які зустрічали делегацію (сам Перрі був у своїй каюті), повели регента оглядати корабель. Проте ані найновіша західна техніка, ані гра оркестру не викликала у можновладця жодних емоцій. Врешті-решт він запитав у американців, коли вже зустрінеться з комодором.

Тільки після цього його запросили до каюти комодора. Результати конференційної бесіди Перрі та регента полягали в тому, що вони запевнили один одного

в добрих намірах та домовилися про те, що американець найближчим часом відвідає палац із офіційним візитом [1, с. 55].

Крім того, комодору вдалося добитися від місцевого володаря дозволу на висадку на берег для своїх підлеглих для нового дослідження острова, чим вони і скористалися того ж дня. Швидко був організований невеликий загін, до якого увійшли три офіцери та поет Бейард Тейлор. Саме він і залишив письмові свідчення про перебіг цієї експедиції.

Мандрівники зійшли на берег вранці 30 травня. У загін входили художник Гейне, мічман Лоуренс, помічник інженера Гемптон, стюарт Сміт, матрос Террі. Їх супроводжувало ще чотири моряки для охорони та чотири китайці-кулі, які несли намети та все необхідне для подорожі. Загін був добре озброєний та готовий відбити будь-який напад [5, с. 357].

Насамперед Тейлор розвідав північно-західне узбережжя Лю-Чу з метою пошуку зручних бухт і джерел прісної води. Також американця цікавили місцеві ґрунти, рослини, а також деревина для можливого ремонту китобійних кораблів [5, с. 346].

Експедиція продовжувалася приблизно тиждень. Американці повернулися на кораблі у другій половині дня 4 червня та дослідили понад половину острова. У зв'язку з тим, що Перрі не став попереджувати про подорож місцеву владу, не встиг загін пройти і півмилі, як до них приєдналася місцеві чиновники. Протягом усього походу вони спостерігали за діями іноземців [5, с. 357]. Проте мандрівники не виявляли жодного занепокоєння з цього приводу. Один із матросів навіть зробив із бамбуку древко для американського прапора, який потім встроїв у ствол свого мушкету.

Слід відзначити, що підданам США не вдалося налагодити контакти з місцевими мешканцями. Кожне поселення, до якого вони входили, виявлялося опустілим. Усі люди – від дітей до старих – під час наближення прибульців спішно покидали свої оселі.

У цій ситуації Тейлор заговорив із мандарином, який повсюди супроводжував американців, та заявив про бажання йти далі, вглиб острова. Чиновник, який розраховував, що мандрівники після невдалої спроби налагодити контакти з місцевими повернуть на свої кораблі, був явно незадоволений. Проте він разом зі своїми підлеглими продовжував супроводжувати експедицію [5, с. 358].

Подорож була продовжена. Американці з цікавістю оглядали місцеві красоти. Одного разу вони знайшли руїни старовинного замку. Як було встановлено, колись він належав одному з володарів Лю-Чу в середньовічний період трьох царств. Однак кожне поселення на їхньому шляху знову і знову виявлялося пустим. Чиновники, які супроводжували експедицію, напередодні візиту іноземців попереджали місцевих і наказували їм йти в джунглі [5, с. 359].

Намагаючись обманути чиновників, які їх супроводжували, американці неочікувано змінили маршрут своєї подорожі, проте «шпигуни все одно були раніше нас у тих місцях, куди ми йшли» [5, с. 359].

Нарешті іноземцям вдалося випередити місцевих чиновників, і вони знайшли поселення, з якого ще не встигли втекти місцеві мешканці. Зовнішність прибульців настільки вразила тубільців, що вони впали на коліна і постійно кланялися, б'ючи лобами об землю.

Незважаючи на всі неприємності, поетична душа Тейлора все ж таки не могла не помилуватися місцевими красотами. Під впливом побаченого поет написав: «Острів є одним із найкрасивіших у світі, і на ньому можна бачити різноманітні пейзажі. Поля в долинах обробляються з такою турботою та старанністю, що їй можуть позаздрити навіть китайці. Пагорби увінчані мальовничими соснами... У захищених від вітру долинах ми спостерігали скупчення пальм та бананових дерев, які додають чарівності місцевим тропікам. А пагорби, покриті сосновими лісами, нагадують пейзаж помірної зони» [5, с. 376].

Після повернення експедиції Перрі вирішив, що настав час для нової зустрічі з регентом. Слід загадати, що комодор вже неодноразово пропонував зустрітися з місцевим володарем, проте його прохання деякий час ігнорувалися. Місцеві чиновники йшли на хитрощі. Зокрема, американця запрошували на святкування, яке, однак, призначалося на той день, коли комодор був зайнятий відправкою корабля до Китаю, і саме тому він був змушений відповісти відмовою. У відповідь чиновники прислали йому вишукані блюда, які подавалися на бенкеті. Всі ці прояви мнимої поваги Перрі сприймав як особисту образу, проте продовжував наполягати на черговій зустрічі з регентом.

6 червня аудієнція Перрі нарешті відбулася. Він організував свій візит з особливою пишністю. Для проведення церемонії комодор зібрав велику купу народу. Його супроводжувало 215 осіб, серед яких були 32 офіцери, 122 морських піхотинці та 30 музикантів. 6 китайців-кулі несли подарунки малому королю острова, його матері та регенту. То були переважно американські промислові товари [5, с. 377].

Місію супроводжував великий натовп тубільців. Святковий марш тривав майже годину. Перед королівським палацом оркестр завзято заграє марш «Хай Колумбія!». Делегацію зустрів чиновник, який ще кілька днів тому супроводжував експедицію Тейлора на Лю-Чу. У його компанії Перрі увійшов у залу для аудієнцій. Там його вже чекав старий регент разом зі своїми трьома радниками. Варто згадати, що ані король, ані вдова-королева не вийшли привітати комодора. Регент пояснив це недугою правительки, яка ніяк не могла оговтатись після візиту англійського корабля «Сфінкс», який відбувся рік тому. У відповідь комодор запропонував направити до неї американських лікарів, проте цю пропозицію було відхилено [5, с. 383].

Вірогідно, ця пишна процесія була нічим іншим, як візитом ввічливості. Ніяких далекоглядних планів сторони не обговорювали. Перрі запросив регента

відвідати його на кораблі. Він також попередив місцевого володаря про те, що збирається на кілька днів відлучитися з острова.

Через деякий час регент запропонував Перрі покинути королівський палац та перебраться до нього додому. Там американців вже чекав обід, який складався з 19 страв. Серед тостів, які проголошував комодор, був і за «поглиблення дружби між США та Лю-Чу» [5, с. 383].

Закріпивши таким чином свої дипломатичні позиції у відносинах із владою Лю-Чу, через кілька днів після аудієнції у регента Перрі відправився дослідити острів Бонін, розташований на захід від Лю-Чу. Звідси він повернувся тільки 23 червня.

Він одразу дізнався про головну політичну новину, яка сталася в період його відсутності. За кілька днів старого регента, з яким комодор налагоджував та розвивав зв'язки, було відсторонено від влади. Ходило багато чуток про його подальшу долю. Хтось говорив, що старий можливо-владець зробив собі характері, доктор Беттельгейм наполягав на тому, що регент знаходився у вигнанні на одному з островів. Серед американців було тверде переконання в тому, що зміна влади відбулася внаслідок прибуття на острів ескадри Перрі. Проте керівник місії вважав, що зміна влади відбулася лише тому, що старий вирішив передати її молодшому спадкоємцю.

Перрі не став звертати уваги на політичні бурі на маленькому острові, вирішив розвивати добрі відносини з новим правителем. Він запросив його на обід на «Саскуеханну», і новий володар, який був значно молодший за свого попередника, з радістю погодився.

У призначений день, три човни доставили запрошених гостей на фрегат. Біля трапу їх зустрічав капітан Б'юкенен, який провів для регента екскурсію кораблем. Морські піхотинці вишикувалися вздовж борту, грав оркестр. Через деякий час прибулих запросили на обід в кают-компанію, де їх вже чекав комодор [4, с. 264].

Після обіду гості та хазяї перейшли до курильної кімнати. Увесь цей час йшла неспішна бесіда, у процесі якої Перрі намагався з'ясувати особливості політичного статусу острова. Його дуже цікавила практика подвійного васалітету Лю-Чу. Вірогідно, він з'ясовував можливості для того, щоб і США заявили про свої права на острів, користуючись його невизначеною приналежністю. Проте регент відповідав досить розпливчато, хоча і в межах дипломатичного етикету.

Таким чином, перший етап боротьби за приєднання Лю-Чу до американських острівних володінь не приніс очікуваних результатів. Звичайно, Перрі не зустрів на острові традиційної ворожості до іноземців, яку демонстрували японці. Навпаки, йому вдалося встановити досить активні контакти з місцевою владою. Проте добитися підписання хоча б якого договору, який би надав американцям привілеї в торгівлі, йому не вдалося. Обидва місцевих регенти намагалися зберегти існуючий стан речей і досить розпливчато відповідали на ініціативи комодора.

Нарешті 2 липня 1853 р., отримавши всю необхідну інформацію про острів, Перрі відплив до Японії. Він повернувся сюди, вже коли добився від сьогунату відкриття країни вранішнього сонця для західної торгівлі, щоб добитися того ж самого і від місцевої влади.

25 липня 1853 р. американці знову підійшли до берегів острова Лю Чу. Втомлений від важких та затяжних переговорів з японцями, Перрі більше не хотів чекати та витратити час на довгі церемонії та одразу вступив у переговори з регентом. Без сумніву, що досвід, якого він набув у Японії, а саме рішучий тиск із метою досягнення своїх цілей, визначив його стратегію дій і у відносинах з місцевою владою. Він зажадав негайної зустрічі з правителем острова, а також сформулював низку умов, яких він збирався добиватися від нього.

Попередню, організаційну зустріч він доручив своєму помічникові – капітану Адамсу, який мав зустрітися з градоначальником.

чальником міста Напа та викласти головні тези для обговорення [1, с. 135].

Серед питань, які американці прагнули вирішити, варто виокремити такі. По-перше, вони збиралися добиватися передачі в оренду будівлі на острові строком на один рік. Там мало розміститися американське представництво. При цьому платити за оренду Перрі збирався зі свого карману.

Крім того, Перрі вимагав початку закупівлі місцевого вугілля у кількості 600 тон. У разі, якщо господарство Лю-Чу не зможе забезпечити цього об'єму поставок, він наполягав на створенні на острові спеціального підприємства за допомогою американських спеціалістів.

Також комодор мав намір добитися від регента відкриття вільної торгівлі і права придбання всього необхідного для екіпажів кораблів, які заходять у місцевий порт.

І найголовніше, він наполягав на тому, щоб усі його умови були розглянуті найближчим часом, протягом двох місяців.

Проте американцям знову прийшлося втягуватися у перипетії затяжної східної дипломатії. Зокрема, місцевий градоначальник заявив, що не має повноважень для вирішення таких питань і пообіцяв передати їх регенту. Вдалося тільки визначити місце переговорів.

Врешті-решт, коли умови Перрі були розглянуті регентом і він отримав відповідь, то комодор ошаленів. З ним знову намагалися грати. Як відзначив Б. Тейлор, «відповідь регента була хорошою ілюстрацією нещирої східної дипломатії. Він ні на що не погоджувався і ні від чого не відмовлявся» [5, с. 453].

Американці просто не помічали істини, яка полягала в тому, що як японці, так і мешканці Лю-Чу не хотіли жодних контактів з іноземцями і, вірогідно, розмовляли з прибульцями тільки тому, що боялися палубної артилерії «чорної» ескадри США. Особливо крихкими в цій ситуації виглядали позиції регента, який був змушений оглядатися у своїх діях на Пекін та Едо. Саме тому він відповів комодору,

що він не проти закупівлі вугілля американцями, проте воно видобувається на південних островах, де тоді вирував тайфун, і це унеможливило організацію там постійних підприємств. Що ж стосується відкриття торгівлі, то він заявив, що це неможливо, тому що тубільці побоюються прибульців і розбігаються. У цій ситуації у влади немає важелів впливу на населення [5, с. 453].

Після того, як Перрі прочитав листа регента, він наказав повернути його назад, заявивши, що він незадоволений такою відмовкою. Він зажадав більш детальних відповідей і попередив про можливі негативні для Лю-Чу наслідки у разі, якщо не отримає їх.

Проте він не став чекати наступного листа і наступного дня, опівдні, американський загін чисельністю 200 чоловік захопив королівський палац. Комодор заявив, що такий стан речей зберігатиметься до того, як регент не дасть згоди на реалізацію всіх пунктів, які йому нав'язував Перрі [1, с. 137].

Під тиском військової сили регент був змушений капітулювати. Наступного дня, близько 10 години ранку, місцевий градоначальник прибув на «Саскуеханну» і заявив, що його володар прийняв всі умови, нав'язані американцями [1, с. 137]. Б. Тейлор назвав такий вид дипломатії за Перрі «здоровим глуздом, підкріплений добрим запасом фізичної сили» [5, с. 454].

Згідно з новим договором американські громадяни отримали право висадитися на берег вже наступного ранку. Багато з них скористувалися ним. Серед них був і Б. Тейлор, який докладно описав цей перший візит. Одразу після висадки прибульці направилися на місцевий ринок. Хоча магазини були ще закриті, на площі йшла торгівля традиційними для тубільців товарами: овочами, сиром, свининою, фаянсом, папером, бавовняними тканинами.

Коли американці зайшли на середину площі, юрба почала розсіюватися, ніби «осколочна бомба впала серед них» [5, с. 455]. Старі жінки, які не мали мож-

ливості швидко покинути площу, закривалися від прибульців парасольками, жахаючись навіть дивитися на них.

Саме в цей момент Тейлор помітив шпигуна, який слідкував за діями іноземців. Молодий мічман кинувся в погоню. Вони бігли через ринок, і люди, які залишалися там, швидко розсіювалися в страху перед прибульцями. Нарешті мічман схопив шпигуна і вдарив його.

Вражені такою неприємною зустріччю, американці повернулися на кораблі.

У той же день була знайдено місце для видобування вугілля, яке було оглянуто ще під час першої експедиції на Лю-Чу. Одразу ж почалося будівництво шахти. На берег для організації робіт були відправлені один офіцер та два матроси із запасом харчування. Від можливої загрози з боку місцевих жителів загін захищав шлюп «Плімут», який було вирішено залишити в столиці Лю-Чу [1, с. 139].

На цьому перебування Перрі на острові Лю-Чу закінчилося. Він добився всього, чого хотів. Місцева влада погодилася відкрити острів для західної торгівлі, тут будувалася вугільна станція. Мореплавці США могли користуватися правом вільного сходження на берег.

Висновки. Таким чином, відкриття островів Лю-Чу для іноземної торгівлі було другим за значенням успіхом експедиції комодора в Тихий океан у 1852–1854 рр. після аналогічного дипломатичного прориву в Японії. Це давало Сполученим Штатам змогу стати другою за значенням державою у цьому регіоні після Великобританії. Проте через два десятиріччя Вашингтон, і раніше не зацікавлений у використанні цієї території у власних інтересах, змушений був відмовитися від претензій на Лю-Чу. Причини цього розглядатимуться у подальших наукових статтях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Japan opened. Compiled chiefly from the narrative of American expedition to Japan in the years 1852 – 53-54. – L.: The religion tract society, 1858. – 320 p.
2. Letter to the hon. John M. Clayton, Secretary of State, enclosing a paper geographical, political and commercial on the independent oriental nations. – W.: Gideon & Co, 1849. – 71 p.
3. Dennet T. Americans in Eastern Asia. / T. Dennet – N. Y.: The Macmillan company, 1922. – 725 p.
4. The Japan Expedition, 1852 – 1854: the personal journal of Commodore Matthew C. Perry. – Smithsonian Institution press, 1968. – 334 p.
5. Taylor B. A visit to India, China and Japan, in the year 1853 / B. Taylor. – N. Y.: G. Putnam, 1855. – 570 p.

ДЕРЖАВА ТА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В 20–30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

STATE AND CATHOLIC CHURCH IN CZECHOSLOVAKIA IN THE 20–30TH YEARS OF THE XX CENTURY

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Громовчук М.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

Одним із невідкладних завдань у новій Чехословаччині було врегулювання відносин між державою та церквою, яке означало насамперед налагодження відносин між державою та римо-католицькою церквою. Католицьке духовенство стало предметом гострої критики в школах і на різних зібраннях.

Ключові слова: Чехословаччина, держава, церква, духовенство.

Одной из неотложных задач в новой Чехословакии было урегулирование отношений между государством и церковью, которое означало прежде всего налаживание отношений между государством и римско-католической церковью. Католическое духовенство стало предметом острой критики в школах и на различных собраниях.

Ключевые слова: Чехословакия, государство, церковь, духовенство.

One of the urgent tasks in the new Czechoslovakia was the settlement of relations between the state and the church, which primarily meant the establishment of relations between the state and the Roman Catholic Church. The Catholic clergy became the subject of sharp criticism in schools and at various meetings.

Key words: Czechoslovakia, state, church, clergy.

Одним із невідкладних завдань у новій Чехословацькій республіці було врегулювання відносин між державою та церквою, яке означало насамперед налагодження відносин між державою та римо-католицькою церквою. Але уряд не міг не врахувати критичне ставлення ліберальної інтелігенції до католицької церкви, лозунгами якої були: «Після Відня – Рим!», «Рим має бути чехом засуджений!» і т. д. Зруйнування Маріанського стовпа (пам'ятник перемозі католицької Праги над шведами-лютеранами, яку отримав народ у XVII столітті) на Староместській площі 3 листопада 1918 року стало сигналом до стихійного зведення рахунків ыз Римом,

з католицизмом. Католицьке духовенство стало предметом гострої критики в школах і на різних зібраннях. Була проведена часткова конфіскація церковного майна шляхом проведення земельної реформи. Антицерковна боротьба не набрала більш серйозної форми лише тому, що проти неї виступила католицька Словаччина та греко-католицька Підкарпатська Русь.

А в католицькій церкві керівництво справами взяла на себе громадська організація духовенства «Єднота». Понад 90 відсотків чеського кліру стали членами «Єдноти», а комітет цієї громади розробив влітку 1919 року «Пропозиції духовенства із відродження католиць-

кої церкви», які були передані делегацією у складі Маріана Благи, А. Колісека, Фр. Кроухера та Войтеха Шанди Римському Папі Бенедикту XV. Серед пропозицій були: 1) створення чеського патріархату; 2) розширення церковного самоуправління та можливість залучення до нього мирян; 3) проведення літургії на національній мові; 4) підготовка священників на місцях 5) можливість прийняття celibату на добровільній основі.

Коли ж делегація повернулася з Рима із жалюгідними результатами, які зводилися до дозволу на проведення слав'янської літургії та права у процесі меси читати св. Апостольське послання і Євангеліє чеською мовою, «Єднота» ідейно розкололася на стриманий і кількісно найсильніший центр, на лівих та правих радикалів.

Невдоволені священники 8 січня 1920 року заснували свою Чехословацьку церкву, яка на час перепису населення 1921 року нараховувала 600 тисяч. У 1930 році кількість вірників цієї церкви досягла 800 тис. членів.

Взаємини католицької церкви та держави ще довго залишалися напруженими. Чехословацький уряд зробив спробу відокремити церкву від держави. Народним зборам був запропонований проект конституційної грамоти, параграф 121 якої передбачав: «Між державою і церквою нехай буде встановлено відокремлення». Але ця пропозиція не була прийнята, позаяк не отримала достатньої підтримки серед депутатів Народних зборів. Вирішальну роль під час дискусії відіграла фракція словацьких депутатів, яка категорично вимагала, щоб текст параграфу 121 було змінено або повністю прибрано. Досягнутий компроміс мав вплив і на формулювання інших статей основного закону. Словацькі депутати зобов'язалися не вимагати закріплення автономії Словаччини в конституції [3, с. 73]. У результаті голосування (12 проти 4) перший варіант тексту було відхилено і запропоновано новий: «Відносини між державою і церквою встановлюються на засадах самоврядування церкви з урахуванням

особливостей законів держави». Згідно з цим текстом церкві залишалось майно і державна підтримка. Параграфи 117–133 конституції впорядковували відносини держави і церкви. Свобода совісті та віросповідання дозволяли повну свободу релігії і свободу бути невіруючим, належати до будь-якої церкви, визнаної державою, чи бути атеїстом. Конституційне закріплення рівності всіх конфесій усунула колишню пріоритетність римокатолицької церкви.

Але соціалістична фракція не заспокоїлась досягнутим: на засіданні Народних зборів вона запропонувала новий проект закону про відокремлення церкви від держави, подібний до французького варіанту (1905 р). Згідно з цим законопроектом всі релігійні заходи повинні були проводитися під прямим наглядом держави, церковне майно підлягало конфіскації тощо. Фракція словацьких депутатів знову виступила проти цих пропозицій.

Не сприйняли проект і інші політичні фракції. Опір був настільки великим, що проект закону не набрав голосів навіть для слухання у парламентських комісіях. Питання відокремлення церкви від держави було відкладено до невизначеного часу.

У середині 20-х років пропозиція відокремлення церкви від держави знайшла відображення у програмах аграрної, народно-демократичної, соціал-демократичної та комуністичної партій. Налагодження офіційних дипломатичних відносин із Ватіканом у 1920 році дало можливість поступово впорядкувати взаємини між державою і церквою. Під час врегулювання державно-церковних відносин уряд Чехословаччини не міг не враховувати зміну геополітичного обличчя Європи та роль у ньому Ватікану. Але у 1925 році між Чехословаччиною та Святою столицею виник конфлікт. П'ятсот десяту річницю з дня смерті Яна Гуса в Граді відзначали з особливими урочистостями а Ватікан вбачав у цьому провокацію і в знак протесту відкликав свого нунція Мормадді.

Але уряд не міг не враховувати той факт, що близько 80 відсотків громадян залишилися вірниками католицької церкви, тобто з 13 929 000 населення 10 617 000 були католиками. Було зрозуміло, що у разі відокремлення церкви від держави буде втрачено вплив на католицьку церкву, що дасть можливість утвердитися промадлярській орієнтації у Словаччині і Підкарпатській Русі і виразно зміцнити тамтешній сепаратизм. Подібна ситуація мала місце і в Судетах. Підготовка священнослужителів без державного нагляду могла би бути спрямованою не на користь держави.

Тільки дипломатичні стосунки з Ватіканом давали можливість уряду республіки домогтися збігання державних кордонів із кордонами єпархії. Розуміння необхідності вирішення цього питання урядом Чехословаччини та Ватіканом було досягнуто. Але вирішення проблем просувалося дуже повільно.

Завдяки тривалим взаємним дипломатичним зусиллям лише у 1927 році між Чехословаччиною та Ватіканом було укладено *Modus vivendi*, який вирішував питання кордонів єпархій Словаччини та Підкарпатської Русі, порядок призначення вищих церковних ієрархів. Остання проблема виникла тому, що уряд Чехословаччини призначив нових єпископів. Держава змушена була забезпечити тимчасове керівництво церковними маєтками, ординарії яких померли (рожнявський, кошпівський та спішський єпископи) або покинули країну (бансько-бистрицький єпископ).

Якщо в період Австро-Угорщини цісар особисто мав право призначати архієпископів, єпископів, каноників та генеральних вікаріїв, то 21 листопада 1921 року папа Бенедикт XV проголосив, що ці привілеї не поширюються на новостворені державні утворення. Апостольська столиця запропонувала узгодити ці питання з новими державами.

Відповідно до *Modus vivendi* призначення церковних ієрархів попередньо повинні були узгоджуватися з чехословацьким урядом, який із політичних моти-

вів залишав за собою право не погодитися з пропозицією.

29 березня 1928 року уряд республіки створив спеціальну комісію, що розробила детальний план реалізації договору, який задовільнив би як потреби церкви, так і інтереси держави. Виникла необхідність вирішити угорські претензії на частину церковних маєтків у Словаччині. Лише в кінці 1933 року комісія вислала свої пропозиції у Ватікан. У листопаді 1936 року Ватікан у відповіді до Праги повідомив, що реалізацію проекту доцільно проводити в два етапи. Перший етап повинен включати в себе зовнішнє розмежування єпархій, тобто об'єднання їх кордонів із державними. Другий етап пізніше визначив би внутрішнє розмежування, тобто нові кордони єпархій у межах Чехословацької держави [7, с. 66]. 2 вересня 1937 року вийшла папська була «*Ad ecclesiastici regiminis incrementum*» про зовнішнє розмежування чехословацької єпархії.

Святкування католицького Святовацлавського Міленія у 1929 році показали повну зміну у взаєминах церкви та держави. Уряд оголосив цей захід загальнодержавним. Другою визначною віхою у державній церковній політиці став загальнодержавний з'їзд католиків Чехословацької республіки у 1935 році, на якому влада з усіма почестями, які належать папському суверену, офіційно привітала папського легата кардинала Вардієра.

Страх за майбутнє католицької культури в країні після 1918 року пробудив до нового життя католицький політичний рух. Однак партіям із християнськими програмами не вдалося отримати більшість католицьких виборців: під час виборів 1920 року народна партія одержала 33 мандати, а у 1925 році – 31 мандат; словацька народна партія – 23 мандати, у 1929 році – 25 мандатів. Однак у грудні 1935 року під час виборів президента католицькі партії голосували за доктора Бенеша, чим забезпечили неможливість перемоги фашистської реакції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cholnoky E.V. Ungarns land und volk. – Budapešť, 1917.
2. Szana A. Ungarn. – Gotha: Justus Perthes, 1922.
3. Mosný P. Dejiny statu a prava na Slovensru po roku 1918. – Kosice, 1997. – S. 73.
5. Schelle K. Správní organizace Zakarpatské Ukrajiny v letech 1919–1938 // Právněhistorické studie. – Praha: vydavatelstvo ČSAV, 1989. – č. 30.
6. Peroutka F. Budování státu III. díl, Lidové noviny. – Praha, 1991.
7. Dejiny ceskoslovenskeho statu a prava (1918–1945). – Brno, 1992. – S. 66.

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 93/94

РІЧНІ ЗВІТИ МУКАЧІВСЬКО-УЖГОРОДСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПАРХІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (ДРУГА ПОЛ. 1940–1950 РР.)

ANNUAL REPORTS MUKACHEVO-UZHGOROD ORTHODOX DIOCESE AS A HISTORICAL SOURCE (SECOND HALF OF 1940–1950 YEARS)

Данилець Ю.В.,
доцент кафедри історії України
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано наповнення річних єпархіальних звітів Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії у післявоєнний період. Акцентується увага на структурах звітності, основних складових частинах документації. Вводиться у науковий обіг дві вступні частини, підготовлені архієпископом Макарієм (Оксіюком).

Ключові слова: архієпископ, звіт, єпархія, приходи, храми, священники.

В статье проанализированы наполнения годовых епархиальных отчетов Мукачехо-Ужгородской православной епархии в послевоенный период. Акцентируется внимание на структурах отчетности, основных составных частях документации. Вводится в научный оборот две вступительные части, подготовленные архиепископом Макарием (Оксиюком).

Ключевые слова: архиепископ, отчет, епархия, приходи, храмы, священники.

The article analyzes the content of annual reports diocesan Mukachevo-Uzhgorod Orthodox Diocese in the postwar period. The attention paid to the reporting structure, the main component of the documentation. Introduced in the scientific revolution of the two introductory prepared by Archbishop Makarios (Oksijuk).

Key words: archbishop, report, dioceses, parishes, churches, priests.

На час визволення Закарпаття Радянською армією у краї існували дві православні юрисдикції: сербська та константинопольська. У кінці жовтня 1944 р. розпочався процес інтеграції місцевих православних під омофор Московського Патріарха. Остаточо переход з Сербської православної церкви був закріплений на засіданні Священного Синоду Руської православної церкви (далі – РПЦ) від 22 жовтня 1945 г. [1]. 24 листопада 1945 р. Мукачівсько-Пряшівська єпархія була реорганізована на Мукачівсько-Ужгородську, її очолив єпископ Нестор (Сидорук) [2]. З 1945 р. по 1994 р., коли єпархія була розділена на

Мукачівську і Хустську, на чолі структури управління стояло 10 архієреїв. До 1990 р. єпархія входила до складу Українського екзархату РПЦ, а згодом до Української православної церкви.

Одним із важливих джерел з історії церкви на Закарпатті є річні єпархіальні звіти. Ці документи готувалися у канцелярії архієрея та підписувався особисто єпископом. Структура звітності була затверджена інструкціями Господарського управління при Священному Синоді РПЦ, яке виникло 20 липня 1946 р. [3]. Форма звітності протягом перших 15 років існування Мукачівсько-Ужгородської єпархії частково змінювалася, однак звіти мало

чим відрізнялися. Звіти направлялися на ім'я патріарха Московського і всієї Руси до Москви та керуючого Українським екзархатом у Києві. В архіві Мукачівської православної єпархії нами опрацьовано річні єпархіальні звіти з 1948 р. по 1959 рр., які характеризують різноманітні аспекти життя православної церкви на Закарпатті. Протягом окресленого періоду на чолі єпархії стояли – згаданий вище єпископ Нестор (Сидорук) (1945–1948 рр.), архієпископ Макарій (Оксіюк) (1948–1950 рр.), єпископ Іларіон (Кочергін) (1950–1956 рр.) та архієпископ Варлаам (Борисевич) (1956–1961 рр.).

Проаналізуємо складові частини річних єпархіальних звітів. У 1948 р. звіт складався із семи пунктів: загальні відомості по єпархії; приходи та храми; духівництво єпархії; загальний список приходів, храмів та штатного духівництва єпархії; прибутки та видатки; монастирі єпархії; єпархіальне управління. Протягом 1949–1951 рр. звіти містили шість пунктів: загальні відомості по єпархії; приходи та храми; загальний список приходів і храмів єпархії; прибутки та видатки; монастирі єпархії; єпархіальне управління. Починаючи із 1952 по 1955 р. наповнення звітів частково змінилося. Крім стандартного пункту «загальні відомості по єпархії», було введено розділ «статистико-фінансові звітні дані», який поділявся на параграфи: а) відомості про храми, приходи і духівництво; б) прибутки та видатки грошей по приходах Мукачівсько-Ужгородської єпархії. Далі йшли розділи: єпархіальне управління та монастирі єпархії. У 1956–1958 рр. наповнення звітності також було змінено – загальні відомості по єпархії; статистико-фінансові звітні дані: а) відомості про храми, приходи і духівництво; б) загальний список приходів, храмів і штатного духівництва єпархії; прибутки та видатки грошей по приходах Мукачівсько-Ужгородської єпархії; прибутки та видатки дотацій із Патріархії монастирям на ремонтно-будівельні роботи; монастирі єпархії; прибутки та видатки грошей по монастирях

і скитам Мукачівсько-Ужгородської єпархії; штатні відомості з розрахунком фонду зарплати. У звіті за 1959 р. було виключено параграф «прибутки та видатки дотацій із Патріархії монастирям на ремонтно-будівельні роботи». Обсяг звітів коливається від 45 до 72 аркушів.

Найбільш аналітична інформація міститься у першій частині звіту – «Загальних відомостях по єпархії», написання якої покладалося безпосередньо на архієрея. Особливий інтерес викликають преамбули, підготовлені архієпископом Макарієм (звіти 1948 р. та 1949 р.) та єпископом Іларіоном (звіти 1950–1956 р.). Архієпископ Варлаам ставився до цього завдання безвідповідально, звівши вступну частину до 2–3 сторінок.

У даній публікації ми введемо до наукового обігу вступні частини зі звітів архієпископа Макарія (Оксіюка) за 1948 р. та 1949 р. Дані документи проливають світло на внутрішнє життя православної церкви у післявоєнний період, розкривають тему ліквідації греко-католицької церкви та приєднання частини духівництва та храмів до РПЦ. Призначення у 1948 р. архієпископа Макарія, який був керуючим Львівсько-Тернопільською єпархією, на Мукачівсько-Ужгородську єпархію було не випадковим. Єпископ Нестор стояв на позиції, що ліквідація греко-католицької церкви місіонерськими засобами є неефективною, а тому мінімізував цю роботу. У рапортах патріарху прот. Дмитро Шулькевич і Борис Плахтеев, яких було направлено із Києва на Закарпаття «для пожвавлення організації процесу возз'єднання», звинувачували єпископа Нестора у слабкій місіонерській роботі та зволіканні процесу «возз'єднання греко-католиків з православною церквою». Посилаючись на слова колишнього обласного уповноваженого П. Лінтура, автори доповідної записки стверджували, що преосвящений Нестор не має авторитету серед вірників і духівництва «вследствие безразличного отношения последнего не только к делу воссоединения, но и ко

Таблиця 1

Кількісні показники статистичних даних Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії (1948-1960 рр.)			
роки	приходи	храми	священики
1948	132	234	149
1949	303	577	224
1950	303	577	224
Звіт не виявлено			
1952	301	508	215
1953	302	496	211
1954	302	495	207
1955	302	495	202
1956	302	501	200
1957	302	492	196
1959	302	462	193
1960	247	451	198

всем архиерейским обязанностям» [4]. Після переведення єпископа Нестора до Курська, Синод РПЦ надає Макарію титул «архієпископ Львівський, Тернопільський і Мукачівсько-Ужгородський» та наділяє його повноваженнями розпочати процес «возз'єднання». В 1950 р. Макарія звільнили від управління Мукачівсько-Ужгородською єпархією, залишивши на Львівській і Тернопільській кафедрах. У 1951–1959 рр. – митрополит Варшавський і всієї Польщі стає головою Польської автокефальної Православної Церкви [8].

Звернемося до окремих статистичних даних, котрі подавалися на шпальтах річних єпархіальних звітів. Кожен документ містив точні відомості про кількість приходів, храмів та духівництва. Зведену інформацію за 1948–1960 рр. подаємо у вигляді таблиці. Аналіз джерел свідчить, що кількість приходів, духівництва та храмів різко збільшилася у 1949 р., що було викликано ліквідацією Мукачівської греко-католицької єпархії. Пізніше, протягом десятиліття, ситуація щодо приходів майже не змінювалася. Винятком є тільки 1960 р., коли радянська влада ліквідувала 55 приходів. Що стосується культових споруд, то з 1949 по 1960 р. їх кількість також скоротилася із 577 до 451. Мукачівсько-Ужгородська єпархія втратила за 10 років 26 священиків. Це явище пояснюється кількома факторами: арештами священиків, відходом колишнього греко-католицького духівництва та іншими об'єктивними причинами (див. табл. 1).

Важливі дані у звітах подано про діяльність благочиній та їх керівників. Зокрема, у 1948 р. єпархія складалася із 18 благочиній, на чолі яких стояли представники білого та чорного духівництва [9]. Після 1949 р. їх кількість збільшилася до 27 позицій [10]. У 1959 р. благочинних округів налічувалося вже 15, що було викликано хрущовською антирелігійною кампанією проти церкви [11]. Детальні відомості знаходимо у звітах про життя православних монастирів, чернецтва та парафіяльного духівництва.

Таким чином, річні єпархіальні звіти Мукачівсько-Ужгородської єпархії є важливим джерелом для вивчення історії церкви. Зміст документів свідчить про поступове обмеження діяльності християнських організацій у часи «хрущовської відлиги», що відбилося на скороченні кількості приходів, храмів та приходського духівництва.

Мову та стиль документів збережено.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

З річного звіту Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії за 1948 р., підготовленого архієпископом Макарієм (Оксіюком) [5]

ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ ПО ЕПАРХИИ

1. Территория Мукачівсько-Ужгородской єпархии совпадает с территорией Закарпатской области, входящая в состав УССР.

Основные группы населения: по национальности – украинцы, русские, венгры и румыны; по вероисповеданию – православные, греко-католики (униаты), римокатолики, протестанты (лютеране и кальвинисты).

В 1948 г. на территории єпархии воссоединилось с Русской Православной

Церковью 23 униатских прихода и, кроме приходских, еще 12 дочерних (приписных) церквей.

2. Постановлением Вашего Святейшества и Священного Синода от 3 июня 1948 года Просвещенный Епископ Нестор был переведен на Курскую кафедру, а управление Мукачево-Ужгородской епархией было вверено мне с указанием именоваться впредь Архиепископом Львовский и Тернопольским и Мукачево-Ужгородским.

Не имея возможности сразу же по получении назначения на Закарпатскую кафедру выехать в Мукачево и желая оказать содействие Преосвященному Нестору, торопившемуся оставить Мукачево и выехать к новому месту служения, я телефонограммой из Львова предложил Секретарю Мукачевского Епархиального Управления прот. И. Кополовичу, совместно с иными представителями епархиального духовенства, приступить к приему епархиальных дел и имущества от Преосвященного Нестора. Прием-сдача был закончен и оформлен актом уже после моего прибытия в Мукачево 25 июня 1948 года.

Свое служение на Мукачево-Ужгородской кафедре я начал совершением литургии в неделю Всех святых 27 июня 1948 г. в св. Николаевской церкви Мукачевского монастыря, где некогда была резиденция православных епископов Закарпатья. На литургии было оглашено мое обращение ко всему духовенству и верующему народу Закарпатья, с призывом возобновить и хранить свое единение с Православной Русской Церковью. После Литургии Преосвященный Владыка Нестор тепло попрощался с духовенством и верующими. Совместной молитвой всем святым мы ознаменовали начало моего служения в Мукачевской епархии и помолвились также о новом Епископе Курском.

3. Важнейшим событием в церковной жизни в 1948 году было изменение на епископской кафедре.

В 1948 году исполнилось 500 лет автокефалии Русской Православной Церкви.

Во исполнение указания Вашего Святейшества я предложил всем благочинным и духовенству епархии в день памяти Святителей Московских Петра, Алексия, Ионы, Филиппа и Гермогена 5/17 октября, во всех храмах епархии отслужить торжественные Литургии и благодарственные молебны, а накануне всенощные богослужения. На этих богослужениях, по моему указанию, духовенству надлежало произвести соответствующие проповеди и в них разъяснить верующим всю важность установления самостоятельного существования Русской Церкви, в особенности же для Православной Церкви в наших западных областях.

Как видно из отчетных докладов с мест, в Мукачево-Ужгородской епархии 500-летний юбилей автокефалии Русской Православной Церкви был повсеместно отпразднован в воскресенье 4/17 октября. В этот день во всех храмах и монастырях епархии после Литургии были совершены торжественные молебны Святителям Московским и всея Руси. На богослужениях духовенством были произнесены проповеди об этом знаменательном юбилейном торжестве Русской Православной Церкви. Все храмы в этот день были переполнены молящимися, и верующий народ горячо молился Всевышнему об утверждении Русской Православной Церкви и о здравии и долгоденствии Святейшего Отца и Собирателя Русской Православной Церкви – Святейшего Патриарха Московского и Всея Руси Алексия.

Знаменательным церковным торжеством у нас был также традиционный успенский праздник в св. Николаевском женском монастыре на Чернечьей горе в Мукачево. На это торжество обычно собираются богомольцы со всего Закарпатья, как православные, так и греко-католики.

В 1948 году на этот праздник прибыли высокие богомольцы из Галиции: Преосвященный Антоний, Епископ Станиславский и Коломыйский, Преосвященный Михаил, Епископ Дрогобычский и Самборский и покойный о. протопресви-

тер Г. Костельник. Молящихся было до 15 000 душ.

Накануне Успения, в сослужении с Пресвященными Антонием и Михаилом, протопресвитером Г. Костельником и до 40 священников, я отслужил торжественную всенощную. На всенощной Пресвященный Епископ Михаил и я произнесли слово к молящимся. В самый день Успения в совершении торжественной Литургии приняли участие все три Архипастыря, протопресвитер Костельник и все собравшееся на богомолье духовенство. На Литургии проповедовали, кроме меня, также Пресвященный Антоний и протопресвитер о. Гавриил Костельник.

Весьма торжественно и с большим религиозным подъемом были отпразднованы в 1948 г. храмовые и местно чтимые праздники в следующих местах:

на Вознесение в приходе с. Великие Лучки, Мукачевского округа, при участии 5000 молящихся и 10 священников;

на Петра и Павла – в приходе с. Билки, Иршавского округа, где собралось 20 священников и 10 000 богомольцев из Иршавского и Севлюшского округов;

на Ильин день в женском монастыре Рождества Богородицы при с. Липча, Хустского округа, где накануне праздника, в сослужении 18 священников я совершил всенощное бдение; народа на празднике было до 6000 душ;

на Ильин день я совершил Литургию в Боронявском монастыре, Хустского округа, в сослужении 30 священников и при участии до 15000 молящихся;

на Преображение в св. Успенском монастыре в с. Кайданово-Домбоки, Мукачевского округа, я совершат литургию в сослужении до 30 священников; молящихся было до 7000 душ;

на Успение Пресвятой Богородицы в приходе с. Иза, Хустского округа, куда приходит на отпуск народ из всего Марамароша. В 1948 г. на отпуске в Изе собралось 25 священников и до 10000 молящихся.

Торжественные богослужения также совершались в праздники св. ап. Петра

и Павла и на Воздвижение в св. Николаевском мужском монастыре при с. Иза, Хустского округа,

4. Исполняя волю Вашего Святейшества, я все свое внимание и заботу посвящал упорядочению и организации православной Мукачевской епархии, с одной стороны, а с другой – воссоединению с Православной Церковью закарпатского, некогда православного, народа. Мукачевской епархии я отдавая в истекшем году, после назначения на эту кафедру, значительно большую часть времени.

Неопустительным совершением богослужения и благовестием слова Божия в Мукачевском монастыре и единственной городской св. Михайловской церкви, а также в монастырях и приходских храмах области я старался привлечь сердца благочестивого закарпатского народа – православного и униатского – к истине и величию Православия.

Мне надлежало также по возможности поднять авторитет и достоинство православного епископа в глазах не только униатов, но и православных. Необходимо было, прежде всего, восстановить единение православного духовенства с епископом. Без этого трудно было бы надеяться на нормальное развитие православной епархии Закарпатья.

Созванный мною в августе месяце /17 числа/ съезд благочинных содействовал оживлению миссионерской работы и организационному укреплению нашей епархии.

Первые результаты предварительное работы, несмотря на тягостное впечатление, произведенное трагической смертью о. протопресвитера Костельника, сказались уже к концу отчетного года, а именно: за истекший год с Православной Церковью воссоединилось уже 23 униатских прихода. По некоторым признакам можно было предполагать, что и среди греко-католического духовенства возникают настроения, благоприятные для сближения и единения с Православной Церковью. Эти предположения в ближайшем будущем оправдались.

К основным руководящим распоряжениям по епархии можно отнести следующие распоряжения Правящего Архиерея:

5.06.1948 г. за № 257 Преосвященным Епископом Нестором было дано распоряжение по епархии о регистрации членов церковных советов и ревизионных комиссий;

6.08.1948 г. за № 344 мною было дано распоряжение благочинным о подписке на «Журнал Московской Патриархии» и на львовский «Православный вiсник».

26.11.1948 г. за № 562 мною был организован Епархиальный Миссионерский Комитет.

26.11.1948 г. указом за № 563 мною была учреждена Испытательная Комиссия при Епархиальном Управлении для проверки кандидатов в диаконы и священники.

В 1948 году мой предшественник Преосвященный Епископ Нестор дважды обращался к духовенству и верующим епархии с архиастырскими посланиями: на Рождество и на Пасху.

Первое свое архиастырское обращение к духовенству и верующим епархии я направил по поводу моего вступления на Мукачево-Ужгородскую епархию. Второе мое обращение к духовенству и верующим в 1948 было направлено по поводу трагической кончины о. протопресвитера Гавриила Костельника.

В 1948 году Преосвященный Епископ Нестор сделал следующие выезды по приходам и монастырям епархии:

на Рождество Христово, 7.01., совершил Литургию в св. Покровской церкви в г. Ужгороде;

на Богоявление, 19.01., совершил Литургию и освящение воды в приходской церкви с. Завидово, Мукачевского округа. На богослужение собралось до 3500 душ из Завидово и из соседних сел: Негрово, Гандеровицы, Бабич-Покутья и Климовицы. Присутствовать также и униаты из соседних сел. После богослужения верующим раздавалась бесплатно стенные календари львовского издания и «Вiсники» Львовской епархии;

на Сретение, 15.02., отслужил Литургию в св. Покровской церкви г. Ужгорода;

на Благовещение, 7.04., служил Литургию в св. Николаевской церкви Мукачевского монастыря в сослужении 14 священников. В богослужении приняло участие до 2000 молящихся из соседних сел;

в Великую Пятницу, 30.04., отслужил вечерню и совершил вынос Плащаницы в Ужгородской св. Покровской церкви;

на Второй день Пасхи, 3.05., служил Литургию в св. Благовещенской церкви г. Хуста;

на Фомино воскресенье, 9.05., служил Литургию в св. Покровской церкви г. Ужгорода;

В неделю Жен Мироносиц, 16.05., принял участие в отпусте в женском монастыре Рождества Пресвятой Богородицы в с. Липча, Хустского округа, где служил Литургию в сослужении десятка священников и при участии около 3000 молящихся.

Во втором полугодии Господь благословил мне посетить следующие монастыри и приходы в епархии:

В воскресенье, 1 августа, я посетил женский монастырь Рождества Пресвятой Богородицы при селе Липча, Хустского округа. Здесь, в сослужении 13 священников и при молитвенном участии до 4000 молящихся, я отслужил торжественную всенощную в канун Ильина дня и произнес поучение.

Переночевав в Липецком женском монастыре, 2 августа утром я выехал из Липчи в древний православный монастырь в Бороняве, возле Хуста, находившийся до 1948 года в руках униатов. В Боронявском монастыре меня ожидало до 15 000 молящихся – православных и униатов – и до 30 священников. После торжественной встречи и приветственных речей, я со всем собравшимся духовенством под открытым небом отслужил торжественную Литургию, в которой молитвенно участвовали все собравшиеся богомольцы. В конце Литургии я призывал молящихся следовать св. пророку Илии в его любви и ревности к православной вере их благочестивых предков.

14 августа я совершил освящение воды в св. Николаевской церкви женского монастыря на Чернечьей горе в Мукачеве.

На Преображение, 19 августа, я посетил св. Успенский женский монастырь в селе Кайданово-Домбоки, Мукачевского округа. В этот день в Домбокском женской монастыре совершается ежегодно большой праздник, на который собираются православные и униаты со всего Мукачевского округа. Здесь со мной молились до 7000 народа и около 30 священников. В конце Литургии богомольцы с трогательным вниманием выслушали мое поучение.

В 1943 году Преосвященный Епископ Мукачевский Нестор два раза ездил в Патриархию за границу.

В апреле месяце Преосвященный Епископ Нестор, по поручению Вашего Святейшества выезжал в Албанию во главе делегации Православной Русской Церкви. На обратном пути из Албании Преосвященный Епископ Нестор посетит Белград и другие города Югославии.

Во второй половине мая и в первой половине июня Преосвященный Владыка Нестор был командирован в г. Будапешт (Венгрия).

В начале июля месяца, с благословения Вашего Святейшества, я выезжал в Москву, где принимал участие в юбилейных торжествах 500-летия автокефалии Православной Русской Церкви и в Совещании Глав и Представителей автокефальных Православных Церквей.

В 1948 году Мукачево-Ужгородскую епархию посетили: Преосвященные: Антоний, Епископ Станиславский и Коломыйский и Михаил, Епископ Дрогобычский и Самборский, – принявшие участие в св. Успенском празднике в женском монастыре в Мукачево;

Секретарь Московской Патриархии – Лев Николаевич Парийский – проездом из Будапешта; Протоиереи: Плахтеев Дмитрий и Шулькевич Борис – по командировке Патриаршего Экзарха всея Украины, Высокопреосвященного Иоанна, Митрополита Киевского и Галицкого;

Протопресвитер о. д-р Гавриил Костельник, принявший участие в св. Успенском празднике в женском монастыре в Мукачеве. От гражданской администрации – Уполномоченный Совета по делам русской Православной Церкви при Совете Министров УССР П.С. Ходченко.

В 1948 году, 17 августа, в Мукачевском монастыре состоялся съезд благочинных епархии. На съезде обсуждались два основных вопроса: 1) об усилении миссионерской деятельности православного духовенства и 2) об организации финансово-материального положения епархии. Совещание происходило под моим непосредственным руководством. На совещании присутствовал Уполномоченный Совета по делам Русской Православной Церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области – Г.И. Панченко. На съезде приняты следующие решения: 1) усилить миссионерскую деятельность православного духовенства среди униатов, используя для благовестия Православия все местные праздники и торжества; 2) для руководства миссионерским делом учредить при Епархиальном Управлении Миссионерский Комитет и такие же комитеты организовать при благочинных и в приходах; 3) обязать духовенство и прихожан аккуратно делать взносы на епархиальные и общецерковные нужды; задолженность по взносам ликвидировать в кратчайшие сроки.

5. Работа Епархиального Архиерея с местными Уполномоченными по делам Православной Церкви протекала нормально. Ко всем вопросам, которые нам приходилось возбуждать перед Уполномоченным, последний относился с полным вниманием, оказывая надлежащее содействие в рамках закона.

6. К концу 1948 года в Мукачево-Ужгородской епархии насчитывалось 132 прихода. Территориально приходы расположены на расстоянии 5-10 километров один от другого. За последнее пятилетие (1944–1948 гг.) увеличение приходов происходило путем воссоединения с Православной Церковью униатских приходов.

По годам это воссоединение можно распределить так: в конце 1944 года воссоединилось с Православной Церковью 27 униатских приходов, существовавших параллельно с православными приходами в одних и тех же селах; в 1945 году воссоединилось 39 униатских приходов; кроме того, воссоединился 1 чисто униатский приход; Все униатские приходы воссоединились с Православной Церковью после передачи народной властью православным приходских церквей, которые после первой мировой войны находились в пользовании православных, а в результате заключения Чехословацким правительством в 1925 году конкордата с Ватиканом [6] были насильственно чехословацкими властями отобраны от православных и переданы униатам. В 1946 году воссоединений униатских приходов с Православной Церковью не было. В 1947 году воссоединилось 5 униатских приходов и Православной Церкви был передан 1 монастырь (бывший православный, на Чернечьей горе в Мукачево). В 1948 году с Православной Церковью воссоединилось 23 униатских прихода. Из них 11, существовавших параллельно с православными приходами в одних населенных пунктах, – слились с православными приходами в тех же селах.

Верующие относятся к храмам с большим вниманием и любовью, заботятся о снабжении их ризницей, утварью и богослужебными книгами. Посещаемость верующими храмов удовлетворительна как в селах, так и в городах. Зимой храмы посещаются меньше, зато летом они переполнены молящимися.

К церковным таинствам и обрядам население обращается часто: детей крестят, браки венчаются в церквях, похороны покойников совершаются священниками, к таинству Исповеди и Причащения приступают обязательно не меньше раза в год – в св. Четырдесятницу, а значительная часть населения исповедывается и причащается значительно чаще – на отпустах в монастырях и в прочие посты. Местное население любит также совер-

шать молитвословия по домам: освящение домов, св. таинство елеосвящения, чтение псалтыри над покойником и проч., на которые обыкновенно собирается много молящихся.

Общее состояние наличных храмов удовлетворительное.

Общественные богослужения вне храмов бывают:

на Богоявление обычно во всех приходах с крестным ходом торжественно идут освещать воду на реку или же к ближайшему колодцу;

раньше было в обычае в одно из послепасхальных воскресений с крестными ходами освящать поля;

практикуется здесь обычай идти с крестными ходами в монастыри и села на храмовые праздники и другие церковные торжества.

Все храмы Мукачево-Ужгородской епархии, за малым исключением, снабжены колоколами.

7. Приходское духовенство Мукачево-Ужгородской епархии состоит из белого духовенства и священномонахов, обслуживающих приходы из-за недостатка священников.

Настоятели приходов усердно относятся к своим пастырским обязанностям, богослужения совершают благоговейно, по уставу церковному, проповедают слово Божие во все воскресные и праздничные дни, а также и на других церковных обрядах и молитвословиях: на похоронах, браковенчаниях и проч. Они же ведут администрацию приходов и наблюдают за хозяйственной жизнью их.

Наиболее выдающиеся пастыри епархии: протоиерей Стойка Феодор Васильевич, настоятель прихода в с. Русское, Мукачевского округа и благочинный Ракошинского благочиния; протоиерей Станканинец Георгий Васильевич, настоятель прихода в с. Горонда, Мукачевского округа; протоиерей Угрин Петр Иванович, настоятель прихода в с. Завидово, Мукачевского округа и благочинный Завидовского благочиния; иеромонах Иустин (Сидак), настоятель прихода в с. Негрово, Иршав-

ского округа; священник Самош Василий Федорович, настоятель прихода в с. Билки и благочинный Билецкого благочиния; священник Густа Иоанн Дмитриевич, настоятель прихода в с. Ильница-Синявка, Иршавского округа; священник Илюк Иосиф Иванович, настоятель прихода в г. Хусте; протоиерей Беляков Дмитрий Федорович, настоятель прихода в с. Стеблівка, Хустского округа; священник Олах Николай Михайлович, настоятель прихода в с. Кушница, Иршавского округа, благочинный Кушницкого благочиния; игумен Василий (Пронин), настоятель прихода в г. Ужгороде; архимандрит Матфей (Вакаров), благочинный Изского благочиния и другие.

Большинство старого духовенства, в особенности священномонахов, имеют только начальное образование. Но, несмотря на этот недостаток, со своими пастырскими обязанностями они справляются удовлетворительно. Пробел в образовании они дополняют самообразованием и чтением. В тридцатых годах для них устраивались специальные двухнедельные курсы, которые немного подняли образовательный уровень этих священников и расширили их кругозор. Младшие кадры православного духовенства уже имеют среднее, а в отдельных случаях и высшее богословское образование.

Наличных священников хватает только для обслуживания старых православных приходов.

В Мукачево-Ужгородской епархии приходских диаконов не имеется.

Должность псаломщиков в нашей епархии исполняют обычно крестьяне, знающие церковное пение и богослужебный устав.

Отрицательным явлением в жизни приходского духовенства является некоторый недостаток дисциплины, вызванный юрисдикционной борьбой в прошлом. С этим явлением ведется борьба наставлениями и увещаниями. Нужды в более тяжелых мерах пока не было.

8. Положение об управлении Русской Православной Церкви (ст. 35-48) в Мукачево-Ужгородской епархии постепенно

проводится в жизнь. В 1948 году проведена регистрация церковных советов и ревизионных комиссий. Церковным советам со стороны Епархиального Управления даются разъяснения, что они должны проводить свою работу под руководством настоятелей приходов.

9. В 1948 году в каждом благочинии состоялось по одному собранию духовенства благочиния. На этих собраниях обсуждались следующие главные вопросы: об укреплении миссионерской деятельности православного духовенства среда униатов, об укреплении церковной дисциплины, о взносах на епархиальные и общецерковные нужды, о материальном обеспечении духовенства и приходов и проч.

В отношении обеспечения духовенства жильем можно сказать следующее: местными властями большинству священников было предложено освободить занимаемые ими в церковно-приходских домах квартиры или же уплотниться в этих квартирах в одной комнате и кухне. В результате, многие священники живут в неблагоприятных квартирных условиях.

Для передвижения священники Мукачево-Ужгородской епархии пользуются обычно поездами и автобусами, а в пределах прихода – ходят пешком.

14. В Мукачево-Ужгородской епархии в 1948 году проводилась усиленная миссионерская работа, главным образом, среди греко-католиков, с целью возвращения их к вере отцов. Для этой цели были использованы все торжества по монастырям и храмовые праздники по приходам, на которые собираются как православные, так и униаты. Во всех проповедях духовенства на торжествах, на храмовые праздники и в приходских храмах по воскресным и праздничным дням преподавалась молящимся евангельская истина, и народ призывался к единению в православной вере. Кроме проповедей, с миссионерской целью, между униатами широко распространялись печатные обращения к духовенству и верующим издания Львовской епархии и Московской Патриархии.

В связи с постановлением съезда благочинных от 17 августа 1948 г., мною был учрежден специальный Миссионерский Комитет при Епархиальном Управлении, как совещательный орган по миссионерским вопросам. Миссионерский Комитет имел в 1948 году два заседания, на которых обсуждались вопросы организации миссионерских комитетов при благочинных и на приходах для усиления миссионерской деятельности на местах.

К основным группам сектантов в Закарпатской области можно отнести: адвентистов, баптистов, евангелистов, иеговистов. Все они довольно активны и враждебны Православию.

Большинство духовенства епархии хорошо подготовлено для борьбы с этими сектантами и успешно может с ними вести диспуты. Но в последние годы внимание духовенства обращено главным образом на греко-католиков, которые представляют собой в Закарпатье все еще доминирующее вероисповедание. В 1948 году зарегистрировано воссоединение с Православной Церковью 23 униатских приходов и 12 дочерних (приписных) церквей. Имели место также единичные случаи перехода в Православие сектантов.

15. Вопросов, возбужденных Епархиальным Архиереем перед Высшей церковной и Гражданской Властью и оставшихся нерешенными в начале 1949 года, не было.

Самочинных требоисправителей в нашей епархии не имеется.

№ 2

**З річного звіту
Мукачівсько-Ужгородської
православної єпархії за 1949 р.,
підготовленого архієпископом
Макарієм (Оксіюком) [7]**

Выполняя свой сыновний долг, имею честь представить годовой отчет о состоянии Мукачевско-Ужгородской епархии.

1. Территория Мукачевско-Ужгородской епархии совпадает с территорией

Закарпатской области, входящей в состав УССР.

Основные группы населения: по национальности – украинцы, русские, венгры и румыны; по вероисповеданию – православные, римо-католики, протестанты (лютеране и кальвинисты).

В течение всего 1949 года я продолжал выполнение послушания, возложенного на меня Вашим Святейшеством по управлению Мукачевско-Ужгородской епархией.

2. Жизнь епархии в продолжении года была наполнена миссионерским содержанием. Если 1948 год был предвестником, зарей воссоединения греко-католической Церкви – ее духовенства и верующих с Матерью, Русской Православной Церковью, то 1949 год можно назвать полным расцветом этого дела и его завершением! Достижение первых значительных успехов было делом нелегким, оно было сопряжено с многочисленными трудностями, но волею и помощью Всевышнего и благословением и содействием Вашего Святейшества все трудности были с успехом преодолены.

В большой мере содействовало успехам трудов моих и моих сотрудников получение двукратной субсидии от Вашего Святейшества на нужды православной миссии в Закарпатье. В дальнейшем создавалась возможность привлечь к активной миссионерской работе также и более видных священнослужителей из среды воссоединившегося, б. униатского, духовенства. Так, в апреле месяце 1949 г. с моей стороны была оказана помощь инициативе группы воссоединившихся священников в издании «Обращения» к остальному невоссоединенному духовенству с призывом последовать благому примеру подписанных и ускорить свое воссоединение с Русской Православной Церковью. Это «Обращение» не осталось гласом вопиющего в пустыне: на него откликнулось большинство греко-католического духовенства к началу августа 1949 г. уже созрела возможность доложить Вашему Святейшеству о последних сроках унии

в Закарпатті і о приближении полного торжества св. Православия на древней многострадальной земле св. Моисея-Утрина.

Я сей великий, исторический день – день, егоже сотвори Господь», настал! Это было 28 (15) августа 1919 года, в день Успения Божией Матери, а местом незабвенного исторического события – Мукачевский св. Николаевский монастырь, что на Чернечьей Горе! На этот великий, особо почитаемый Православной Церковью, праздник, в ознаменование исторической даты конца унии на Закарпатье, прибыли высокие богомольцы из Галиции: Преосвященный Антоний, Архиепископ Станиславский и Коломыйский и Преосвященный Михаил, Епископ Дрогобычский и Самборский, а также представитель Высокопреосвященного Экзарха, Митрополита Иоанна – протоиерей Борис Шулькевич из Киева, свыше 150 священников – из них 75 воссоединенных с Православной Церковью и множество верующих. После окончания божественной литургии присутствующие воссоединенные священнослужители от имени всего воссоединенного духовенства и верующих торжественно и всенародно обещались оставаться верными св. Православию во веки.

В 1949 году на территории епархии воссоединилось с Русской Православной Церковью 206 униатских приходов и, кроме приходских, еще 132 приписных церкви, т. е. все униатские приходы и церкви, ранее существовавшие в Закарпатье.

а) Основные распоряжения по епархии были общие с распоряжениями по Львовско-Тернопольской епархии: о совершении молебствий по случаю Московской Конференции мира, десятилетия воссоединения всех украинских земель в едином Украинском Советском Государстве и о ниспослании благоденствия Вождю и Государству по случаю семидесятилетия Й.В. Сталина.

б) В течение года Господь благословил мне многократно посетить приходы и монастыри епархии.

20 февраля мною было совершено первое архиерейское богослужение в переданном Православной Церкви б. униатском Мукачевском соборе в окружении многочисленных священников и большого числа верующих. В своей проповеди, впервые звучавшей из уст православного архиерея в стенах этого храма, я призывал верующих возобновить и хранить свое единение с Русской Православной Церковью и пребывать во взаимной любви между собою.

Следующее торжественное архиерейское богослужение состоялось в воссоединенном Ужгородском кафедральном соборе 27 февраля – первое православное богослужение за всю историю этого храма. В этом богослужении, положившем прочное начало утверждению Православия в центре Закарпаття, приняло участие многочисленное духовенство и верующие, среди которых преобладали греко-католики, пришедшие сюда, как и в Мукачево, сперва, быть может, с желанием только «соглядати» православного Епископа, и потом принявшие горячее участие в богослужении по обряду своей, народной «старой» веры.

Многократно, в течение великого поста, я служил св. литургию, а также «Пассии» не только в соборе, но и в Ужгородской св. Покровской церкви-памятнике, при постоянном большом стечении богомольцев.

19 июня я посетил св. Успенский женский монастырь в Домбоках (Мукачевский округ). На божественной литургии была возведена в сан игумении настоятельница монастыря монахиня Феврония. Вручая возведенной в сан игумений игуменский жезл, я указал, что этот жезл будет служить другим для назидания, а ей самой будет опорой в трудном земном подвиге. В своем слове я отметил также труды и заслуги игумений Февронии, прокладывавшей вместе с настоятельницей св. Николаевского монастыря в Мукачево игуменией Параскевой, первые пути к возрождению св. Православия на сей многострадальной земле. Торжествен-

ное богослужение в монастырском храме привлекло не только православных, но и окрестное население еще не воссоединенных приходов.

Торжественно и большим религиозным подъемом была отслужена архиерейская божественная литургия 31 июля в св. Преображенской «Цегольнянской» церкви г. Ужгорода, где настоятелем прихода, благочинный ужгородского благочиния, о. Михаил Пензель, усердный труженик в деле укрепления св. Православия среди воссоединенного духовенства, он приветствовал меня в окружении маленьких детей, хором пропевших: «мы, православные дети, с любовью встречаем нашего Владыку и обещаем быть православными до конца нашей жизни». Тогда же о. Настоятель, по благословению Вашего Святейшества был возведен мною, во внимание к его усердию, в сан протоиерея.

Грандиозным и величественным было торжество 2 августа, в день храмового праздника на св. пророка Илии в Липецком женском монастыре – вблизи Хуста, в котором приняло участие более 30 священников и около 10 000 верующих. После литургии мною было совершено водосвятие у близлежащего Монастырского колодца.

Большое православное торжество состоялось в день первого храмового праздника, после воссоединения, в ужгородском Крестовоздвиженском кафедральном соборе 14/27 сентября при огромном стечении богомольцев.

в) 26-29 июля 1949 г. мною были проведены инструктивные беседы с благочинными епархии и собраны сведения о количестве и состоянии приходов и церквей воссоединенных благочиний.

4. Немногочисленные церкви, которые подверглась частичным разрушениям во время войны, ремонтируются хозяйственным способом, на средства с трудовой помощью прихожан. Капитальный ремонт монастырских и приходских церквей в епархии не производился.

5. В связи с пополнением епархии воссоединенными приходами и учитывая факт, что в многочисленных селах Закарпатья существовало одновременно два прихода (православный и униатский), из которых один (униатский), как правило, упраздняется, переходя на положение приписного, подвергаются реорганизации также и церковные советы. Все они равно, как и епархия в целом, переживают период своей организации.

6. Приходские храмы епархии в достаточной мере обеспечены богослужбными книгами и прочей церковной утварью.

7. В приходах епархии ведется учет церковного имущества. Церковная доходность в 1949 году в сравнении с 1948 годом снизилась.

8. Антиправославная пропаганда и враждебные выступления против Русской Православной Церкви велись и ведутся со стороны упорствующих униатов, особенно в начале миссионерской деятельности, но никогда они не имели влияние в народе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті в перші роки радянської влади (на документах розсекречених фондів ДАЗО) / Ю. Данилець // Русин. – 2016. – № 4. – С. 217-235.
2. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р – 6991. Совет по делам религий при Совете Министров СССР. – Оп. 7. Личные дела высших служителей культа. – Дело 84. Епископ Курский Нестор (Сидорук Георгий Мартынович) (29 сентября 1945 – 4 марта 1949). – Л. 25-26; Данилець Ю. Нестор (Сидорук) – первый Мукачево-Ужгородский архиерей // Государство, общество, церковь в истории России XX-XXI веков. Материалы XV Междунар. науч. конф., Иваново, 23-24 марта 2016 г. – Иваново: Издательство «Ивановский государственный университет», 2016: в 2 ч. – Часть 1. – С. 117-123; Його ж. Документи ГАРФ про діяльність єпископа Мукачівсько-Ужгородського Нестора (Сидорука) // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової конференції (25 травня – 3 червня 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 198-200.

3. Андреев А., свящ. Становление Финансово-хозяйственного управления Русской Православной Церкви: История централизованного управления церковным имуществом и финансами в России / А. Андреев. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2014. – С. 40.
4. ГАРФ. – Ф. Р – 6991. – Оп. 7. – Дело 84. – Л. 22.
5. Архів Мукачівської православної єпархії: Річний єпархіальний звіт за 1948 р. – Арк. 4-13.
6. Конкордат було укладено в 1927 р.
7. Архів Мукачівської православної єпархії: Річний єпархіальний звіт за 1949 р. – Арк. 15-18.
8. Мирошниченко М. Предстоятель Православной Церкви в Польше Митрополит Макарий (некролог) / М. Мирошниченко // Журнал Московской Патриархии. – 1961. – № 4. – С. 54.
9. Архів Мукачівської православної єпархії: Річний єпархіальний звіт за 1948 р. – Арк. 18-33.
10. Архів Мукачівської православної єпархії: Річний єпархіальний звіт за 1949 р. – Арк. 22-35.
11. Архів Мукачівської православної єпархії: Річний єпархіальний звіт за 1959 р. – Арк. 4.

ІСТОРИЯ МІСТА ПРЯШІВ У 1939–1945 РР.

THE HISTORY OF THE CITY OF PREŠOV IN 1939–1945

Шніцер І.О.,

*кандидат історичних наук,**доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті на основі архівних документів всебічно розглянуто головні аспекти розвитку міста Пряшів та життя його населення у 1939–1945 рр. Автор наводить конкретний фактографічний матеріал, який доводить, що місто Пряшів у 1939–1944 рр. перетворилося на важливий центр Східної Словаччини. Історія Пряшева в роки Другої світової не була позбавлена і певних негативних явищ та процесів, серед яких виділяється масштабна антисемітська кампанія проти місцевих євреїв.

Ключові слова: Пряшів, Віденський арбітраж, Словацька республіка, війна, людацький режим, антисемітизм.

В статье на основе архивных документов всесторонне рассматриваются основные аспекты развития города Пряшев и жизнь его населения в 1939–1945 гг. Автор приводит конкретный фактографический материал, который доказывает, что город Пряшев в 1939–1944 гг. превратился в важный центр Восточной Словакии. История Пряшева в годы Второй мировой войны не была лишена и определенных негативных явлений и процессов, среди которых выделяется масштабная антисемитская кампания против местных евреев.

Ключевые слова: Пряшев, Венский арбитраж, Словацкая республика, война, людацкий режим, антисемитизм.

On the basis of archival documents, the main aspects of the development of the city of Prešov and the life of its population in 1939–1945 are comprehensively considered in the article. The author gives concrete factual material that proves that the city of Prešov in 1939 – 1944 became an important center of Eastern Slovakia. The history of Prešov during World War II was not deprived of some negative phenomena and processes, including large-scale anti-Semitic campaign against local Jews.

Key words: Prešov, Vienna Arbitration, the Slovak Republic, war, Ľudacký regime, anti-Semitism.

Бурхливі історичні події кінця 1938 – початку 1939 рр. в Центральній Європі відкрили нові перспективи та можливості для розвитку міста Пряшів. Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. анонсував великі територіальні зміни в чехословацькій державі. Згідно з його рішеннями Словаччина втратила 20% території (10 423 км²), 779 населених пунктів та 860 тис. населення. Показово, що серед втрачених було 170 суто словацьких населених пунктів та 276 287 словаків. Особливо великим ударом для Словаччини стала втрата міста Кошиць, яке відійшло до гортистської Угорщини. У міжвоєнний період воно неофіційно вважалося головним містом Східної Словаччини та було головним суперником Пряшева за регіональне лідерство в краї.

Віденський арбітраж та проголошення незалежності Словацької республіки 14 березня 1939 р. посприяли зростанню статусу та ролі міста Пряшів. Воно стає другим після Братислави найбільшим містом держави та поступово перетворюється на важливий адміністративно-політичний, економічний та культурно-релігійний центр Східної Словаччини. Загальнодержавне значення Пряшева підкреслювалося відкриттям у місті німецького консульства. У роки Другої світової війни Пряшів був також важливим стратегічним об'єктом держави, оскільки саме тут розташовувалося командування двох східнославацьких дивізій.

У червні 1939 р. на території Східної Словаччини виникає Шаришсько-Земплінська жупа. Вона складалася з 10 округів.

гів (Бардеєв, Гіралтовце, Гуменне, Медцілаборце, Міхаловце, Пряшів, Сабінов, Стрпков, Требішов, Вранов над Топльов) [1, с. 43]. Пряшів стає головним містом Шаришсько-Земплінської жупи. Саме в ньому розміщуються головні адміністративні, правоохоронні, судові та політичні органи державної влади усєї жупи, що дало додатковий імпульс для подальшого розвитку міста.

Згідно з офіційним переписом населення 1940 р. у Пряшеві проживало 24 363 осіб. Більшість населення міста становили словаки. Згідно з переписом їх нараховувалося 17 479 осіб. Далі за чисельність йшли євреї (4381 особа), угорці (626 осіб), німці (487 осіб), русини (458 осіб), чехи (216 осіб) та роми (222 особи) [2].

Якщо порівнювати дані перепису 1940 р. із показниками 1938 р., то можна зафіксувати зростання чисельності у Пряшеві словаків (з 15 558 до 17 479 осіб), євреїв (з 2134 до 4381 особи), німців (з 253 до 487 осіб) та русинів (з 424 до 458 осіб). Водночас у місті спостерігалось скорочення чисельності чехів (з 1705 до 216 осіб) та угорців (745 до 626 осіб) [3].

Різка зменшення чисельності чехів в місті у перші роки існування Словацької республіки, серед іншого, можна пояснити політикою влади, яка намагалася усунути їх із провідних позицій суспільно-політичного, економічного та культурного життя держави. Вже в 1939 р. у Пряшівському окрузі на розпорядження Міністерства внутрішніх справ приступили до формування списків осіб чеської народності, які мали дозвіл на тривале проживання в Словаччині з тим, щоб з'ясувати доцільність їх подальшого перебування в краї [4]. Зрозуміло, що подібні заходи вели до виїзду осіб чеської народності з міста та округу, звідси і зменшення їх чисельності.

Показово, що другою найчисельнішою етнічною групою Пряшева згідно з переписом населення 1940 р. були євреї. Вони становили майже 18% населення міста. Зростання чисельності євреїв

у перші роки існування Словацької держави було зумовлено не об'єктивними, а суб'єктивними факторами. Зокрема, під час перепису 1940 р. була заборонена практика, яка в попередні роки дозволяла євреям записуватися до інших етнічних груп [5]. Євреї ж традиційно полюбили під час переписів записуватися до титульної нації. Як тільки подібна практика була заборонена, їх чисельність зросла. Однак ненадовго, оскільки у результаті проведення масштабної антисемітської кампанії в Словацькій республіці їх чисельність у Пряшеві поступово зменшувалася і в 1942 р. становила вже 3855 осіб [6].

Тенденція до зростання чисельності населення Пряшева, яка намітилася у перші роки існування Словацької республіки, продовжилася і в наступний період. Вже в 1942 р. кількість мешканців Пряшева становила приблизно 37 тис. осіб, що було майже на 12,5 тис. осіб більше порівняно з переписом 1940 р. Однією з головних причин зростання чисельності населення в цей час історики називають здобуття Пряшевом статусу головного міста Східної Словаччини.

Наближення фронту Другої світової війни та початок бойових дій на території Східної Словаччини вплинув на демографічні процеси в Пряшеві. У 1945 р. кількість населення міста різко скоротилася: з 37 тис. осіб до 15 674 тис. Причинами різкого скорочення чисельності населення Пряшева були масові депортації євреїв у 1942 р. та початок евакуації населення міста взимку 1945 р.

Етнічна мозаїчність Пряшева визначала і його релігійну своєрідність. У місті мешкали прихожани римо-католицької, євангелістської, греко-католицької та православної церков. У 1930–1945 рр. Пряшів був головним євангелістським єпископським містом Східного дистрикту. Після Віденського арбітражу, згідно з папською булою від 19 липня 1939 р., до Пряшева було перенесено і римо-католицьку апостольську адміністрацію на чолі з єпископом Й. Чарським. Також у цей час у Пряшеві діяло Греко-

католицьке єпископство на рівні дієцезного адміністративного центру Словацької республіки. Його очолював єпископ П. Гойдїч, за правління якого Пряшівське єпископство зазнало неабиякого піднесення.

Суспільно-політичні процеси в Пряшеві напередодні та в роки Другої світової війни напругу залежали від становлення авторитарного режиму Словацької республіки із визначальною роллю Глінкової словацької трудової партії на чолі із Й. Тісо. Пряшівські людаки ще в жовтні 1938 р. утворили місцевий Словацький народний комітет, який одразу спробував взяти під свій контроль політичне та соціально-економічне життя міста. 24 жовтня 1938 р. крайнякський уряд у Братиславі розпустив міську раду Пряшева, після чого урядовим комісаром міста був призначений О. Храппа [7].

Нова міська влада заборонила у Пряшеві діяльність комуністів і соціал-демократів, а також Союзу словацької революційної молоді, спортивного клубу «Снага» та інших робітничих і молодіжних організацій та союзів. Натомість людаки розпочали створювати власні організації, які мали допомогти їм у встановленні контролю над життям міста. Вже наприкінці 1938 р. в окремих пряшівських закладах освіти були створені перші відділення Глінківської молоді. На початку 1939 р. був утворений місцевий осередок Глінківської гарди, а вже у березні його представники спробували перебрати на себе функції четників та поліції, стежачи за безпекою в місті та краї [8].

Нова міська влада не мала підтримки армії, представники якої здебільшого були чехословацької орієнтації та не підтримували прагнення людацької верхівки до незалежності. 9 березня 1939 р. у Пряшеві, згідно з наказом генерала Мезла, були заарештовані місцеві лідери Глінківської словацької трудової партії. Наступного дня військо зайняло залізничну станцію та інші стратегічно важливі об'єкти міста. 11 березня 1939 р. у Пряшеві була проголошена військова диктатура, яка проіснувала до 13 березня 1939 р.

Пряшівським людакам у союзі з місцевими вчителями переважно католицького віросповідання 11 березня 1939 р. вдалося організувати в місті акцію протесту проти встановлення військової диктатури. У її перебіг втрутилися військові. У результаті постраждало 11 осіб. Подальшому існуванню військової диктатури в Пряшеві стало на заваді проголошення незалежності Словацької держави 14 березня 1939 р. Після проголошення незалежності керівництво військового гарнізону в Пряшеві було замінено лояльними до людацької влади особами [9, с. 186].

У травні 1939 р. новим урядовим комісаром міста Пряшів став А. Гермушка [10]. На цій посаді він пробув до серпня 1940 р., коли повноваження комісара міста перейшли до Ш. Малиновського [11]. В листопаді 1942 р. новим комісаром міста став А. Сабол-Палко [12]. Урядові комісари міста Пряшів в 1939–1944 рр. призначалися з осіб, лояльних та відданих людацькому режиму. Попри те, що вони були змушені виконувати розпорядження центральної влади, інколи не цілком демократичні, окремі з них зробили чимало корисних справ для громади міста.

Великий резонанс у суспільно-політичному житті Пряшева та його околиць мала аудієнція 27 лютого 1940 р. представників делегації міста на чолі з урядовим комісаром у президента Словацької республіки Й. Тісо [13].

Одним із першочергових завдань нової міської влади Пряшева було організувати масштабну інформаційно-пропагандистську кампанію на підтримку людацького режиму. Загалом пропаганда містила досить широкий спектр тем, таких як націоналізм, антисемітизм, культ вождя, традиційна словацька культура тощо. Головним засобом людацької пропаганди в Пряшеві вважалася періодична преса. Також велика роль у пропаганді відводилася місцевому радію [14].

У межах інформаційно-пропагандистської кампанії започатковувалася традиція святкування нових урочистих дат в історії

словацького народу. Наприклад, 16 серпня 1939 р. у Пряшеві відбулося відзначення перших роковин із дня смерті А. Глінки. З цієї нагоди в усіх храмах міста пройшли святкові богослужіння [15]. 14 березня 1941 р. в місті пройшли урочисті святкування першої річниці Словацької держави [16]. День незалежності став традиційним державним святом та відзначався в місті щороку на високому рівні.

Успішність людацької інформаційно-пропагандистської кампанії засвідчила активна участь мешканців Пряшева у формуванні золотого фонду Словацької держави. Жителі міста не тільки здійснювали грошові перекази на суми 20, 30 та 50 корун, але й жертвували на потреби держави золоті прикраси [17].

Відзначимо, що людацька пропаганда мала на меті і формування серед населення міста позитивного іміджу Третього Рейху. З цією метою 19–20 квітня 1939 р. у Пряшеві пройшли урочистості з нагоди святкування 50-річчя А. Гітлера. 19 квітня Глінківська гарда спільно з місцевим відділенням Матіци Словацької організували урочисту ходу вулицями міста, а 20 квітня в приміщенні «Чорного орла» відбувся святковий концерт, на якому лунали німецький гімн та словацькі народні пісні [18].

Навесні 1940 р. у Пряшеві з усіх будівель були демонтовані державні символи Чехословацької республіки [19] та завершився процес перейменування вулиць. Він розпочався ще у жовтні 1938 р., коли урядовий комісар О. Храппа ініціював перейменування вулиці Т. Масарика на вулицю А. Глінки, а вулиці Кошицької – на вулицю М.Р. Штефаника [20].

Однією з найтрагічніших сторінок в історії міста Пряшів у роки війни стала антисемітська кампанія, яка передбачала позбавлення євреїв громадянських прав і свобод, конфіскацію їх майна (так звана «арізація») та депортацію в концтабори смерті. Серед населення міста було багато тих, хто підтримував антиєврейську політику влади. 29 лютого 1939 р. місцеві фанатики вчинили акт вандалізму

щодо будівлі місцевої синагоги. Впродовж 1939 р. єврейське населення міста було обмежено в пересуванні вулицями Пряшева [21]. Зокрема, їм був обмежений вхід у центральний парк через те, що вони нібито заважають відпочивати там учням промислової та торгової школи [22]. До кінця 1940 р. євреї мали залишити свої помешкання на вул. Глінки, оскільки їм було заборонено проживати у центральній частині міста.

За рахунок «арізації» нерухомого майна євреїв місцева влада намагалася вирішити житлову проблему в Пряшеві. Першим кроком у цьому напрямі стало розпорядження місцевої влади про заборону проживання осіб, що перебувають на державній службі, в помешканнях євреїв. Але на повну силу процес «арізації» єврейської нерухомості розгорнувся в жовтні 1940 р. У результаті багато об'єктів єврейської нерухомості (магазини, майстерні, житло і т. д.) були передані в руки «християнських» власників. Наприкінці жовтня 1941 р. спеціальним розпорядженням уся нерухомість євреїв переходила у власність держави. Трохи згодом розпочалася депортація євреїв з міста у спеціально створені концтабори.

Що стосується соціально-економічного життя Пряшева у роки війни, то тут тісно перепліталися позитивні здобутки з негативними явищами і процесами. В економічному житті міста домінуючою була банківська справа. У 1942 р. у Пряшеві існувало 16 фінансових установ та страхових компаній. Наприкінці квітня 1939 р. у місті було відкрито філіал Словацького національного банку.

Активізації господарського життя в місті в 1939 р. посприяв початок будівництва залізничної лінії Пряшів – Стражське, на яке було залучено багато місцевих жителів. Однак навіть після цього проблема безробіття залишалася актуальною. В березні 1940 р. в місті було зафіксовано 194 осіб безробітних.

Недостатній рівень промислового розвитку Пряшів намагався компенсувати зростанням сільськогосподарського

виробництва. Його продукція у роки війни стала стратегічним товаром та користувалася неабияким попитом. Однак на заводі успішній діяльності місцевих сільгоспвиробників стали стихійні лиха: у лютому 1940 р. температура в краї впала до мінус 29 градусів, а в липні 1940 р. містом пройшов буревій, який супроводжувався сильним дощем і градом [24]. У результаті велика частина врожаю була втрачена.

Як відомо, створення власної держави відкрило словацькому народу унікальну можливість для національного самоствердження та духовного збагачення. 1939–1944 рр. стали часом вагомих державотворчих здобутків у сфері словацької національної освіти, науки та культури. Місто Пряшів не стало винятком. Доказом цього став активний розвиток бібліотечної справи. З 1938 по 1944 рр. кількість книг у міській публічній бібліотеці зросла з 8400 до 11 400 [25, с. 77]. Починаючи з 1939 р. пряшівчани мали можливість нерегулярно відвідувати публічний читальний зал, де у вільному доступі було 37 часописів та 11 газет [26, с. 77]. За один тільки листопад 1939 р. до читального залу в місті записалося 250 осіб. Окрім загальнодержавної періодики, відвідувачі читального залу мали можливість знайомитися і з місцевою пресою. З 1938 р. у Пряшеві виходила газета «Словацька свобода», яка репрезентувала себе як політична періодика для Шаришсько-Земплінської жупи. Газета виходила доволі великим тиражем – 13–18 тис. примірників.

15 червня 1939 р. у Пряшеві розпочинає свою роботу місцеве відділення Словацького радіо. Зважаючи на те, що воно активно використовувалося владою з метою пропаганди, в місті нерідко організовувалися акції публічного прослуховування окремих радіопередач [27, с. 79]. Золотим голосом пряшівського радіо в цей час був письменник і публіцист А. Прідавок, який вважався провідною постаттю культурного життя міста. У 1943 р. Словацьке радіо у Пряшеві отримало нову сучасну будівлю, що покращило умови його роботи в краї.

Тривалий час Пряшів не мав власного професійного театру. Існував, правда, аматорський театральний гурток та лялькова спілка Глінківської молоді. У 1942 р. місцевій владі вдалося ввести в експлуатацію будівлю міського театру, що стало передумовою для створення професійної театральної трупи. Весною 1943 р. було прийнято рішення про створення професійного театру в Пряшеві. Однак його урочисте відкриття відбулося лише 30 січня 1944 р. Першим керівником театру став А. Хмелко [28, с. 81].

Важливе місце у культурному житті населення Пряшева займав кінематограф. У місті працювали два кінотеатри – «Олімпія» (згодом «Татри») та «Скала». У день відбувалося чотири сеанси, що свідчило про популярність цього виду мистецтва серед пряшівчан. 60% кінофільмів, що демонструвалися в словацьких кінотеатрах, були німецького виробництва, а решта 40% – італійського та американського. Закордонні фільми демонструвалися зі словацькими субтитрами. Словацькі кінотеатри, і пряшівські не були винятком, перед кіносеансом демонстрували своїм відвідувачам обов'язкові щотижневі пролюдацькі новини «Наступ». Їх показ здійснювався під патронатом міністерства пропаганди.

З середини 1943 р. у Словацькій республіці дедалі виразніше стали проявлятися ознаки суспільно-політичної кризи. Погіршення соціально-економічної ситуації та безперспективність міжнародного становища Словаччини на фоні корінного перелому у процесі Другої світової війни на користь антигітлерівської коаліції стали причиною падіння авторитету людацької влади практично серед усіх верств населення Пряшева. У вересні 1944 р. місто та його околиці були окуповані німецькими військами, що певною мірою ще більше дестабілізувало ситуацію в регіоні. Людацький режим дедалі більше втрачав контроль над подіями на сході держави. У цей складний час урядовий комісар міста А. Сабол-Палко був змушений шукати шляхи вирішення тих

проблем, які найбільше турбували місцеве населення. Насамперед це питання постачання міста необхідними товарами та організація евакуації населення у зв'язку з наближенням лінії фронту.

У жовтні 1944 р. розпочалася вимушена евакуація населення окремих населених пунктів Сходу Словаччини. У результаті до Пряшева щоденно прибували сотні осіб, які, рятуючись від бойових дій, залишали власні домівки та перебиралися до головного міста жупи. Кількість біженців сягала кількох тисяч. У самому Пряшеві з середини грудня 1944 р. також ішла підготовка до евакуації. Передбачалося, що на її перших етапах з міста буде евакуйовано приблизно 15 тис. осіб [29].

Одним із наслідків наближення фронту до Пряшева стало запровадження владою обов'язкової трудової повинності для усіх чоловіків віком від 16 до 60 років. Передбачалося, що вони будуть допомагати органам влади проводити евакуацію населення, будувати укріплення та захисні споруди. Водночас німецькі окупаційні власті виношували плани депортації окремих мешканців міста, які відмовляться від евакуації чи обов'язкової трудової повинності, на примусові роботи до Німеччини [30]. Цим планам, однак, не судилося збутися.

Ввечері 20 грудня 1944 р. Пряшів зазнав бомбардування радянською авіацією. Від авіаударів постраждали не тільки окремі будівлі, але й цілі вулиці міста. Один зі снарядів поцілив у будівлю, в якій розташовувалося гестапо та місцева в'язниця. У результаті загинуло 140 в'язнів. На дру-

гий день гестапо переїхало до Кежмарку. Підсумком радянського бомбардування Пряшева стала смерть 140 в'язнів, кількох десятків цивільних осіб, було зруйновано 85 будинків, сильно пошкоджено 347 та частково пошкоджено 450 будинків. Загальна сума збитків, завданих радянським бомбардуванням, оцінювалася приблизно в 50 млн. корун [31, с. 55].

17 січня 1945 р. урядовий комісар Пряшева А. Сабол-Палко оголосив про початок евакуації населення міста, але її проведенню став на заваді швидкий наступ радянських військ. Вже 19 січня 1945 р. в місто увійшли війська Четвертого Українського фронту генерала І. Петрова та Першого Чехословацького армійського корпусу генерала Л. Свободи. Людацьку владу в Пряшеві було повалено, а територія Східної Словаччини повернулася до складу відродженої чехословацької держави.

Висновки. Отже, 1939–1945 рр. стали важливим етапом в історичному розвитку міста Пряшів. Після Віденського арбітражу та проголошення незалежності Словацької республіки воно отримало новий імпульс для подальшого розвитку та, ставши другим після Братислави найбільшим містом держави, поступово перетворилося на важливий адміністративно-політичний, економічний та культурно-релігійний центр Східної Словаччини. Водночас поряд із позитивними процесами у Пряшеві в роки війни мали місце й окремі негативні явища, такі як нетерпимість та переслідування інакомислячих, антисемітська кампанія проти місцевих євреїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. – Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, 2007. – 104 s.
2. *Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 208, kr.19. Sčítanie ľudu*.
3. *Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 208, kr.19. Sčítanie ľudu*.
4. *Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Zoznam Čechov v okrese*.
5. *Tišliar P. Sčítanie ľudu z roku 1940: k niektorým aspektom organizovania a priebehu cenzu // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. – Bratislava, 2010. – S. 25–35.

6. Osudy slovenských Židov 1939 – 1945. Súpis Židov (1942) [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.upn.gov.sk/supis-zidov/zoznam-obci.php?okres=439>.
7. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 106, kr.1. Rozpustenie obecného zastupiteľstva – mesto Prešov.
8. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Bezpečnostná služba HG.
9. Dejiny Prešova. – Prešov: Východoslovenské vyd. pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove, 1965. – 351 s.
10. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 107, kr.1. Zmena vládneho komisára mesta.
11. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Zmena vládneho komisára mesta.
12. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 109, kr.1. Zmena vládneho komisára mesta.
13. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Navšteva u pana prezidenta republiky.
14. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Organizácia propagandy.
15. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Pietna slavnosť za A.Hlinku.
16. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 208, kr.18. Oslavy 14. Marca 1940.
17. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Fond zlatého pokladu Slovenského štátu.
18. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Oslavy narodenin A.Hitlera.
19. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 208, kr.18. Odstránenie českých napisov.
20. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 106, kr.1. Pomenovanie ulice A.Hlinku.
21. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Protižidovské opatrenia – zapisnice.
22. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Vykázanie Židov z verejných priestorov.
23. Kušnír J. Arizácia domového a bytového majetku v meste Prešov [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.kvhbeskydy.sk/arizacia-domoveho-a-bytoveho-majetku-v-meste-presov>.
24. Kubuš M. Prešov – metropola východného Slovenska [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/presov-metropola-vychodneho-slovenska>.
25. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
26. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
27. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
28. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939–1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
29. Pekar M. Prešov v závere Druhej svetovej vojny [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/presov-v-zavere-druhej-svetovej-vojny>.
30. Pekar M. Prešov v závere Druhej svetovej vojny [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/presov-v-zavere-druhej-svetovej-vojny>.
31. Prešov: meso a jeho čas. – Prešov, 1997. – 128 s.

РОЗДІЛ 3 ІСТОРІЯ НАУКИ Й ТЕХНІКИ

УДК 94(477)«18/19»:061.22

СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ ТА ОБЩЕСТВО СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ, ДІЯЛЬНОСТІ, ВЗАЄМИН

STAVROPIGIYSKIY INSTITUTE AND THE SOCIETY OF ST. BASIL THE GREAT: THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT, ACTIVITIES, RELATIONSHIPS

Світлик Н.М.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена проблемі регіональних культурних взаємин між окремими особистостями та інституціями, а саме – Ставропігійським інститутом у Львові та Обществом святого Василя Великого в Ужгороді. У нарисі трактується історія заснування та діяльності цих організацій, їх місця у суспільно-політичному та культурному житті українського населення Австро-Угорської імперії. Автором подається інформація стосовно характеру та суті діяльності цих організацій, їх фінансового та матеріального становища, культурного рівня. Звернуто увагу на ставлення влади до роботи товариств та його членів особисто. У статті вводяться у науковий обіг нові архівні матеріали, що стосуються проблеми культурної співпраці зазначених товариств. Насамперед мова йде про укладений договір між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого, присвячений організації процесу продажу церковної і світської літератури. Аналізується також епістолярне спілкування між керівництвами товариств.

Ключові слова: Ставропігійський інститут, Общество св. Василя Великого, епістолярна спадщина, Галичина, Закарпаття, Угорська Русь, русофіли, народовці, русини.

Статья посвящена проблеме региональных культурных взаимоотношений между отдельными личностями и организациями, а именно – Ставропигийским институтом во Львове и Обществом святого Василия Великого в Ужгороде. В очерке трактуется история основания и деятельности этих организаций, их места в общественно-политической и культурной жизни украинского населения Австро-Венгерской империи. Автором дается информация о характере и сути деятельности этих организаций, их финансового и материального положения, культурного уровня. Обращено внимание на отношение власти к работе обществ и его членов лично. В статье вводятся в научный оборот новые архивные материалы, касающиеся проблемы культурного сотрудничества указанных обществ. В первую очередь речь идет о заключенном договоре между Ставропигией и Обществом св. Василия Великого, посвященный организации процесса продажи церковной и светской литературы. Анализируется также эписолярное общение между руководствами обществ.

Ключевые слова: Ставропигийский институт, Общество св. Василия Великого, эписолярное наследие, Галичина, Закарпатье, Венгерская Русь, русофилы, народники, русины.

This article is devoted to the problem of regional cultural relationships between individuals and institutions – namely Stavropigiysky Institute in Lviv and Society of St. Basil the Great in Uzhgorod. In the essay treated the story of the establishment and activity of these organizations, their place in social, political and cultural life of the Ukrainian people in Austro-Hungarian Empire. The author provides information regarding the nature and essence of activities of these organizations, their financial and material conditions, cultural level. Attention is paid to the attitude of the authorities to the societies in general and their members personally. The article introduces into scientific circulation new archival materials relating to issues of cultural cooperation between mentioned societies. First of all it is the concluded agreement between Stavropigiyskiy Institute and Society of St. Basil the Great, dedicated to sales

process of church and secular literature. Also analyzed epistolary communication between superiors of the societies.

Key words: Stavropigiyskiy Institute, Society of St. Basil the Great, epistolary heritage, Galicia, Transcarpathia, Hungarian Rus', russophiles, populists, rusyns.

Постановка проблеми. На тлі соціально-економічних потрясінь в Україні як ніколи актуальними стають проблеми вивчення міжрегіональної співпраці, адже історичний дискурс у багатовіковій традиції соціально-економічного та культурного єднання українських земель нагадує нам і сьогодні наскільки міцними є зв'язки регіонів країни. Оцінити один з аспектів міжрегіонального культурного єднання пропонує даний нарис.

Мета статті – подати ґрунтовну інформацію з історії і діяльності Ставропігійського інституту у Львові та Общества св. Василя Великого в Ужгороді, охарактеризувати характер і структурну складову цих організацій, а також подати мало досліджену інформацію з приводу їх культурної співпраці. Обидві інституції у другій половині ХІХ століття були осередками культурного та, у певній мірі, соціально-політичного життя двох західних українських регіонів, що входили до складу Австро-Угорської імперії.

Стан опрацювання проблеми. У сучасній історіографії вже склалася певна традиція аналізу культурної діяльності цих товариств, не позбавлена, на жаль, певних недоліків, перебільшень, а часто й відвертих міфів. Мова, звичайно, про історіографію кожної інституції окремо. Що ж до аналізу співпраці між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого – то ця проблема майже не розроблена в історичній науці. Коротку інформацію з приводу цих взаємин подає автор даної статті [29].

Історію заснування та діяльності Ставропігійського товариства у Львові почали аналізувати ще у ХІХ столітті та це були лише фрагментарні дослідження. Джерельна ж база історії інституту частково збережена у музеях та архівах міста. Опис музею Ставропігійського інституту дали Іларіон Свенціцький (1908) та Ісидор Шараневич (Ruskie Muzeum Instytutu

Stawropigijskiego we Lwowie, 1937) [33]. Архівні документи стосовно історії Ставропігії зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові і ще не опрацьовані повною мірою [32]. Частину документів архіву Ставропігійського інституту видали Ісидор Шараневич («Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго Братства», 1886) [34], В. Милькович (Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis, т. I (1895–1898) [20] та ін.

Історію Львівського Братства та Успенської церкви написав Денис Зубрицький (Die Griechisch-katholische Stavropigialkirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut, 1830) [8]. Важливу інформацію стосовно Ставропігійського інституту можна знайти у присвяченому йому «Юбилейному сборнику в память 350-летия Львовскаго Ставропігиона» (ред. В. Ваврик, 1936) [35]. Цінним джерелом історії Ставропігійського інституту і України були щорічні календарі «Временникъ Ставропігійскаго института» (за 1864–1915 і 1923–1939 рр.) і «Збірник Львівської Ставропігії» (1921).

Дослідження проблем, пов'язаних з історією Ставропігійського інституту продовжилося і у незалежній Україні. Вартими уваги є праці таких дослідників, як М. Мудрий, О. Киричук [12], С. Макарчук [19], І. Орлевич, [24], Н. Рибчинська [28].

Що стосується історії заснування і діяльності Общества св. Василя Великого в Ужгороді, то тут так само склалася своя історіографічна спадщина. Писати історію і оцінювати діяльність товариства почали самі його члени у щорічних звітах, які друкувалися на сторінках «Месяцесловів» [22; 26]. Одну з перших узагальнюючих праць з історії Общества св. Василя Великого подав І. Кондратович [13]. Писав про товариство і А. Воло-

шин [5], який став його членом наприкінці XIX століття. Ґрунтовну інформацію щодо створення і діяльності товариства подав Ю. Гаджега [6].

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу культурної співпраці між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого, варто наголосити на тому чим були ці інституції окремо взяті, як впливала їхня діяльність на суспільно-політичне життя українських земель Австро-Угорської імперії. У 70-х роках XIX ст. в українському суспільстві на цих теренах були два претенденти на провід національного руху – табори русофілів і народовців. Вони висловлювали два різні погляди на майбутнє українців. Так, тісно пов'язане з релігійно-монархічними та культурними традиціями середньовіччя, русофілство було спрямоване на консервацію оберненого в історичне минуле староруського «архетипу». Натомість сформоване під впливом культурної експансії Наддніпрянської України «народовство» прагнуло консолідації української нації на всьому етнічному просторі по різні сторони австро-російського кордону. Обидві течії були представлені паралельними організаціями. Особливо чітко цей поділ виділявся на прикладі Львова. Тут поряд діяли, а інколи навіть співпрацювали: культурно-просвітницькі – товариство ім. М. Качковського (з 1874 р.) з русофілського боку і «Просвіта» (з 1868 р.) з народовського; науково-літературні – Галицько-Руська Матиця (з 1848 р.) та Товариство імені Т. Шевченка (з 1873 р.); культурно-розважальні «Руське казино» і «Руська бесіда»; політичні «Руська рада» (з 1879 р.), та «Народна рада» (з 1885 р.). [12].

У цій палітрі товариств помітно виділявся Ставропігійський інститут, який належав до русофілського табору і не мав аналогів у народовському таборі. Своєрідність Інституту полягала, насамперед, у тому, що за своїм нормативно-правовим статусом він виходив за межі звичайної громадської організації і визначався як мирянське об'єднання греко-

католицької церкви з широким спектром культурної, наукової, книговидавничої, добродійної діяльності та правом голосу у собороправному церковному житті. Як найдавніша русько-українська інституція [32, арк. 12], що стояла біля джерел організації суспільно-політичного та культурного життя у Галичині під час і після революції 1848–1849 рр., вона об'єднувала навколо себе як відомих русофілських діячів Богдана Дідицького, Бенедикта Площанського, Адольфа й Івана Добрянських, Осипа Маркова, Олександра Мончаловського, так і деяких представників народовського руху, серед яких найпомітнішою постаттю був Юліан Романчук (член Ставропігійського інституту з 1867 р.) [3]. Детальні документи про персональний склад Ставропігійського інституту зберігаються у ЦДІА України у Львові (Ф. 129, оп. 2, спр. 50-166).

Ставропігійський інститут був закритим об'єднанням вузького кола галицько-руської еліти, матеріальний і культурний рівень якої істотно вивищував її над рештою галицько-руського суспільства. Сюди входили викладачі гімназій і університету, науковці та літературні діячі, священники, адвокати, нотаріуси, державні службовці, заможні львівські міщани, власники маєтків. У вузькому колі ставропігійських однодумців вони намагались ізолювати себе від полонізаційних впливів шляхом строгого дотримання староруських звичаєвих норм і традицій. Членство в Інституті визначалось правилами, які не змінювались з часів братства. Прийняття нового члена зумовлювалось високими вступними внесками і вимогою обов'язкового проживання у місті Львові. Виняток становив меценат Ставропігійського інституту багатий власник маєтків у селах Вікно, Товсте і Чернігівці на Поділлі (тепер Тернопільська область) Владислав Федорович [18, с. 1]. Нерідко кастове членство Інституту можна було отримати через шлюб з кимось зі ставропігійського оточення. Саме таким чином сюди потрапив Ю. Романчук, одружившись з дочкою

ставропігійського діяча 50-60-х років XIX ст. Стефана Коцюби.

Акт прийому до Ставропігії прирівнювався за церковним правом до «ординації осіб духовних» (таїнства рукоположення). Він вимагав строгого дотримання таких умов: 1) рекомендація кандидата двома авторитетними членами Інституту; 2) затвердження кандидатури на Раді старійшин у повному її складі; 3) прийняття нового члена на загальних зборах шляхом голосування; 4) урочиста клятва на Біблії із зачитанням тексту присяги і ритуальне цілування хреста (так звана «куренда»); 5) скріплення свого членства власноручним підписом у «Альбомі Ставропігії»; 6) цілування новоприбулого з усіма присутніми на зборах братчиками; 7) урочисте вручення «декрету» про прийняття до Ставропігії, який за своїм значенням серед галицько-руської еліти прирівнювався до шляхетської грамоти [32].

Недотримання або порушення хоча б одного з цих пунктів ставило під сумнів достовірність членства. Членство у Ставропігії було пожиттєвим (до 1914 р. невідомо жодного випадку виключення) і зберігалось навіть тоді, коли проживання у Львові доводилось змінювати. Ось чому у складі Інституту були професори Чернівецького університету Омелян Калужняцький і Тернопільської гімназії Климентій Мерунович та Федір Білоус [12].

Організаційний статут товариства був наступним: щороку члени товариства збиралися на головну сесію, де вирішувалися найголовніші питання, як-от наприклад, прийняття нових членів. Окрім головної, протягом року були ще чотири додаткові сесії. У період між сесіями керівництво Інститутом здійснювала Рада старійшин, куди входили сеньйор, віце-сеньйор, місцепредседатель, синдик, настоятель Успенської церкви, касир, управляючі бурсою, друкарнею, книжковим магазином, архівом, бібліотекою, а з 1888 р. – ще і музеєм. Усі виборні посади затверджувались львівським магістратом. Хоч вибори Ради старійшин відбувалися щорічно, але її склад оновлю-

вався повільно. З 1871 по 1884 р. Інститут очолював відомий юрист, президент Верховного суду у Відні В. Ковальський, з 1884 по 1899 – професор загальної історії Львівського університету І. Шараневич [12].

Ставропігійський інститут, на відміну від Общества св. Василя Великого, про яке мова піде далі, був доволі «заможною» інституцією. У його майновій власності були великі як для української інституції обігові і нерухомі капітали, які він успадкував від братства і примножив у першій половині 90-х років XIX ст. Йому належав увесь будівельний комплекс навколо Успенської церкви, який утворював чотирикутник вулицями Підвальна, Руська, Бляхарська (нині Федорова) і Зацерковна (з боку Домініканського костелу). [12]. Частина приміщень здавалась в оренду іншим організаціям: центральному відділу товариства ім. М. Качковського, Товариству руських дам тощо. Деякий час їх винаймали під єврейську друкарню. Дев'ять квартир були заставлені у банках під 5-процентні облігації і у них жили квартиранти. На початку 1870-х років вони приносили 262 зол. ринських річного прибутку [12]. Окрему статтю капіталів Ставропігії становили пожертвування і заповіти громадян, які формувались у грошові фонди і переводились на рахунки у банки. Загальна сума їх становила 50 тис. золотих [10]. Завдяки великій матеріальній базі, Інститут мав змогу інвестувати освітню, культурну, наукову, книговидавничу та добродійну діяльність.

Компетенція Ставропігійського інституту окреслювалась статутами, які періодично оновлювались, але основний зміст їхніх позицій опирався на статут 1867 р. [32]. Вона охоплювала найрізноманітніші сфери суспільного життя, що виходили за межі звичайного громадського товариства, а саме: 1) нагляд і матеріальне «підтримування у належному стані» храму св. Успенія, вежі Корнякта і каплиці Трьох святих; 2) участь у церковному житті греко-католицької церкви, представни-

цтво на церковних соборах; 3) організація культурного життя – проведення урочистих святкувань знаменних подій, влаштування панахид, концертів тощо; 4) меценатська допомога малозабезпеченій молоді у здобутті освіти, утримування Ставропігійської бурси; 5) матеріально-технічне й організаційне забезпечення роботи друкарні; видавництво літератури; 6) наукове дослідження історичного минулого народу; 7) збирання пам'яток матеріальної культури і комплектування фондів Ставропігійського музею.

Ідеологічна платформа Ставропігійського інституту виражалась трьома основними принципами: елітність, руськість, антипольськість. Інституту відводилась роль органу ідеологічного забезпечення, яке мало здійснюватися через наукову, культурну, освітню і книговидавничу роботу. Його діячі переймали на себе роль історичної еліти, котра повинна була вести за собою галицько-руський народ.

У статуті Ставропігійського інституту говорилося, що він ставить перед собою завдання «образованія» та підтримки «руської народності» і намагається «по всій можливості пособствувати видавництвом учебних книг». На нього покладалось завдання випускати елітну літературу для «вищого сословія» й особливо фундаментальні історичні дослідження. Наукова робота Ставропігії була започаткована ще у 30-х роках XIX ст. Д. Зубрицьким, продовжена у 50-ті роки Я. Головацьким і особливо розвинута у 60-80-ті роки А. Петрушевичем та І. Шараневичем. Насамперед вона охоплювала впорядкування і введення у науковий обіг давньоруських письмових джерел, вивчення західних хронік, документів пізнішого періоду, творів античних істориків. Ставропігійський інститут здійснив публікацію «Слова о полку Ігоревім» (1865), літописів Руського (за списком власного архіву; 1871, 1872), Київського [24, с. 272].

Зберігаючи староруські традиції, Інститут відігравав вагому роль в антиполонізаційних процесах – тут ферментувалися світоглядні концепції, проводились

серйозні науково-історичні дослідження, видавалась церковна та наукова література, був заснований перший у Галичині українсько-руський музей. Та архаїчні стереотипи Львівської Ставропігії, які вона утримувала впродовж 300 років, руйнувалися новими віяннями часу. Розпочата у 1882 р. конфронтація з греко-католицькою ієрархією поступово привела до втрати Ставропігією свого колишнього впливового місця у церковному житті Галичини і підштовхнула її напередодні Першої світової війни до зближення з Російською православною церквою. Протягом 1880–1890-х років Ставропігія повільно втрачала свій зв'язок з галицько-руським суспільством, щоб назавжди зійти з історичної арени у 1939 р. Після приєднання Західної України до СРСР (1940) Ставропігійський інститут було закрито. Музейні речі Ставропігійського інституту перебрали Львівський державний історичний музей, Державний музей українського мистецтва (тепер Національний музей у Львові ім. А. Шептицького), архівні – Центральний державний історичний архів України у Львові.

Поряд зі Ставропігією, історія і діяльність закарпатського Общества св. Василя Великого виглядала дещо інакше. Воно було створено місцевою греко-католицькою інтелігенцією заради освітнього і культурного розвитку края. Як зазначалося в одному з протоколів засідання Общества: «Общество св. Василя Великаго есть единственным просветительнымъ братствомъ Угорскихъ русиновъ. Основано въ 1864 годе и целью имеетъ: просвещати, научати народъ угро-русский, распространяти богобойное просвещение и симъ путемъ уллучшити и долю материальную» [22, с. 77]. Бачимо, що творці товариства ставили перед собою доволі благородну мету, однак виконати її їм вдалося не повністю. Діяльності Общества постійно ставилися перепони з боку влади, а населення відносилося до нього з підозрою.

Вже з самого початку історії заснування Общества св. Василя Великаго

виникають суперечки з приводу того, хто був автором ідеї створення такого виду організації. За багатьма доказами думка про створення товариства вперше з'явилась у О. Духновича. Саме за його проханням єпископ пражський Й. Гаганець звернувся до мукачівського єпископа з планом і готовим уставом товариства ще у 1861 році. Натомість О. Гомичков у своєму листі від 18/30 грудня 1866 р., яким заявив про вступ у члени-засновники Общества, стверджує, що думка заснувати такого роду організацію вперше була запропонована саме ним. Ось що він пише: «Разумеется, что я все возможное сделаю в круге действия моего для блага общества, котрого первое понятие от мене произошло еще в 1849 года...» [6, с. 10]. Скоріше за все О. Гомичков мав на увазі інше товариство, а саме «Богословское Общество» («Hittari Tarsulat»), яке існувало недовгий час в ужгородській богословській семінарії.

Устав Общества св. Василя Великого був підготовлений у 1862 році під заголовком «Основная правила Литературного содружества Подкарпатских Восточно-Католических церкве синовь». Саме цей устав був представлений Антоном Чопеєм єпархіальному управлінню для відправки на затвердження у вищі інстанції. За сприяння єпископів В. Поповича і Й. Гаганця 15 грудня 1864 року устав був затверджений Угорським королівським намісничою радою. Однак для організації товариства виділялися кілька наступних умов: «члены общества могут быть лишь взрослые и самостоятельные мужи; заседания общества имеют попередньо пройти схвалення в начальства; общество не може вступить в інше общество» [6, с. 10].

10 лютого 1865 року Олександр Негребецький, жупан ужгородський, повідомив про затвердження уставу товариства і вже почалася робота для організації перших зборів. Однак після смерті єпископа В. Поповича справа з відкриттям товариства застрягла. Наприкінці грудня 1865 року 56 ентузіастів внесли прохання

в єпархіальну канцелярію про дозвіл відкрити товариство. Серед прохачів фігурували: В. Ляхович, К. Сабов, І. Мондок, В. Гебей, Н. Гомичков, В. Кима, Ю. Фірцак. Консисторія розглянула це питання 2 січня 1866 р. і вирішила, що товариство не можна відкривати до тих пір, поки немає достатньої кількості членів. Дозволено було лише створити тимчасове керівництво за участю І. Бачинського, І. Мондока, К. Сабова та В. Кимака, які мали пропагувати серед населення ідеї товариства і закликати їх до вступу. Власним коштом тимчасове керівництво видало близько 1 тисячі примірників уставу Общества і розпочало агітацію. У заклику до населення говорилося: «...отъ васъ зависитъ, любиміе родственники и братья, да зародь тотъ разовьется, возрастетъ и разовьется в многоплодное дерево. Число участвующихъ будетъ мериломъ нашей зрелости и будетъ в купе порукою будущности общества» [6, с. 12]. Вибране керівництво засідало лише 2 рази – 29 січня і 27 лютого 1866 року.

Перше офіційне засідання Общества св. Василя Великого відбулося у вересні 1866 року, на яке зібралось 77 членів. Тоді ж було прийнято назву товариства. У протоколі першого засідання було зазначено, що товариство має 44 члени-засновники і 304 – члени-сореєвнователи [26, с. 70]. На засіданні також вибрано керівництво Общества. Першим почесним головою став А. Добрянський, заступник голови – І. Раковський, помічник голови – Іоань Мондок. Секретарі Общества – А. Кралицький, Ю. Ігнатков, Кирил Сабов, Віктор Кима [26, с. 71].

Проголошена була і мета Общества св. Василя Великого: «Духовнонравственное образование восточныхъ соединенныхъ католиков, сочинениемъ и издаваниемъ книгъ школьных, приспособленныхъ потребамъ школъ двухъ єпархій, составлениемъ в языкахъ руськомъ и мадырськомъ полезныхъ книгъ, образовъ и часописей» [13, с. 44]. Установчі збори розпорядились також про виготовлення печатки товариства. Детальніше про це говориться у листі І. Раковського

до І. Мондока від 22 вересня 1866 року: «Постарайтесь дать вычеканить печать для общества согласно определению собрания, именно, чтобы вверху находилось изображение Покрова Богородицы, а внизу – трех святителей сь русской надписью – Печать Общества св. Василия. 1866 г.» [6, с. 17-18].

Так розпочався один із найактивніших періодів діяльності товариства. А. Добрянський надавав йому зовнішнього блиску, справжнім же керівником Общества був І. Раковський. Правою рукою останнього був І. Мондок, який фактично займався всіма необхідними поточними справами. Общество св. Василя Великого видавало щорічне видання «Месяцесловь». Договір укладений між Обществом і вдовою Карла Егера у червні 1867 року сприяв виходу нового друкованого органу «Свет». Було визначено, що «Свет» буде видаватися у такому ж форматі, як і віденський «Вестникь». Щотижневий наклад – 500 екземплярів. Редактором спочатку був К. Сабов, згодом В. Кимак. Станом на 1868 рік «Свет» мав 400 читачів. Також протягом майже 2 років Общество св. Василя Великого видавало «Новий Свет», редактором якого був В. Гебей.

Діяльність товариства ускладнилася, коли мукачівським єпископом став Стефан Панкович. Культурні погляди Общества виражав його друкований орган «Свет», проти якого і направлявся весь гнів Панковича, який не хотів терпіти на чолі товариства «москвофілів» А. Добрянського і І. Раковського. Проти Общества св. Василя почали сипатися звинувачення у «москвофільстві», і у підриві єдності церкви. Зіткнення між єпископом і Обществом досягли найвищої міри у питанні про церковну автономію. Справа у тому, що друкований орган Общества «Свет» у питанні стосовно церковної автономії стояв на боці так званої «народної партії», до якої належало 7 депутатів. Серед них А. Добрянський, А. Рубій, П. Грабарь, Є. Попович та ін. Останні виступали за церковну автономію, що дарувалася

унією 1648 р. Єпископ С. Панкович і його оточення не хотіли автономії церкви, оскільки боялися втратити субвенції і прибудавки. Агітація єпископа проти Общества св. Василя Великого потроху давала свій результат. І у вересні 1871 року шосте зібрання товариства скинуло старе керівництво.

Вибране нове керівництво – А. Негребецький, Г. Маркош, Є. Бачинський, М. Стрипський, проголосило, що: «Для Общества св. Василя В., настала нова епоха...» [6, с. 26]. Однак ця «нова епоха» принесла з собою хворобу хронічно невідбуваних загальних зборів. Причина була банальна – внаслідок відсутності необхідної кількості членів, так що «нову епоху» правильніше б назвати епохою поступового завмирання товариства. Розпочалися суперечки навколо «Света», а саме якою мовою він повинен друкуватися. Як і раніше сипалися звинувачення у «москвофільстві». Підтримане єпископом С. Панковичем Общество поступово переходить на бік католицизму.

Поворотним пунктом у діяльності товариства стали восьмі загальні збори 19 вересня 1873 року. Саме починаючи з цих зборів все частіше серед членів Общества св. Василя піднімаються голоси на користь мадярської мови і все частіше робляться посилення на мадярське культурно-просвітне товариство – «Szent Istvan Tarsulat» (Общество святого Стефана). Багато тогочасної інтелігенції вважали, що вище назване товариство цілком могло задовольнити культурні потреби місцевого населення. Звісно, що це робило існування Общества св. Василя Великого зайвим. У цьому спостереженні, на жаль, була доля правди, оскільки на той час товариство майже повністю змадяризувалось, а оскільки Общество за своїм означенням мало бути руським, втрачався сенс його існування.

Події з Обществом св. Василя Великого показували у цілому ситуацію на Закарпатті у 70-80-х роках ХІХ століття, коли серед місцевої еліти посилювались мадяризаційні настрої. Відомий істо-

рик І. Лисяк-Рудницький так коментував ситуацію у краї: «Греко-католицька церква, як єдина національна установа закарпатців і їх офіційна репрезентація, стала поволі слухняним зряддям денаціоналізаторської політики Будапешта». [17, с. 719.]. Багато дослідників зазначають, що впродовж ХІХ ст. «...з угро-руського духовенства постало нове мадярське панство, яке мало свої культурні й економічні інтереси, цілком противні інтересам простої русинської людности» [21, с. 109; 25, с. 122-123.].

У 70-х роках Общества св. Василя Великого увійшло у стадію стагнації. Невдалими були спроби реформувати товариство. 13 жовтня 1872 року друкований орган Общества «Новий Светь» було перейменовано у «Карпатский Светь» або «Карпать», який виходив до 1886 року. Головним редактором став Н. Гомичков. Однак «Карпать» так і не визнано офіційним друкованим органом товариства. Про ситуацію з діяльністю Общества св. Василя Великого красномовно писав К. Сабов в угорській газеті «Kelet» (ч. 31 за 1890 рік): «...общество уже 20 леть ничего не работает, впало в глубокий сонь» [6, с. 33].

Ситуація навколо товариства змінилася на краще у 90-х роках ХІХ століття, коли мукачівським єпископом став Юлій Фірцак, активний учасник Общества у перші роки його існування. За його сприяння спробували відновити діяльність організації. 17 серпня 1895 року в Ужгород зійшлися колишні члени товариства (42 присутні) і вибрали нове керівництво. Головою став І. Якович, заступниками голови – Г. Чопей, І. Туряй, директором – Д. Гебей, секретар – В. Гаджега. Почалася доволі інтенсивна робота. Видавався «Букварь» Вралея, а також друкованим органом товариства стала нова популярна газета – «Наука». Першим редактором був Юлій Чучка, згодом Василь Гаджега. На засіданні правління 24 жовтня 1896 року було вирішено видавати науковий журнал для дослідження історії і етнографії краю під заголовком «Szemle» (Огляд) на угор-

ській мові. Для народу, окрім щорічного «Місяцеслова», було вирішено випускати періодичне видання «Духовний Хлебь». У 1899 році члени товариства купили із зібраних пожертв друкарню. Її розмістили в ужгородському замку, а першим її директором був Емануїл Рошкович, професор релігії в ужгородській гімназії [13, с. 46-47].

Хоча збори Общества св. Василя Великого проходили на угорській мові, видавалися угорськомовні видання, нападки на товариство продовжувалися. Місцеві газети «Ungvari Kézilap» (число 36, 1895) і «Ung» (число 36, 1895), констатували, що з недовірою відносяться до Общества, оскільки воно під впливом духу «отъявленного агітатора Добрянскаго». [6, с. 34]. До того ж поганими були справи стосовно фінансування товариства. «Місяцеслов» на 1902 рік писав: «Просимь всехь единомишленниковь нашихь подпирайте нас умственно или материально, ибо Общество токмо сяк годно исполнити принятую на себе должность.» [22, с. 77.]. Членський внесок товариства становив 4 коруни, для вчителів 2 коруни, для простолюдинів – 1 коруна. Як видно з протоколів засідань товариства, кошти збиралися дуже важко, через що Общество св. Василя Великого було у постійних боргах. Як результат своєї 38-річної роботи, організація мала свою друкарню, дві газети, календарі та ще кілька видань. Як бачимо, невеликий спадок. Причину такого становища керівництво перекладало на населення «... однак нужно примити, что наша публика, не подпераеть центральный віддель Общества такь, якь то требовала би цель наша» [22, с. 78].

Розкміючи, що справи з розвитком товариства не йдуть, за ініціативою А. Волошина, інші члени товариства, а саме: І. Саксун, В. Камінський, П. Гебей, Є. Сабов, Ю. Чучка, вирішили на основі Общества св. Василя Великого заснувати Видавниче Акціонерне товариство. Так народилася думка про заснування товариства «Унію». Останні загальні збори Общества св. Василя Великого відбулися

3 квітня 1902 року. На засіданні тривали довгі дебати стосовно долі товариства. Але у кінцевому рахунку його вирішили остаточно закрити.

Протягом свого існування Общество св. Василя Великого мало культурні контакти з кількома схожими організаціями. Так, воно було у переписці з «Управлінням Галицько-Рускаго Народного Дома» та «Славянским Литературним Обществом в Центральной Будапештской семинарии», а у період відновлення своєї роботи, наприкінці 90-х років XIX століття, спробувало налагодити співпрацю й з Ставропігійським інститутом у Львові. Останній на той час вже мав певної мірою налагодженні контакти на Закарпатті з приводу розповсюдження церковної літератури. Так, наприклад, у ЦДіА у Львові зберігається справа на 30 аркушів під заголовком: «Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок» від Ставропігії. Адресатами були переважно місцеві священики, які купляли книги для церковнослужінь та власних духовних потреб. Серед цих листів натрапляємо і на повідомлення К. Сабова, редактор тижневика «Свет», який протягом 1867–1870 рр. видавало в Ужгороді «Общество св. Василя Великого». Тема його листів – знову ж таки пересилання книжок.

Фрагментарну співпрацю спробували юридично оформити наприкінці 90-х років XIX століття. у ЦДіА зберігається досить об'ємна справа, присвячена переписці між членами Общества св. Василя Великого і Ставропігією. Серед даних матеріалів містяться: протоколи засідань комітету літературного товариства св. Василя Великого в Ужгороді; листи Петра Гебея (секретар товариства) до Ставропігії; листи Ставропігійського інституту до товариства св. Василя Великого; копії договору між товариством св. Василя Великого і Ставропігією про пересилання книг.

Дані матеріали показують майже всю історію взаємовідносин між товариством св. Василя Великого в Ужгороді і Ставро-

пігійським інститутом у Львові. Перший опрацьований документ – це протокол засідання Комітету літературного товариства св. Василя Великого в Ужгороді, що відбулося 29 вересня 1899 року. Присутні (а це І. Туряй, Е. Рошковець, Ю. Чучка, В. Гаджега, П. Гебей) обговорювали порядок укладення договору з Ставропігією про постачання церковної літератури зі Львова і висловились за юридичне оформлення їх співпраці: «...лице, которое имело бы заключить отъ имени общества св. Василя Великого договоръ со Ставропігійським інститутом о доставленіе церковных книгъ на кредитъ, должно бы выказатися удостовереннымъ нотариально или судово...» [7, арк. 3]. До того ж, як видно з протоколу засідання, книгообмін між товариствами на той час вже був, оскільки у документі згадується про надіслану Обществу ювілейну книгу на честь 300-річчя заснування Ставропігії, за що персональна подяка надсилалася І. Шараневичу. До вказаного листа, додавався статут товариства з щирими запевненнями, що угорське міністерство всі папери Общества св. Василя Великого затвердило [7, арк. 1].

На пропозицію укладення договору Ставропігія відповіла не зразу. Хоча інститут і перебував у цей час у конфлікті з владою, та становище його існування ускладнювалось політичними дебатами з народовським табором (нагадаємо, що Ставропігію було звинувачено у підігріванні Москві, і її діяльність постійно критикувалася австро-угорською владою, до того ж інститут зазнавав постійних нападок з боку поляків), його матеріальне і соціальне становище залишалось досить високим, чого, на жаль, не можна було сказати про Общество св. Василя Великого. Члени товариства звичайно розуміли і враховували цю ситуацію, однак вона їх і обурювала. У цьому контексті цілком зрозумілим стає зміст листа від 6 лютого 1900 р. Петра Гебея – секретаря товариства св. Василя Великого. У листі йшлося: «Мы имели счастье и лично говорить, также минувшего года

и «Записникъ» засідання комітета літературного общества св. Вас. Великого посилали Вашему Высокородію <...> но до сихъ поръ наша смиренна просьба не вислухана. Мы терпеливо чекаеме <...> для чего? Или отъ чего? боитеся Вы отъ насъ?!... Мы не деяки, «жиды», не «обманщики», но священники..., котори и семь путемъ благое намерение такъ нашему народу якъ и Вамъ нашимъ милымъ братьямъ въ Галиціи <...> просиме Ваше Высокородіе будьте ласкави дакого отъ Васъ прислати до Унгвару, – до насъ, най насъ тутъ попозирать, най видить своими очами, что хочеме!» [7, арк. 4-5].

У кінці лютого 1900 р. Ставропігійський інститут нарешті відгукнувся на пропозицію закарпатського товариства і надіслав в Ужгород зразок договору. На засіданні комітету Общества св. Василя Великого, яке відбувалося 28 лютого 1900 року, обговорювалися умови цього договору. Члени товариства були незгодні з кількома його пунктами. Мова йшла про матеріальну частину договору. Місцеву інтелігенцію обурював той факт, що Ставропігія намагається перекласти витрати за пересилання книжок на плечі ужгородського товариства, а оскільки фінансове становище останнього було і так важке, ця ноша була їм не підсилна. Окрім того, суперечки точилися навколо часу погашення боргів за продану літературу (керівництво інституту пропонувало 1 рік) [7, арк. 6-7].

У листі відповіді від 14 березня 1900 року, представники Ставропігійського інституту, констатували, що готові піти на поступку і збільшити час продажу книг з 1 року до 2, але інші умови «...оставити при рішеномъ в. засіданію за 12 (24) января 1900 року начерку договора съ Обществомъ св. Василя Великого о продаже Обществу книг и зданій накладомъ Ставропигийского института не принять, съ такимъ, що в. случаю належного выполнения договора обществомъ, Ставропигийский институт удияти буде Обществу всяки возможны дальши облегчения» [7, арк. 8-9].

Після узгодження деяких пунктів договору між Обществом св. Василя Великого і Ставропігією було підписано наприкінці березня 1900 р. В архіві у Львові зберігається оригінал цього договору з кількома копіями. Заголовок договору звучить наступним чином – «Договоръ заключенный между Ставропигийскимъ интитутомъ въ Львове съ Обществомъ св. Василя Великого в Ужгороде». З ужгородського боку договір підписаний Емануїлом Рошковичем та Петром Гебеєм, з львівського Ісидором Шараневичем.

Договір складається з 14 пунктів. У I пункті йдеться: «Ставропигийській институтъ въ Львове обязується на каждое требование общества св. Василя Великого въ Ужгороде (на Угорщине) продавати тому же обществу... церковных или въ церкви употребляемыхъ книги» [7, арк. 19]. За це Общество св. Василя зобов'язується у строк платити за доставлений заказ, про що йдеться у другому пункті договору. Третій пункт документу проголошував, що при потребі Ставропігійський інститут може надати закарпатському товариству кредит у сумі 1 тис. крон (сума досить велика для товариства) [7, арк. 19].

Особливе зацікавлення викликає зміст IX пункту договору, який звучить наступним чином: «Обязується Ставропигийській институтъ не продавати ани передавати никому иншому въ окрузе целой греко-католицкой мукачевской епархii определенныхъ в I пункте сего договора книгъ или изданій къ дальней розпродаже» [7, арк. 20]. Даний пункт був однією з головних вимог Общества св. Василя Великого, члени якого, як виходить з листа П. Гебея до Ставропігії, хочуть, щоб: «...издания Ставропигийскаго института, посему исключительно только у нас можна достати» [7, арк. 10].

Як слідує з цього пункту, Ставропігійський інститут на початку ХХ століття у справі пересилання церковних книг співпрацював тільки з Обществом св. Василя Великого. Саме існування такого договору було важливим фак-

тором у розвитку культурних взаємин між інституціями Закарпаття і Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття. Авторів не вдалось прослідкувати до кінця наскільки плідною була ця співпраця, який був її кількісний і якісний склад. За два неповні роки юридичної дії цього договору на Закарпаття було надіслано чимало книг релігійного змісту, науково-бібліографічних видань («Переписка Драгоманова»), історико-географічних нарисів, періодичних видань. Частина літератури Обществу св. Василя Великого вдалося розпродати, а за частину товариство влізло у борги. Після заснування на його базі акціонерного товари-

ства «Унію», воно перейняло всю його спадщину, включно з боргами. Історія того, як розвивалася дальша співпраця між цими установами, заслуговує на окреме дослідження.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що культурна співпраця між двома відомими інституціями ХІХ століття – Ставропігійським інститутом і Обществом св. Василя Великого, стала хоч і невеличким, проте значним прикладом міжрегіонального культурного єднання українців. Досвід і помилки такої співпраці варто враховувати і на сучасному етапі, для того, щоб зберегти культурну і політичну єдність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусак М. Генеза і характер галицького русофільства ХІХ-ХХ ст. / М. Андрусак. – Прага, 1941. – С. 18.
2. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст. Генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 35. – С. 231-268.
3. Ваврик В.Р. Члены Ставропигиона за 350 лѣтъ. 1586-1936 / В. Ваврик // Юбилейный сборник въ память 350-лѣтїя Львовского Ставропигиона. – Львовъ, 1937. – Ч. II. – С. 62-115.
4. Временникъ Ставропигійскаго Института съ месяцесловом на год 1902. – Львовъ, 1902. – С. 187-188.
5. Волошин А. Спомини / А. Волошин // Ювильейний ілюстрований календар на переступний рок 1928. – Книгопечатня акційного товариства «Унію» в Ужгороді, 1927. – С. 49-56.
6. Гаджега Ю. Історія «Общества св. Василя Великаго» и речь ко дню 60-летїя отъ его учрежденїя. / Ю. Гаджега. – Ужгородъ, 1925. – 60 с.
7. Договір та листування з ужгородським східно-католицьким літературним товариством св. Василя про розповсюдження книжок в Угорщині (1899-1900) // Центральний державний історичний архів у Львові (далі ЦДіА). – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1115. – 31 аркуш.
8. Зубрицький Д. Die Griechisch-katholische Stavropigialkirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut / Денис Зубрицький. – 1830.
9. Гнатюк В. Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів / В. Гнатюк // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т. 7. – Кн. 9. – С. 162-178.
10. Исидоръ Шараневичъ // Отметъ о деятельности Львовского Ставропигийского Института за периодъ с 22.IV.1829 по 13.V.1929. Львовъ, 1930. – С. LXXII.
11. Кинах Глеб. Матеріали до історії зносин Подкарпатской Руси з Галичиною в ХІХ віці / Г. Кинах // Науковий зборник «Просвіти». – Рочн. II. – 1923 р. – С. 115-121.
12. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70-90-х років ХІХ століття / О. Киричук // Україна модерна. – Число 4-5. – 2000.
13. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великого / М. Кондратович // Ювильейний ілюстрований календар на переступний рок 1928. – Книгопечатня акційного товариства «Унію» в Ужгороді, 1927. – С. 41-48.
14. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914 рр. / К. Левицький. – Львів, 1927. – Т. 2. – С. 239-240.
15. Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок // ЦДіА у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1164. – 20 аркушів.
16. Листування з редактором газети «Свет» Сабовим К. у м. Ужгороді про замовлення і комісійний продаж книжок // ЦДіА у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1113. – 9 аркушів.

17. Лисяк-Рудницький І. Закарпаття / І. Лисяк-Рудницький // Енциклопедія українознавства / За редакцією В. Кубійовича. – Т II (Словникова частина). – Репринт. – Львів, 1993. – С. 719.
18. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські). – спр. 1113/п. 81, арк. 1
19. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідей (середина XIX ст. – 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82-98.
20. Милькович В. Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis / В. Милькович. – Т. I (1895–1898).
21. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. / О. Мицюк. – Т. II. – Прага, 1938. – С. 109.
22. Месяцесловъ на 1902 годъ / Составиль отъ имени Общества св. Василия Великаго Августинъ Волошинъ. Годъ изданія 34. – Унгарь, 1901. – С. 77-79.
23. Общество Русскихъ Дамъ во Львѣвъ // ВСИ. – 1899. – С. 67-68.
24. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут у контексті українського національного відродження у Галичині (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. Орлевич // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць / За ред. М. Мудрого. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 268-281.
25. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. / А. Пекар – Т. II. – Рим-Львів, 1997. – С. 122-123.
26. Протоколь Перваго общаго собранія Общества св. Василия Великаго (19 вересня 1866 р. Ужгородъ) / Месяцесловъ на 1867 годъ. – Изданъ Обществомъ св. Василия Великаго. – Ужгородъ, 1866. – С. 69-85.
27. Раковський Іван. Листи до Головацького Я.Ф. (1854-1861, 1874) // Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 304 (Гол.). – Спр. 15. – 49 аркушів.
28. Рибчинська Н. Книготоргівельні каталоги Львівської Ставропігії XVIII – початку XX ст. в контексті західноукраїнської торгівельної бібліографії / Н. Рибчинська // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Доповідь наукової конференції 4-5.IV.1996. – С. 82.
29. Світлик Н. Епістолярна спадщина як джерело вивчення культурних контактів Закарпаття і Галичини (1848-1918) / Н. Світлик // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. – Вип. 24. – Ужгород, 2010. – С. 198 – 207.
30. Світлик Н. Культурні контакти між західноукраїнськими землями середини XIX – початку XX століття / Н. Світлик // Питання історії України. Збірник наукових праць. Том. 13 – Чернівці, 2010. – С. 231 – 237.
31. Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. / О. Терлецький. – Львів, 1902. – Ч. 37. – С. 4.
32. ЦДІА України у Львові). – ф. 129 (Старопігійський Інститут). – оп. 2. – спр. 15. – арк. 12.
33. Шараневич І. Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго Братства / Исидор Шаораневич. – 1886.
34. Шараневич І. Ruskie Muzeum Instytutu Stawropigijskiego we Lwowie / Исидир Шараневич. – 1937.
35. Юбилейний сборник в память 350-летия Львовскаго Ставропігійона / Ред. В. Ваврик. – 1936.

РОЗДІЛ 4 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 РР. У ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

CARPATHIAN UKRAINE 1938-1939 IN POLITICS OF EUROPEAN STATES

Галда П.П.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Лазур М.П.,

Ужгородський національний університет

У статті проаналізовано вплив карпато-українського фактору в період чехословацької кризи 1938-1939 рр. на зовнішню політику Радянського Союзу, Німеччини, Угорщини та інших європейських держав.

Ключові слова: Карпатська Україна, Карпатська Січ, Августин Волошин, Друга світова війна, агресія, окупація, ультиматум.

В статье проанализировано влияние карпато-украинского фактора в период чехословацкого кризиса 1938-1939 гг. на внешнюю политику Советского Союза, Германии, Венгрии и других европейских государств.

Ключевые слова: Карпатская Украина, Карпатская Сечь, Августин Волошин, Вторая мировая война, агрессия, оккупация, ультиматум.

The article analyzes the influence of the Carpatho-Ukrainian factor during the Czechoslovak crisis of 1938-1939. On the foreign policy of the Soviet Union, Germany, Hungary and other European countries.

Key words: Carpathian Ukraine, Carpathian Sich, Augustine Voloshin, World War II, aggression, occupation, ultimatum.

Постановка проблеми. 14 березня 1939 р. Сойм Карпатської України, проголошуючи її незалежність проти волі гітлерівських фашистів та їхніх тодішніх угорських союзників, заманіфестував перед цілим світом, що Карпатська Україна є важливою частиною Соборної України. Утворення автономної і проголошення самостійної Карпато-Української держави в переддень Другої світової війни викликало на міжнародній арені великий резонанс і загальний інтерес, а в деякого і хворобливу реакцію. Українською справою займалися тоді кабінети міністрів великих держав і генеральні

штаби Німеччини, Польщі та Угорщини. Про Україну заговорили всі народи світу. В Європі добре розуміли, що Закарпатська Україна має значно більше міжнародне значення, ніж про це свідчить на перший погляд її величина й кількість населення, усвідомлювали, що Закарпаття є ключем до Центральної та Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж більш ніж 70-річного періоду, починаючи від 1939 р., який можна вважати першим відрізком «історіографічного часу», і до сьогодні про Карпатську Україну опубліковано десятки книг і сотні статей та бро-

шур. Серед них аналітичною глибиною і документальною достовірністю, актуалізацією ідей національно-визвольної боротьби закарпатських українців вирізняються численні праці професора Миколи Вегеша – за визначенням наукової громадськості краю, «сучасного літописця Карпатської України». Вагомий внесок у дослідження проблеми Закарпаття в міжнародних відносинах наприкінці 1930-х рр. зробили також і інші вчені ужгородської школи істориків – І. Гранчак, О. Довганич, В. Задорожний, В. Худанич та інші. Важливим історіографічним явищем є й науковий доробок діаспорних дослідників – В. Косика, В. Маркуся, П. Стерча, Ю. Химинця, В. Шандора та інших.

Попри значний масив друкованої продукції, наукове розв'язання проблеми Карпатської України ще далеке від свого завершення. Нині ми змушені констатувати ряд недоліків концептуального, термінологічного і методологічного характеру у висвітленні цього періоду вітчизняної історії. Здебільшого пріоритет віддається фактам, а їх концептуальне, історіософське осмислення відходить на другий план. При змалюванні переломних моментів історії Карпато-Української держави особливості національного характеру нашого народу, його одвічне поривання до волі та героїчна філософія життя часто-густо до уваги не беруться. У працях окремих науковців даються ознаки брак україноцентричного погляду на речі, синдром «молодшого брата», невіра в силу і творчі здібності нашого народу, переконання, що українці ще «не доросли» до самостійного державного життя.

Актуальність обраної теми зумовлена й тим, що пропаганда Угорщини і Москви інкримінує А. Волошину пролиття крові вояків Карпатської Січі, звинувачує його у прислужництві німецькому фашизмові, ототожнює правопорядок у молодій державі з фашистським режимом. В інтерпретації чужинської пропаганди відповідальність за загибель карпатських січовиків

падає не на агресора, окупанта – угорський фашизм, а на патріотів України, захисників своєї землі і свободи. Мета закордонних пропагандистів та історіографів, яким і досі підспівують місцеві «теоретики» «проблеми русинів», зрозуміла – скомпрометувати ідею української державності, висміяти українців як, мовляв, недієздатний і нікчемний народ.

Деякі важливі аспекти означеної теми, зокрема еволюція зовнішньополітичного курсу Третього Рейху щодо Карпатської України, закулісна роль Москви у знищенні Карпато-Української держави тощо в українській історіографії залишаються до кінця не з'ясованими, що й зумовило мету даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1930-х рр. над Європою нависла чорна тінь фашизму, вибух Другої світової війни став неминучим. Особливо ворожу позицію щодо Карпатської України зайняла *Угорщина*; її військовий штаб розробив план «АБА», що передбачав захоплення Закарпаття. Використовувалися будь-які методи, аби повернути край у лоно «святостефанської корони», що мало би стати початком відновлення т. з. «Великої Угорщини». Достатньо назвати спроби добитися проведення плебісциту, дипломатичні заходи, засилання терористів, діяльність угорської «п'ятої колонії», галаслива кампанія проти уряду Августина Волошина у пресі, економічний саботаж тощо.

Союзником Угорщини виступила й *Польща*. Автономія Підкарпатської Русі сприяла великому піднесенню українського руху в Галичині, де також посилювалися автономістські настрої. Боячись посилення українства і самостійницького протипольського руху у себе вдома, Польща вирішила за краще будь-що домогтися утворення спільного польсько-угорського кордону. На ділі це означало поглинення Закарпаття Угорщиною.

На жовтень-листопад 1938 р. припадає період активізації діяльності угорського і польського генеральних штабів, які засилала в наш край дивер-

сантів і терористів. Польща сконцентрувала свої регулярні частини біля кордону з Карпатською Україною, яка була складовою частиною Чехословаччини, посилила стеження за діяльністю українських організацій на Закарпатті. Для цього в Ужгороді було відкрите польське консульство, яке вербувало серед старої інтелігенції шпигунів, платило їм за підривну роботу [8, 100].

Недружно політику щодо Карпатської України проводив і уряд *Італії* з «дуче» Муссоліні на чолі. Італія мала добрі відносини з Угорщиною, підтримувала її загарбницькі плани, продавала їй свою зброю. Щодо Закарпаття, то Італія надавала Угорщині повну свободу дій. Італія та Німеччина були арбітрами у задоволенні територіальних апетитів Угорщини.

Єдиною лояльною до Карпатської України сусідньою державою була *Румунія*. Це пояснювалося тим, що вона була союзницею Чехословаччини по Малій Антанті (договір про військовий союз між Чехословаччиною, Румунією та Югославією). До речі, Бухарест тільки тоді висунув територіальні претензії на румунські села Закарпаття, коли ЧСР припинила своє існування як держава [2, 113].

Якою була політика великих держав щодо Карпатської України? Утворення Української держави на Закарпатті сильно схвилювало *Москву*, яка понад усе боялася української національної стихії та самостійницького руху на теренах Радянського Союзу. З цією метою на території СРСР навіть глушилося мовлення українського радіо з Праги. Москві були на руку всі польські акції, всі терористичні напади польських і мадярських банд на українські села. Як повідомляли дипломати з Москви, в період існування карпато-української державності, навіть у федерації з чехами та словаками, за відсутності відповідної кількості власної військової сили та її належного озброєння, «Карпатська Україна як кристалізаційний пункт Українського Самостійницького Руху – це в сучасну пору найбільша загроза для Радянського Союзу...» [10, 106].

Якого значення надавала комуністична імперія справі Карпатської України, можна бачити з того факту, що значну частину XVIII Конгресу ВКП(б), що відбувся в березні 1939 р. в Москві, було присвячено розгляду справи Карпатської України. А напередодні з'їзду відбувалися жваві дипломатичні переговори між СРСР та Німеччиною. На цих таємних перемовинах з Гітлером було домовлено про розподіл сфер впливу в Європі між Радянським Союзом і Німеччиною у випадку укладення між ними спільного договору.

У доповіді на XVIII з'їзді Сталін нервово говорив про недоцільність приєднання Карпатської України до Радянської України. Отже, Москва залишала Карпатську Україну на поталу Гітлерові. Питання про Карпатську Україну, її приєднання до Радянської України не стояло навіть тоді, коли внаслідок таємного пакту Молотова-Рібентропа й підписаного з фашистською Німеччиною «Договору про дружбу» (вересень 1939 р.) СРСР отримав спільний кордон із Закарпаттям. Це є свідченням того, що Закарпаття відійшло до сфери впливу Гітлера, а його окупація гортістськими військами була наслідком таємної змови кремлівського керівництва і Берліну. У переддень і на початку Другої світової війни дружба з фюрером була для Кремля справою більш важливою, ніж процес «собирання исконно русских земель за Карпатами». Карпатська Україна як небезпечне вогнище українського націоналізму і самостійництва була для комуністичної Москви кісткою поперек горла, а тому «протести» уряду СРСР з приводу окупації нашого краю Угорщиною мали демонстративний та облудний характер. Так само як поляки й мадяри, кремлівське керівництво вважало, що будь-який засіб включно з агресією Угорщини є добрим для знищення всього, що українське. Давньою мрією і практичною політикою московських правителів завжди було «звільнення України від українців», хоч вони й полюбили розмови про «віковічну дружбу народів-братів».

Цинічним було і ставлення до Карпатської України іншої європейської потуги – *Німеччини*. В листопаді-грудні 1938 р. українську проблему вивчали спеціальний відділ контррозвідки «Схід» та Міністерство закордонних справ. Ідея Великої України була для Берліна зручною наживкою, бо зачіпала країни всього регіону – СРСР, Польщу та інші; вона могла послугувати приводом для воєнних дій Німеччини проти цих країн, а Буковиною та Закарпаттям можна було шантажувати Румунію та Угорщину, аби завербувати їх у гітлерівську коаліцію.

Карпатській Україні у цих планах відводилася роль українського П'ємонту. Ідея Великої України мала значну підтримку серед генералітету Німеччини. Так, А. Розенберг та Г. Герінг були глибоко переконані, що українці можуть бути надійними союзниками німців у війні проти СРСР. Але їхня думка не здобула більшості. Німецькі документи свідчать про те, що в грудні 1938 р. дискусія довкола української ідеї затихла. Таким чином, долю Карпатської України було вирішено. Вона стала платою Угорщині за вступ до гітлерівської коаліції [8, 105].

До речі, Гітлер одним пострілом поцілив у двох зайців. Здача Карпатської України послугувала взаємопорозумінню і між Німеччиною та СРСР, котрий побачив у цьому вчинку поступку з боку Гітлера. Опісля, як відомо, було підписано таємний договір Молотова-Рібентропа про поділ Центральної Європи на сфери впливу між Берліном і Москвою. З огляду на це Карпатська Україна стала об'єктом торгу з дуже далекосяжними цілями.

Після окупації Карпатської України Угорщиною в березні 1939 р. американський журналіст Роберт Паркер запитав прем'єр-міністра Угорщини графа Павла Телекі, чи захоплення Карпатської України Угорщиною відбулося за згодою Гітлера, чи проти його волі. Телекі відповів: «Кажучи відкрито, нам було сказано займати... Це була ціна, яку заплатив Гітлер за право говорити із Сталіном. Після того, як ми забрали Підкарпатську Укра-

їну, як доказ Гітлер дав слово Сталінові, що Німеччина не є більше зацікавлена пляном з російською Україною. Фюрер наголосив, що включення території (Карпатської України) до Мадярщини, відмова від української збройної сили, розігнання українського уряду вказує, що Росія не має чого його боятися» [12, 249].

Попри це уряд Карпатської України до останнього сподівався на Німеччину. Річ у тім, що на кінець 1930-х рр. Німеччина настільки посилилася, що з нею стали рахуватися всі європейські країни. Франція та Великобританія втратили свої колишні панівні позиції в Європі і долею Закарпаття не переймалися. На це доводилося зважати. Окрім того, Німеччина була єдиною країною, яка обіцяла недоторканість кордонів Карпатської України, тобто гарантувала свій протекторат. Берлін зробив деякі кроки назустріч автономному уряду. Було відкрите німецьке консульство в Хусті, підписано Угоду про права виїзду закарпатців на сезонні роботи в Німеччину, заявлено протести проти терористичних акцій Угорщини та Польщі, обговорено перспективи економічного співробітництва тощо.

Лише в березні 1939 р. Августин Волошин зрозумів, що Німеччина веде подвійну гру. Нагадаємо стисло хронологію подій, докладно висвітлену

М. Вегешем у другому томі його історичних праць «Історія і політика». 9 березня 1939 р. Німеччина прислала до Хуста нового консула д-ра Гамілкара Гофмана. Це мало створити в урядових колах Європи враження, ніби Німеччина зацікавлена у стабілізації міжнародної обстановки, в існуванні Карпатської України, і бажає встановити тісні взаємовідносини. А це був черговий обман [10, 106]. 12 березня Угорщина одержала згоду Берліна на окупацію всього Закарпаття. М. Горті негайно надіслав Гітлерові привітальну телеграму, в якій дякував за подарунок, «бо ж ця життєдайна територія для Мадярщини... фактично є справою життя» [3, 158]. 14 березня А. Волошин проголосив самостійність

Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про державний розпад ЧСР. «Для кожного політичного спостерігача, – писав В. Шандор, – мусило бути в той час ясно..., що на випадок проголошення повної незалежності Словаччини доля федерації була приречена, а Карпатська Україна могла б знову опинитись під угорською окупацією» [2, 107]. Трагедія Чехословаччини породжувала трагедію Карпатської України. Отже, Сойм Карпатської України починав свою роботу тоді, коли долю країни було вже вирішено. В листі до міністра закордонних справ Франції Ж. Бонне французький посол у Німеччині Р. Кулондр повідомляв, що «Закарпатська Русь... звернулася до Берліна з проханням про захист. Однак гітлерівські керівники залишаються глухими до закликів цієї країни, яка зв'язала з ними всі свої надії... Закарпатську Україну окупує угорські війська» [6, 44-45].

14 березня 1939 р. А. Волошин вислав у Берлін три телеграми, в яких просив допомогти захистити Карпатську Україну [13, 338]. Жодних відповідей не було отримано. Того ж дня, біля 19 години, угорці вручили представникові Карпатської України в Празі В. Шандору ультиматум, в якому вимагали: «1) звільнити мадярів, що інтерновані в Карпатській Україні (Рутенії); 2) припинити переслідування мадярів у Карпатській Україні та уможливити їм вільно організуватися; 3) видати зброю мадярській місцевій гвардії; 4) влаштувати, щоб чесько-моравське військо відійшло з Карпатської України протягом 24 годин; 5) гарантувати повну охорону життя і свободи мадярів у Карпатській Україні» [13, 339-340]. Уряд А. Волошина відхилив ультиматум. Прем'єр-міністр Карпатської України був переконаний, що угорці вторглися на територію краю без відома Німеччини. До речі, Прага також

відхилила угорський ультиматум, мотивуючи своє рішення тим, що Карпатська Україна 14 березня стала незалежною державою.

15 березня німецький консул Г. Гофман вручив А. Волошину заяву Міністерства закордонних справ Німеччини, в якій говорилося, що Берлін «наступаючим військовим частинам Мадярщини на широкому фронті проти Карпатської України радить не ставити опір. Як справа стоїть, уряд Німеччини, на жаль, не в стані взяти на себе захист» [13, 338-339]. Уповноважений у справах Німеччини в Празі А. Генке також радив «не ставити опір мадярам, бо німецька армія пересувається на кордони Карпатської України і все полагодить» [13, 340].

Все це дало підставу А. Волошину на запитання журналу «Рейтер» виразно заявити: «Німці ганебно нас зрадили». Попри все, у тій міжнародній ситуації, що склалася в 1938-1939 рр., альтернативи у зовнішній орієнтації в А. Волошина не було. В Берліні вирішувалася доля держав. До того ж, не варто, як це роблять деякі історики, переносити негативні стереотипи радянської доби на кшталт «всі німці погані, вони фашисти» на ті буремні передвоєнні часи. Добре ж відомі факти тісної співпраці Радянського Союзу і фашистської Німеччини в українському та польському питаннях; слід згадати про проведені у вересні 1939 р. у Бресті й Пінську спільні радянсько-німецькі військові паради, про виголошені у Кремлі Сталіним тости за здоров'я «великого вождя німецького народу».

Висновки. Отже, долю славної Карпатської України було вирішено сильними світу цього в березні 1939 р., коли народ став жертвою великого міжнародного злочину. В той самий час як Адольф Гітлер на чолі німецьких військ без найменшого спротиву з боку чехів триумфально вступає в Прагу, а переляканий президент Е. Гаха дає вказівку зустріти гітлерівську армію дружнім чином, карпатські українці, з погордою відкинувши

ультиматум німців, вирішують чинити запеклий опір угорській армادі. Як писав відомий дослідник П. Стерчо, «дев'ять мільйонів мадярів, разом з їхніми понад 150 мільйонами союзників – поляків, італійців і німців, перемогли фізично біля півмільйона карпатських українців у затяжній боротьбі. Не тільки безмірна перевага людського матеріалу була на стороні агресора, але й колосальна перевага озброєння його збройних сил у порівнянні з озброєнням війська Карпатської України, що було сформоване порівнюючи нашвидку» [9, 218].

Ми пишаємося тим, що Карпато-Українська Республіка – це перша держава, яка протиставилася фашистській навалі. Уряд А. Волошина першим відкинув домагання Гітлера, даючи наказ своїй армії – Карпатській Січі – боронити державу від поневолення Угорщиною – союзником Гітлера. Оборонну війну Карпатської України проти гортистської Угорщини правомірно розглядати як, власне, початок Другої світової війни, оскільки ліквідація Чехословаччини проклала шлях Німеччині до оточення з півдня Польщі, яка через півроку впала під ударами німецької зброї.

Світова преса була вражена героїзмом і самопожертвою українського війська. Починаючи із сусідньої румунської преси й закінчуючи далекою заокеанською, підкреслювалося, що з народів ліквідованою Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків та українців, лише українці зі зброєю виступили проти агре-

сора; тільки вони ціною крові обороняли свою свободу [9, 219].

Влада Карпатської України не капітулювала ні у воєнному, ні в політичному плані. У відповідь на домагання німецької сторони піддатися загарбникам Михайло Колодзінський гордо заявив: «У словнику українського патріота немає слова капітуляція».

Дехто каже: жертви 1939 р. були марними і безглуздими, потрібно було підкоритися брутальній силі. На подібні закиди «реалістів» відповімо словами Богдана Хмельницького: «Всі народи боронять життя своє і свободу свою, і звірі, і птахи роблять те саме. На те Бог дав їм зуби і пазури». Герої Красного Поля, які сповідували героїчну філософію життя, лише виконували волю давно померлих поколінь свого народу. «Проголошення в березні 1939 року самостійної Карпатської України, героїська оборона її нашим вояцтвом – Карпатською Січчю – нагадали цілому світові, що український народ прагне волі і домагається своєї держави за будь-яких умов», – стверджено у зверненні IV Великого Збору ОУН до українського народу (1968 р.).

Карпатська Україна, після визвольних змагань 1917-1920 рр., була другою спробою відродити у ХХ столітті українську державність. І хоч вона завершилася невдало, ці зусилля не були марними. Свідчення тому – відродження Української держави, що постала 1991 р. на руїнах Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. – Львів-Хуст: ЗУКЦ, 2004.
2. Вегеш М. Історія і політика. – В 4-х т. – Т. 2: Історія Карпатської України. – Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2005.
3. Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. – М.: Наука, 1962.
4. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / За ред. М. Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002.
5. Довганич О. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938-1945 рр.): Автореф. дис... докт. іст. наук. – Ужгород, 1997.
6. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. – Т. 2: Январь-август 1939 г. – М.: Политиздат, 1981.
7. Задорожний В., Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939). – Ужгород, 1999.
8. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью Йорк-Львів, 1993.

9. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів: За вільну Україну, 1994.
10. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996.
11. Худанич В. Карпатська Україна в системі міжнародних відносин Схід-Захід // Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження Української держави». – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 169-181.
12. Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992.
13. Шандор В. Спомини. – Т. 2: Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1996.

НЕПАЛ МІЖ ІНДІЄЮ ТА КИТАЄМ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА НОВІТНІ ПЕРСПЕКТИВИ МОЛОДОЇ ГІМАЛАЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

NEPAL BETWEEN INDIA AND CHINA: HISTORICAL EXPERIENCE AND NEW PROSPECTS FOR YOUNG HIMALIAN REPUBLICS

Пілаш Д.М.,

*аспірант кафедри країнознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається розвиток асиметричних відносин Непалу, що пройшов шляхом радикальної трансформації політичної системи у XXI ст. (від автократичної монархії – до Непальської федеративної демократичної республіки), з великими сусідами – Республікою Індією та Китайською народною республікою. Аналізуються події, котрі спричинили внутрішні зміни в Непалі: громадянська війна, королівський переворот 2005 р., народний рух 2006 р., встановлення республіки у 2007 р. Зіставляються зовнішньополітичні стратегії провідних політичних сил країни – маоїстів, Непальського конгресу, Комуністичної партії Непалу (Об'єднаної марксистсько-ленінської). Робляться висновки про зростання ролі Непалу в підтримці міжнародної безпеки в регіоні Південної Азії та в налагодженні індійсько-китайського співробітництва.

Ключові слова: Китай, Індія, міжнародні відносини, маоїсти, Непал, Громадянська війна в Непалі, Південна Азія, регіональне співробітництво, СААРК.

В статье рассматривается развитие асимметричных отношений Непала, прошедший путем радикальной трансформации политической системы в XXI в. (От автократической монархии – к непальской федеративной демократической республике), с большими соседями – Республикой Индией и Китайской народной республикой. Анализируются события, которые вызвали внутренние изменения в Непале: гражданская война, королевский переворот 2005г., Народное движение 2006 г., Установление республики в 2007г. Сопоставляются внешнеполитические стратегии ведущих политических сил страны – маоистов, Непальский конгресс, Коммунистической партии Непала (Объединенной марксистско-ленинской). Делаются выводы о росте роли Непала в поддержке международной безопасности в регионе Южной Азии и в налаживании индийско-китайского сотрудничества.

Ключевые слова: Китай, Индия, международные отношения, маоисты, Непал, Гражданская война в Непале, Южная Азия, региональное сотрудничество, СААРК.

The article deals with the development of Nepal's asymmetric relations, which took place through a radical transformation of the political system in the 21st century. (From an autocratic monarchy to a Nepalese federative democratic republic), with large neighbors – the Republic of India and the People's Republic of China. The events that caused internal changes in Nepal are analyzed: civil war, royal revolution of 2005, People's Movement of 2006, establishment of the republic in 2007. The foreign policy strategies of the leading political forces of the country – the Maoists, the Nepal Congress, the Communist Party of Nepal (O 'united Marxist-Leninist) are compared. Conclusions are drawn about the growth of Nepal's role in supporting international security in the South Asian region and in establishing Indian-Chinese cooperation.

Key words: China, India, international relations, Maoists, Nepal, Civil war in Nepal, South Asia, regional cooperation, SAARC.

Особливості історичного розвитку, тривалий період співіснування сучасних тенденцій із феодалними структурами,

природні бар'єри та характерне високогірне розташування між державною територією Індії та Китаю, обумовили

периферійне положення Непалу у світі та регіоні. З цієї причини зовнішньополітичне значення Непалу все ще залишається недостатньо вивченим. Серед праць українських дослідників, у яких аналізується широка проблематика міжнародних відносин у регіоні Південна Азія, варто виділити монографію П. М. Ігнатєва «Індія на шляху до лідерства в Південній Азії». У ній, зокрема, досліджуються асиметричні відносини Індії як провідної держави регіону з малими гімалайськими країнами (Непалом і Бутаном), а також порушується проблема дилеми вибору політичного вектора між Індією та Китаєм, що постає перед цими гірськими державами [1; 340-368]. Подібна тематика фігурує також у дослідженнях індійських, китайських, непальських, російських, американських і британських науковців, але не відіграє у них центральної ролі. Привертають увагу, зокрема, праця колективу авторів у складі В. Я. Білокриницького, В. Н. Москаленко, Т. Л. Шаумян «Южная Азия в мировой политике» [2; 16, 276-277], монографії Стівена Філіпа Коена «India: Emerging Power» [3] та Кішора Даша «Regionalism in South Asia» (2008 р.) і колективне дослідження «Pan-Asian integration. Linking East and South Asia» [4]. Важливе значення мають і джерела, у яких аналізуються програми непальських партій. Це, наприклад, дослідження генези й еволюції непальського комуністичного руху з наголосом на його міжнародну складову у монографії члена КПН (ОМЛ) Бхім Равала «The Communist Movement in Nepal: Origin and Development» [5]. Названу тематику розширює праця Крішні Гачхету «Political Parties in Nepal» [6], у котрій зіставляються політичні програми та зовнішньополітична орієнтація політичних сил Непалу. Привертають також увагу дослідження провідного ідеолога ОКПН (м) Бабурама Бхаттараї, серед яких, зокрема, «The Nature of Underdevelopment and Regional Structure of Nepal: a Marxist Analysis» [7] та «Политэкономическое обоснование Народной войны в Непале» [8].

Спроби ізоляції Непалу від зовнішнього світу, котрі протягом тривалого часу здійснювалися королівською династією Шах та аристократичною родиною Рана, члени якої обіймали посади перших міністрів у 1846-1951 рр., тільки сприяли поширенню впливу тут сусідніх великих держав, особливо якщо врахувати, що з Індією Непал поєднує економічна інфраструктура, індуїстська релігія та подібна культура, а з Китаєм – швидкий розвиток економічних відносин, надії на можливість проведення самостійної політики балансування та традиційні непальсько-тибетські контакти.

Положення Непалу як своєрідної буферної зони між КНР та Індією нагадує подібну роль Бутану. Однак Непал, опинившись між «цим молотом та цим ковадлом» [9; 14], завжди займав важливу стратегічну нішу у стосунках з обома азіатськими гігантами, тоді як значно менший і ще відсталіший Бутан був приречений на одновекторну орієнтацію на Нью-Делі. «Бутан має менше свободи дій, ніж держави в американській орбіті впливу, такі як Панама чи Гренада», – резюмує з цього приводу Стівен Ф. Коен [1; 233]. Питання відносин з Китаєм та Індією залишається пріоритетним і для проголошеної 28 грудня 2007 р. Непальської федеративної демократичної республіки, яка внаслідок громадянської війни та маоїстської революції прийшла на зміну архаїчній монархії. Перспективи розвитку молодого республіки багато в чому залежать від вирішення даного питання.

Передумовою тісної залежності гірської країни від сусідньої Індії є саме її географічне розташування, яке значною мірою детермінувало її однобоку зовнішню орієнтацію [10; 47-49]. Загальна довжина кордону Непалу з індійськими штатами Сіккім, Західна Бенгалія, Бігар та Уттар-Прадеш становить 1751 км., а індійська столиця розташована всього у 320 км. від непальського кордону [1; 348]. На півночі Непал межує з малозаселеним високогірним Тибетським автономним районом КНР, натомість за південними

кордонами країни знаходиться перенаселена Північна Індія [1; 341]. Відрізаний від Тибету, що належить КНР, найвищими вершинами Гімалайського хребта, Непал користується 28 транстімалайськими переходами на китайську територію, однак, через складні погодно-кліматичні умови та періодичні катаклізми, лише три з них діють протягом цілого року. Середня висота гірських хребтів на непальсько-китайському кордоні становить 6100 м., натомість на індійському кордоні найвищі відроги гір заледве сягають 600-2000 м. Тому гірська країна може здійснювати повноцінне транспортне сполучення й комунікацію з рештою світу лише через індійську територію [8; 5], що оточує Непал з трьох боків і має розгалужену транспортну мережу, яка охоплює густонаселені північно-східні штати Індії та забезпечує вихід до океану через великий порт Колката (Калькутта). Значення індійської території для держави в Гімалаях настільки велике, що вона навіть використовується для внутрішнього товарообігу між західними та східними районами Непалу, які розділені гірськими хребтами [1; 341]. Натомість транспортна інфраструктура в Тибеті стала налагоджуватися порівняно недавно, а на додачу процес цей ускладнюється через непростий рельєф та сейсмічну активність.

Тривалий час єдиним засобом компенсації економічної слабкості порівняно великої буферної держави та її залежності від території Індії в питаннях транзиту товарів були дипломатичні маневри Непалу між Індією та КНР [1; 348]. В обмін на запропоновані стратегічні чи політичні преференції непальська центральна влада традиційно, ще з середини ХХ століття, намагається виторгувати економічні дивіденди, поперемінно заграваючи зі своїми великими сусідами. Але країна як учасник регіонального та світового обміну й поділу праці, через напівфеодалні виробничі відносини, лише консервувалася у своєму відставанні, й індійський капітал виконував у цьому процесі свою роль, яку маоїстський економіст Бабурам

Бхаттараї сформулював так: «Світовий імперіалізм в'їжджає до Непалу на коні індійського експансіонізму» [8; 6].

Традиційно Непал був ринком збуту для промислових товарів, що постачалися з Індії – спочатку Британської, згодом незалежної – чи через її посередництво. У 1950-их рр. близько 95% непальської зовнішньої торгівлі припадало на Індію, і, хоча наприкінці століття ця частка зменшилася до 30% [11; 344], тенденція до зростання асиметрії у торгівельних операціях між двома державами все ще зберігається: за сімдесятирічний проміжок часу з моменту укладення торговельної угоди 1923 р. експортно-імпортне співвідношення Індії з Непалом змінилося з 2:1 на користь Непалу до 1:7 на користь Індії [8; 6]. Непал експортує головним чином необроблені або напівоброблені сільськогосподарські продукти (64.14% – у 1996 р. [8; 6]), а імпортує з Індії переважно дорожчі й високотехнологічні промислові продукти (понад 75%).

Провідну роль в непальській економіці грають близько десятка індійських мільярдерів (передусім Марварі); у руках підприємців з Індії чи індійського походження сконцентровано понад 80% непальської промисловості й торгівлі. Крім того, хронічне негативне торговельне сальдо значною мірою обумовлюється енергетичною залежністю Непалу від Індії [1; 347], і це є ще одним чинником, котрий ускладнює розвиток місцевої економіки. Нафта та продукти нафтохімічної промисловості постачаються сюди виключно через індійську територію незалежно від їх походження – а вони можуть бути не лише власне індійськими (наприклад, з долин штату Ассам), але й близькосхідними. Нафтопродукти, і так не дешеві в самій Індії, яка не може покрити свого споживання за рахунок власних ресурсів, ще більше зростають у ціні в Непалі, що позначається, насамперед, на продовольчих цінах на продукти першої необхідності, особливо ті, що постачаються до західних і північних регіонів країни – в пустельні високогір'я.

Індія є монополістом на непальському ринку збуту комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, транспортного обладнання, електроніки, фармацевтичної продукції, хімікатів, спецій і цукру [1; 351]. У зворотному напрямку рухається з року в рік близько 40% товарів непальського експорту. Індійська сторона є найбільшим інвестором непальської економіки: її доля в зовнішніх інвестиціях складає 36%. Загалом, індійські компанії активно розвивають транспортну інфраструктуру Непалу. Зауважимо також, що сільськогосподарський комплекс країни також не є самостійним, оскільки залежить від індійських добрив. Розробка гімалайських рідкоземельних мінералів, на яку в Непалу та Бутану, звісно, не вистачає коштів, знову ж таки залежить від участі в ній індійського капіталу [1; 403-404]. Нарешті, й одна з найвідоміших статей прибутку Непалу (яка, втім, забезпечує всього 4% ВВП) – туризм – пов'язана із Індією у проектах типу маршруту «Спадщина Хіндустану», який охоплює індійський «Золотий трикутник» та непальські міста Катманду та Покхара.

Бабурам Бхатгараї називає «найбільшим прямим виявом світового імперіалістичного пригноблення й експлуатації в Непалі» індійський експансіонізм, розуміючи під останнім *«процес експлуатації і пригноблення меншої і слабкішої економіки сильнішою економікою, що не розвинулася до рівня імперіалізму, але такої, що черпає силу з підтримки зовнішніх імперіалістичних сил і власної держави»* і *«...використовує позаекономічний примус (напр., військовий, політичний, культурний і так далі) для захисту своїх економічних зон впливу або ринку»* [8; 5]. Далі ідеолог непальських маоїстів звинувачує індійський експансіонізм у тому, що він є в'язницею *«різних пригноблених націй, експлуатує і пригноблює сусідні країни Південної Азії ті інші азіатські, африканські й латиноамериканські країни за підтримки імперіалістичних сил на зразок США, Великобританії, Японії, Франції, Італії,*

Німеччини, Росії або багатонаціональних компаній» [8; 5].

Чинником структурної залежності Непалу від південного гегемона є також і трудова міграція [10; 203]. Сезонна міграція непальців, які наймалися для ведення терасового землеробства та лісоповалу в гірських лісах, до Індії всіляко заохочувалася ще британськими колонізаторами [1; 342]. На додачу, у складі англійських колоніальних військ перебували непальські гуркхські полки. І сьогодні Непал є постачальником найманців (чи то професійних найманців) з однією з найдавніших традицій у світі.

Свого часу гуркхи вважалися одними з найбільш лояльних і боєздатних частин британської армії. Так, під час Першої світової війни майже 200 000 непальців воювали на різних європейських фронтах на боці британців у якості найманців [12; 42]. На службі у британців непальці перебували в районі Суецького каналу, у Месопотамії, Ірані, Франції, Греції (Салоніки) та на півострові Галіполі. За період від війни Піндарі (1817 р.) до Фолклендського конфлікту (1982 р.) гуркхи взяли участь у більшості операцій Лондона, у тому числі в англо-сикхських, англо-афганських війнах і в боротьбі з комуністичним підпіллям у Малайї. На знак вдячності за постачання новобранців через центри вербовки на території Непалу британці присвоїли звання фельдмаршала аж двом непальським королям – Махендрі (у 1960 р.) та Бірендрі (у 1980 р.). Крім них, єдиним іноземцем, який удостоєний цієї честі після Другої світової війни, був імператор Ефіопії Хайле-Селассіє I (у 1965 р.). Правителі Непалу та Ефіопії продовжили список «почесних фельдмаршалів Великої Британії», у якому значились Вільгельм II, Франц-Йосип, Микола II, Фердинанд Фош, Альфонс XIII, Хірохіто і Ян Сметс.

Нині гуркхи продовжують службу як в англійській, так і в індійській арміях – після деколонізації Індостану це було передбачено тристоронньою угодою між британським, індійським і непаль-

ським урядами від 9 листопада 1947 р.: «Індійський уряд погоджується з тим, що британський уряд використовуватиме центри для вербовки в Горакхпурі та Гхумі» [5; 202]. Більшість військово-службовців непальського походження залишилися у спадок армії незалежної Республіки Індія, через службу у якій за всі роки незалежності пройшли понад 80 000 непальських гуркхів [1; 343]. Рекрутовані в Непалі полки складають охорону британських посольських і консульських установ в Індії, а також особисту гвардію королеви Сполученого Королівства.

Решта батальйонів, що відійшли до британської армії, залишилися в королівській гвардії або були переміщені до колоніального контингенту в Гонконгу (Сянгані). В англійських володіннях в Азії – Гонконзі, Сингапурі та Брунеї – гуркхи набиралися для служби в місцевій поліції, де вихідці з Непалу служать дотепер. До того ж, останніми роками вербувати гуркхів на службу стали й американці: Військово-морський флот США наймає їх для охорони своєї військової бази в Бахрейні. Крім служби в регулярних військових частинах, вихідці з Непалу часто наймалися на роботу до великих індійських поміщиків в Бігарі та Уттар-Прадеші. Там непальці, озброєні кукхрі, виконували функції охоронців землевласницьких маєтків і наглядачів за працею представників поневолених нижчих каст, які відбували феодальні повинності [5; 191].

Але структурно в питаннях трудової міграції з Непалу за останнє століття багато що змінилося: в умовах швидкого зростання населення й обмеженості доступних для обробки територій (під сільськогосподарські угіддя відведена тільки 1/5 земельних площ, переважно на півдні та сході, де землеробству сприяють клімат та мусонні дощі) потоки непальських сезонних робітників рідко спрямовуються в сусідні індійські штати, які мають подібні проблеми, натомість надають перевагу низькооплачуваній обслуговуючій праці в нафтовидобувних

монархіях Близького Сходу чи в Малайзії. Проте Індія таки залишається головним реципієнтом непальської робочої сили: за індійськими оцінками, у сфері обслуговування тут працює понад 5 мільйонів непальців [1; 344], які щорічно переказують додому мільйони рупій.

Ще одним пунктом, проти якого протестують у своїй зовнішньоекономічній програмі непальські маоїсти, звертаючись до теми національного розвитку, є індійський контроль над природними ресурсами Непалу. З гімалайських гірських льодовиків беруть свій початок найбільші ріки Індостану; більшість річок, що зрошують найбільш населені північногангські рівнини, протікають через Непал. Таким чином, від гірської країни у значній мірі залежить продовольча безпека прилеглих регіонів Індії. До того ж, непальські річки є дешевим і легкодоступним джерелом енергії, необхідної Індії для потреб індустріалізації та вдоволення зростаючого споживання.

Між тим, Непал, за окремими оцінками, має другий у світі потенціал водних ресурсів (83000 МВт гідроелектроенергії) [8; 7]. Питна ж вода, обсяги продажу якої досі обмежені, може стати однією із провідних статей експорту на тлі контрасту між високою якістю льодовикової води з витоків гімалайських річок та забрудненістю водних ресурсів (у тому числі Гангу та Брахмапутри) у прилеглих районах Індії та Народної Республіки Бангладеш, викликаною значною концентрацією населення та екологічно шкідливих виробництв. Непал міг би зіграти й на тому, що Індія надзвичайно зацікавлена в закупках із Непалу мінеральних вод для покриття проблем перенаселених північних штатів, котрі періодично стикаються зі спалахами інфекційних епідемій, які розповсюджуються через вживання води [13; 203].

Три угоди з використання річок – Шарадарнська 1920 р., Косійська 1954 р. і Гандакійська 1959 р. – були присвячені, головним чином, цілям іригації. Зацікавленість передусім у використанні енергії

стрімких гірських річок обумовила укладення пізніших індійсько-непальських документів, таких як «Угода про комплексний проект розвитку Махакалі» 1996 р., що дозволяє Індії користуватися рікою Махакалі в енергетичних та іригаційних цілях. Якщо попередні угоди були неприховано напівколоніальними й позбавляли непальські тераї зрошувальної системи через греблі, які повертали всю іригаційну воду до Індії, то у випадку Махакалі договір зберігає формальну рівноправність, але різниця в економічному доступі робить його таким самим нерівноправним, як і попередні [8; 7]. Більше того, контрверсійність цього міжнародно-правового акту не завадила затвердити його на спільному засіданні обох палат парламенту 220 голосами проти 8, а це свідчить про те, що від декларованих у політиці як зліва (Комуністична партія Непалу (Об'єднана марксистсько-ленінська), яка, на відміну від маоїстів, стоїть на реформістських позиціях), так і справа (традиціоналістська та націоналістична Растрія праджатантра парті, яка зберегла антиіндійський запал пізньої панчяятської системи) гасел перегляду нерівноправної договірної бази відносин з Індією залишилася гола риторика [6; 37].

Загалом, можна підсумувати, що контроль над меншим північно-східним сусідом є важливим для офіційного Нью-Делі одразу цілою низкою аспектів [7; 447]: економічному – як запорука продовження експлуатації матеріальних і людських ресурсів Непалу у вигляді, прийнятному для індійського капіталу; політичному – як чинник гарантування своїх позицій регіонального лідера; безпековому – для охорони своїх гімалайських флангів та запобігання притоку біженців до нестабільних і перенаселених штатів півночі та північного сходу, що може мати місце у випадку подальшого погіршення ситуації в Непалі, повторивши негативні наслідки в гуманітарній сфері, які вже мали місце після збільшення кількості біженців під час індійсько-пакистанського розділення 1947 р. й геноциду

в Східному Пакистані та наступної війни за незалежність Народної республіки Бангладеш у 1971 р. [1; 348].

Проголошення незалежності Індії, вирвавши Непал із лещат традиційного ізоляціонізму та проанглійської орієнтації, не лише стимулювало кристалізацію та розв'язання протиріч усередині Непалу, але й повинно було як наслідок урізноманітнити зовнішньополітичний курс цієї країни. Проте місцева політична еліта не одразу повернула свій погляд на північ: вона перейшла до реальних кроків у цьому напрямку лише після встановлення в 1950-1951 рр. Народно-визвольною армією Китаю контролю над територією фактично незалежного Тибету, яке збіглося у часовому відрізку з остаточною перемогою революції 1949 р. в Китаї та ознаменувало прагнення до відновлення китайської гегемонії на макрорегіональному рівні протяжності своїх кордонів.

У безпековому аспекті угоди 1950 р. індійською стороною була розіграна «китайська карта». Він стосувався, по-перше, інформування про непорозуміння з третьою стороною та її громадянами, яке може загрожувати інтересам обох країн. По-друге, були обумовлені умови імпорту зброї виключно з Індії або через її територію (аналогічно з умовами угоди 1949 р. з Бутаном), а також можливість спільного патрулювання непальсько-китайського кордону, тобто дислокація індійських військ на непальській території. Отже, у питаннях гарантування своєї національної безпеки непальська держава була прив'язана до Індії.

З економічної точки зору, угода, з першого погляду, надавала значні преференції непальським громадянам, створюючи для них спеціальний національний режим на території Індії, який, зокрема, дозволяв вільне переміщення, легальне працевлаштування, право на зачаткування власного бізнесу та купівлю нерухомого майна. Насправді ж такі поступки були не просто прийнятними, а про-

сто бажаними для індійської економіки, зацікавленої у ще більш дешевій робочій силі. Однак, з іншого боку, для індійської сторони це мало й негативні наслідки, бо прозорість кордону перетворила прикордонний штат Бігар у своєрідну «Мекку для контрабандистів».

Доповнювала перший етап міждержавних відносин торговельна угода, яка конкретизувалася окремими положеннями двічі з інтервалом у 10 років: 1961 та 1971 рр. Ці домовленості передбачали для 95% непальських товарів преференційний безмитний доступ до ринків свого південного сусіда. Обмежувався також доступ дешевої китайської продукції на ринки обох країн – на довершення всього, її ще й обізвали «північною контрабандою» [1; 350]. Непалу надавалось право здійснювати торгові операції з третіми країнами на території Індії та безпосередньо з її суб'єктами.

Але після остаточного підкорення Тибету в 1959 р., коли значний відсоток тибетських біженців попрямував не до Індії, а до Непалу, китайське керівництво, не бажаючи подальшого зближення Непалу з Індією, з якою, починаючи з цього моменту, відбуваються прикордонні сутички НВАК, почало інтенсивно налагоджувати контакти з високогірним королівством. Китайські ініціативи знаходили жвавий відгук у непальській стороні: при владі саме знаходився демократично обраний уряд Непальського конгресу на чолі з Б. П. Койралою, який ставив за мету покращити відносини з усіма світовими центрами силами. Щоправда, така політика не була кардинально новою: перші кроки назустріч Пекіну були зроблені ще за одноосібного правління Махендри й були обумовлені тим, що із встановленням (1951 р.) та подальшим зміцненням китайської влади над Тибетом Китай став реальним сусідом гімалайського королівства. Згідно з угодою 1956 р. було визнано китайський суверенітет над Тибетом. Непал офіційно відмовився від данини, яку Тибет сплачував Непалу з початку ХІХ століття і яка давно стала символіч-

ною, а останні непальські загони покинули Тибет у 1957 р.

У 1960 р. був підписаний договір про мир і дружбу з Китаєм, у 1961 р. – китайсько-непальська прикордонна угода щодо гімалайських кордонів у Гімалаях. Згідно з останньою, була створена спільна комісія з демаркації кордону. Так Непал став чи не першою державою-сусідом Китаю, до якої були зняті територіальні претензії, – більш ніж за двадцять років до початку врегулювання аналогічних питань у відносинах КНР із СРСР, Бірмою та Індією. Нарешті, для врегулювання уже поодиноких непальсько-тибетських проблем, китайська сторона здійснила в 1964 р. акт доброї волі, повернувши кошти непальським купцям, які проводили свої операції на території Тибету або торгували з тибетськими партнерами до 1959 р.

Після китайсько-індійського конфлікту 1962 р., у якому офіційний Катманду побоювався вставати на бік однієї зі сторін, непальське керівництво дало згоду на будівництво стратегічного шосе, яке з'єднало околиці Катманду з китайською територією (перевал Кодарі) і таким чином відкрило китайцям прямий шлях на Делі. Це викликало неабияке занепокоєння офіційного Делі, де пам'ятали про стару трасу Катманду-Делі, та стало приводом для похолодання двосторонніх відносин. Можемо стверджувати, що ця подія водночас ознаменувала кінець однополярної зовнішньої політики Непалу. У цілому, непальська сторона, особливо після 1962 р., намагалася не дратувати обох своїх могутніх сусідів нерозважливими кроками [7; 179].

Проте аналіз подальших зовнішньополітичних акцій короля Бірендри дозволяє зробити висновок про наявність китайського акценту при ухваленні ним рішень. У листопаді 1972 р. до Пекіна прилітав королівський прем'єр-міністр Кіртхі Нідхі Біста, який мав зустріч з Мао Цзедунем і Чжоу Еньлаєм. Непальський гість вважав за потрібне підкреслити: *«Непал – монархія, а Китай – соціалістична республіка. Історія та дух взаєморозуміння*

і співробітництва зробили нас добрими сусідами». Взимку та влітку 1973 р. Бірендра відвідав КНР із двома державними візитами. Йому випала нагода стати першим главою іноземної держави, якому було дозволено потрапити до адміністративного центру Тибету – Лхаси – та побувати у палаці Потала [1; 350]. Тоді ж непальський монарх в урочистій обстановці відкрив пряме авіаційне сполучення за маршрутом Катманду – Лхаса.

На подальші кроки антиіндійського спрямування Непал надихнула зміна силового співвідношення в регіоні, пов'язана з переконливою перемогою індійської армії у війні 1971 р. із Західним Пакистаном, з випробуванням індійського ядерного заряду («Усміхнений Будда») в 1974 р. та анексією Сіккіму в 1975 р. Остання подія не тільки викликала офіційний протест непальського уряду, але й спровокувала народні антиіндійські протести у країні в 1974-1975 рр., внаслідок яких було розгромлено дипломатичне представництво та індійський культурний центр у Катманду. Відповідь Індії була болючою для економічно відсталого Непалу: удвічі зросли ціни на продукти першої необхідності, що постачалися туди через її територію, викликавши подальше погіршення матеріального стану підданих Бірендри.

Прокитайський поворот зовнішньої політики Непалу сягнув свого апогею, коли у 1980-х рр. між Індією та Непалом розгорнувся локалізований економічний конфлікт. Ще в 1978 р. Непал оголосив, що транзит товарів замкнутою країною, котра не має виходу до морських шляхів сполучення, є не поступкою, як це впливало із тарифного регулювання між Індією та Непалом, а невід'ємним правом такої держави, якщо вона розглядається як рівноправний суб'єкт міжнародного права. Деякі з наступних кроків Непалу відверто суперечили попереднім індійсько-непальським домовленостям (наприклад, закупівля Непалом систем протиповітряної оборони та ліцензійних автоматів Калашникова в 1988 році

в КНР, котра «пробивала» жорсткий режим постачання озброєнь у країну, що діяв із 1950 р). Одночасно Непал став перенаправляти свій офіцерський корпус, підготовка якого до 80-х років була прерогативою індійських військових, для інструктажу до Пакистану та КНР, що пов'язано з підтримкою афганських моджахедів під час Афганської війни, котра розпочалася в 1979 р. Окрім того, що таке рішення не було підкріплене достатньою військовою доцільністю (непальців готували переважно на західному обладнанні, натомість у себе вдома їм потрібно було оперувати складними збройними системами або індійського походження, або закупленими в Індії радянськими – типу БТР-70) [1; 353], воно стало також каталізатором розв'язування економічної війни 1988-1990 рр.

Відповідь Індії на порушення її військово-стратегічних інтересів у Непалі була спрямована на обмеження економічних преференцій непальських громадян на своїй території та торговельної блокади Непалу, внаслідок призупинення дії торговельної угоди між сторонами в 1990 році. Такі дії викликали не тільки очікувану соціальну, але й екологічну кризу в гірському королівстві – через масову вирубку лісів для опалення, зумовлену дефіцитом нафти та вугілля, який покривався за рахунок індійського імпорту. Катастрофічна для непальської економіки ситуація примусила Бірендру офіційно заявити про неполітичну причину закупівлі китайського озброєння й дати обіцянку надалі орієнтуватися виключно на індійський ВПК, згідно з положеннями угоди 1950 року. Ця криза в індійсько-непальських відносинах була найглибшою в новітній історії й наочно продемонструвала політичну залежність Непалу від Індії. Окрім цього, криза 1990 року мала великий вплив і на внутрішньополітичну ситуацію в країні, стимулювавши масові народні виступи («Джана Андолан»).

Оцінюючи Китай та Індію як сили, що визначаються як потенційні супро-

тивники США в боротьбі за глобальний вплив, Перрі Андерсон зазначає, що, «... незважаючи на свій ріст у світовій економіці, ні Китай, ні, у ще меншій мірі, Індія, не мають можливості кинути значний дипломатичний чи інший виклик американській гегемонії» [14; 14] і погоджуються на співпрацю з Вашингтоном навіть у власних регіонах. Дії Індії в Непалі британський історик порівнює із кроками Сполучених Штатів у Гватемалі та Сальвадорі за часів правління Рейгана.

Тому до останнього часу Непал відіграв у регіоні скоріше роль не суб'єкта, а об'єкта міжнародних відносин, займаючи у більшості регіональних ініціатив позицію пасивного спостерігача. Участь Непалу в інтеграційних утвореннях майже не примітна: так, одинадцятий самміт СААРК в Катманду в січні 2002 р. [2; 148], коли сталося історичне рукостискання президента Пакистану Мушаррафа та прем'єр-міністра Індії Ваджаї, привернув до цієї країни увагу світової преси не більше, ніж, наприклад, пов'язаний з її територією терористичний акт – захоплення рейсового літака «Індійських авіаліній» IC-814, що виконував переліт за маршрутом Делі-Катманду із 155 пасажирами на борту, вчинене у грудні 2000 р. [1; 296].

Ця обставина є ще болючішою для непальців. Справа в тому, що ініціатором створення СААРК вважається Бангладеш (традиційно відлік початку консультацій, що передували створенню цієї організації, ведуть від 2 травня 1980 р., коли держави регіону відгукнулися на відповідну ініціативу тамтешнього диктатора генерала Зіяура Рахмана, який прагнув на регіональному рівні легітимізувати свою владу після кривавого військового перевороту 1975 р.) [15; 83]. Однак, по суті, він лише повторив ініціативу, висунуту саме непальським королем Бірендрою ще в 1977 р., коли той заявив про необхідність консультацій та взаємодії в рамках регіону [2; 142]. Поштовхом до такого починання Бірендри було те, що Непал, зазнавши невдачі у спробі утвердити свою незалеж-

ність шляхом виходу за рамки Південноазійського регіону, був вимушений шукати шляхів для урівноваження індійського чинника на регіональному рівні [2; 143], а модель «5 проти 1» ідеально підходила для вирішення такого завдання. Проте керівники держав регіону в 1977 р. проігнорували заклик Непалу, щоб через три роки пристати на аналогічну пропозицію Бангладеш (щоправда, компенсацією за байдужість сусідів до ініціативи Непалу можна вважати розміщення Секретаріату СААРК у Катманду в 1987 р.).

Крім СААРК, Непал бере участь у започаткованій 1997 р. субрегіональній ініціативі за участю Бутану, Бангладеш та Індії (так званий «Чотирикутник зростання Південної Азії»), покликаний розвинути господарські комплекси цих країн та зблизити їх зі східними штатами Індії [1; 405]. Через втрату своєї ініціативи, після політичної активності у 1970-их рр., Непал наприкінці другого тисячоліття, безумовно, контрастував у порівнянні з деякими іншими державами, які ніколи не були ключовими у регіоні, наприклад з Бангладеш і Шрі-Ланкою.

Показово, що свого часу індійська політична еліта вкрай негативно поставилася до виголошеної в 1975 р. пропозиції короля Бірендри оголосити Непал «зоною миру» та постійного нейтралітету [16; 313], прирівнявши цю ініціативу до спроби ревізії чи то анулювання договору 1950 р. Натомість світова спільнота загалом і регіональні держави (Шрі-Ланка, Мальдівська республіка [16; 306]) – зокрема, навпаки, вітали її як засіб зменшення напруженості в регіоні, до того ж, складалося враження, що ця ідея продовжує боротьбу Індії за «зону миру» в Індійському океані [17; 330]. Таким чином, попри дружній характер відносин між Індією та Непалом (що проявляються у спільних проєктах на кшталт побудови непальських аеропортів та шосейних доріг, навчання студентів з Непалу в індійських університетах тощо) і спільне проведення ними політики неприєднання, ці відносини зберігають асиметричний, нерівноправний

характер, адже одна зі сторін може вільно піддавати їх ревізії для одержання більшого зиску, натомість подібні дії офіційного Катманду блокуються.

Як відповідь на зростаюче невдоволення традиційним для правлячих кіл Королівства Непал позиціонуванням країни як завжди «молодшого» партнера на лівому політичному фланзі опозиційного сектору надії на вільний розвиток Непалу зазвичай вирізнялися чіткою антиіндійською риторикою та підтримкою світових прикладів радикального розриву з традиціями національного гноблення. За Мао Цзедуна, коли Китайська народна республіка декларувала свою керівну роль у протистоянні імперіалізму на різних його рівнях, таким прикладом виступав Китай. Проте й тут були свої нюанси, пов'язані з заграванням гірської монархії із народною республікою. Врахуємо, що Індія та Китай зазвичай представлені на світових ринках у різних сферах і нечасто змушені конкурувати одна з одною, і ця обставина тільки підсилює прагнення Катманду до зовнішньої політики, незалежної як від Індії, так і від Китаю: хоча вони певною мірою присутні і в Непальському конгресі, і в Комуністичній партії Непалу (Об'єднаній марксистсько-ленінській), та набули найширшого розповсюдження саме в середовищі радикальних непальських маоїстів – нинішньої Об'єднаної комуністичної партії Непалу (маоїстської).

Тому, перш за все, слід розвіяти розповсюджений стереотип про «прокитайську» зовнішню орієнтацію непальських маоїстів. З самого свого оформлення у політичну партію (тобто Комуністичну партію Непалу (маоїстську)) вони відстоюють тезу про те, що у Китаї після смерті Мао Цзедуна відбувається контрреволюція [18], на противагу позиції КПН (ОМЛ), яка розглядає економічні реформи, що відбуваються з 1978 р., як взірць для наслідування [19]. Більше того, китайський уряд не тільки не надавав КПН (м) жодної політичної чи матеріальної підтримки, а й активно підтримував

Г'янендру у його боротьбі проти ліворадикальної збройної опозиції: надсилаючи Непалу щорічну економічну допомогу в \$10 000 000, Пекін засвідчував свою моральну підтримку придушенню маоїстського повстання. У листопаді 2001 р. Китай передав непальській Королівській армії обладнання для боротьби з партизанами у гірській місцевості; КНР була в числі небагатьох держав, що залишили королівський переворот 2005 р. у Непалі без засудження [20; 20]. Коли у знак протесту проти авторитарних дій короля Індія, США та Велика Британія призупинили військову допомогу Непалу, Пекін навіть прийняв командувача королівської непальської армії та погодився надати для боротьби з маоїстськими повстанцями стрілецької зброї та амуніції на суму \$1 000 000, а також 5 бронетранспортерів.

Щоправда, наступні події довели, що підтримка тієї чи іншої сили чи інституції для сучасного Китаю не є принциповою – аби тільки вони перебували при владі. У серпні 2006 р., коли монархія ще формально існувала, але доживала свої останні дні, голова Тибетської автономної області (КНР) Сінгба Пангхок на зустрічі із заступником прем'єр-міністра та за сумісництвом міністром закордонних справ Непалу Шармою Олі повідомив, що китайська сторона прагне продовжити тибетську залізничну гілку аж до кордону з Непалом. Враховуючи, яке роздратування спричинило в Індії будівництво китайсько-непальського стратегічного шосе в 1960-х рр., розширення впливу КНР в Катманду було незаперечним незалежно від того, хто там керує.

Під час перебування при владі непальські маоїсти демонстрували, що їх зовнішньополітичний курс відрізняється від курсу двох інших провідних партій, які ніколи не приховували своїх зовнішніх орієнтирів [6; 40] – прокитайської КПН (ОМЛ) та проіндійського НК – і має підкреслено незалежний характер. Маоїсти навіть були готові засвідчити свою солідарність із сепаратистськими рухами у двох найбільших сусідніх державах.

Їх головний ідеолог Бабурам Бхаттарай у своєму інтерв'ю від 25 квітня 2008 р. [21] чітко висловився на користь права народів Тибету та Кашміру на самовизначення. Проте на тлі таких радикальних заяв часом траплялися й примирливі запевнення. Так, ще 13 квітня 2008 р., коментуючи успіхи своєї сили на виборах, лідер КПН (м) Прачанда заявив, що після входження у владні структури партія підтримуватиме «рівновіддаленість від Індії та Китаю в політичному сенсі», але добросусідські та дружні відносини із закордонними колегами при цьому будуть стабільними. Так, щодо Індії Прачанда згадав про «історичні відносини» та «відкриті кордони», які можна перетворити на чинник рівноправних відносин [22].

Водночас оцінка індійського чинника непальськими лівими була негативною, і це відслідковується ще з першого памфлету Комуністичної партії Непалу, датованого 24 квітня 1949 р. [23; 189-196], у якому Рана звинувачуються в політичній співпраці з англо-американським імперіалізмом та «потуранні індійським капіталістам Тата, Бірла, Сіганія, Гоїнгха, Чамарія». Уряд Дж. Неру в ньому охарактеризований як провідник інтересів «індійського неоімперіалізму» (що було доволі неочікуваним звинуваченням як для держави, яка щойно звільнилася від колоніального панування) [20; 192]. Що ж до соціалістичних елементів у програмі правлячого в Індії Індійського національного конгресу та проіндійської партії НК, то вони були оголошені фальшиво-показними та спрямованими на «обман народних мас» [20; 197]. У першому маніфесті Компартії Неру зарахований до «реакційного табору» [21; 202], а його «Третя лінія», попри її антиімперіалістичне та антиколоніальне спрямування, названа «політичним евфемізмом для приховування союзу з реакційними силами та її оманливого характеру» [24; 206].

Зауважимо, однак, що останніми роками оцінка впливу Індії на непальську міжпартійну політику зазнала суттєвих змін. Індія відіграла важливу роль у під-

писанні мирного договору 2005 року, який сприяв перетворенню маоїстів у парламентську силу. Комуністична партія Індії (марксистсько-ленінська) у цих переговорах між КПН (м) та іншими опозиційними силами теж виступала посередником. Тоді уряд Індійського національного конгресу, котрий спирався на парламентську підтримку індійських комуністів, зробив кардинальний поворот у зовнішній політиці стосовно Непалу, що визнав, зокрема, і сам Прачанда [25]. Неприйняття Нью-Делі диктаторського перевороту Г'янендри й ембарго на поставку озброєнь армії та спецслужбам свого традиційного союзника й сателіта стали сигналом для засудження дій непальської монархічної верхівки світової спільнотою.

Якщо раніше для урядів ІНК були характерні підтримка конституційної монархії та традиційних політичних партій, то з цього моменту він взяв курс на діалог з маоїстами. Ця лінія, що проводилася, по суті, зусиллями керівника індійської розвідки Хормез Таракана та секретаря із зовнішніх справ Ш'ям Сарана, сприяла поваленню монархії та припиненню громадянської війни. Проте незабаром провідники цього курсу з числа індійській бюрократії були зміщені, Комуністична партія Індії (марксистська) припинила свою підтримку ІНК, а праві партії Індії піддали жорсткій критиці результати виборів у Непалі. У той час, як ІНК готовий до проведення прагматичної політики діалогу з непальськими маоїстами, для націоналістичної Бхарата джаната парті характерним є майже ірраціональне сприйняття їх як антиіндійської сили (якби крайні антикомуністи з БДП знаходилися при владі в Індії, вони б, напевно, трималися за монархію в Непалі до останнього).

Сучасні непальські маоїсти, продовживши курс проти індійських гегемоністських зазіхань, не просто розіграли «китайську карту», як це робили раніше конгресистські та монархічні уряди [20; 19], а й намагалися продемонструвати, що самостійність їх зовнішньої полі-

тики не шкодитиме жодному з їх партнерів. Перші два офіційні візити, нанесені Прачандою, були спрямовані до Пекіна та Нью-Делі. Зазначимо, однак, що коли Прачанда побував у свого китайського колеги з нагоди церемонії закриття Олімпійських ігор у Пекіні 24 серпня 2008 р. (хоч непальський прем'єр і пояснював, що це була акція неполітичного характеру), то він зламав усталене неписане правило, за яким новообраний голова непальського уряду здійснює свій перший міжнародний візит до Індії. Порушивши цю традицію, Пушпа Камал Дахал дав чіткий сигнал своєму індійському колезі Манмохану Сінгху [59; 20]. Проте він не ставив за мету отримати відвертих ворогів у Нью-Делі, тому другий візит маоїстського прем'єр-міністра був спрямований саме до Індії і тривав 5 днів (14-18 вересня 2008 р.). У 22 пунктах спільної заяви Манмохана Сінгха та Прачанди йшлося про те, що сторони погодилися на частковий перегляд умов договору 1950 р., а Непал отримає безвідсотковий кредит на покриття потреб у нафтопродуктах на найближчі три місяці.

З іншого боку, заходи для розвитку відносин з Китаєм, що їх проводив керований маоїстами уряд, гармонізують з попередньою політикою Непалу щодо КНР. Адже ще під час громадянської війни китайське керівництво, постійно заявляючи про необхідність збереження національної єдності та суверенітету Непалу в кризових умовах, чітко давало зрозуміти, що готове до співробітництва з будь-якими силами, аби тільки вони представляли конституційний уряд. Тому, наприклад, починаючи з 1998 року в практичну площину переходить співробітництво представників збройних сил КНР та Непалу. Десятки непальських офіцерів проходять навчання в китайських спеціалізованих вищих навчальних закладах (зокрема, 21 офіцер у 2006-2007 навчальному році). З 2002 року офіцери армії КНР беруть постійну участь у навчаннях непальської армії. Досить активним є й обмін візитами високопосадовців з міністерств оборони.

Після подій 2005-2006 рр. зацікавленість керівництва КНР подіями в Непалі значно зросла. 2006 року Непал відвідали державний радник Тан Цзяюань та перший заступник міністра закордонних справ У Давей. Було заявлено про збереження подальшої підтримки маленького сусіда, незважаючи на серйозні політичні зміни. У свою чергу, міністр закордонних справ Непалу Шарма Олі запевнив китайських керівників у своїй підтримці щодо тайванського і тибетського питань. З метою посилення міжпарламентського співробітництва в січні 2007 року було здійснено також важливий візит до Непалу спікера парламенту КНР. Китайська сторона надала гірській країні позику у 200 млн. доларів та допомогу у сумі 120 млн. доларів. Обсяг зовнішньої торгівлі між двома країнами 2006 року становив 280 млн. доларів.

Політика Пушпи Камала Дахала (Прачанди) стосовно Китаю та Індії дала свої позитивні результати в тому сенсі, що обидва партнери висловили свою готовність будувати відносини з новим Непалом «із чистого аркуша» [20; 20]. До того ж, за рік після ліквідації монархії, на кінець 2008 р., потік іноземних туристів нарешті зріс на 4% порівняно з 2007 р., коли країну відвідало 526 000 чоловік. Це відбулося з огляду не лише на досягнення більшої політичної стабільності, а й на скорочення коаліційним урядом комуністів та представників народу мадхесі грошових зборів за перебування в країні (до прикладу, у сусідньому Бутані вони взагалі є одними з найбільших у світі – від 165 до 200 доларів на день). Доходи від туризму в Непалі склали чверть мільярда доларів, тобто понад 4% ВВП.

У спробі знайти вихід із глухого кута, у який малі держави Південноазійського регіону вганяють дві взаємопов'язані, але одночасно взаємовиключні тенденції – налагодження співробітництва з могутнім сусідом (який на додачу ще й прагне бути постійно представленим у Раді Безпеки ООН як представник цього регіону зокрема [26; 176]) та побоювання

його гегемоністських та експансіоністських проявів [16; 298], – у держав-членів СААРК складається дуалізм політичних парадигм, які умовно можна назвати «індоентузіазмом» та «індоскептицизмом» і котрі одночасно є складовими зовнішньополітичних доктрин.

Маоїстська комуністична партія Непалу спробувала розрубати гордіїв вузол цих протиріч, власне, шляхом виходу за рамки цієї дилеми, що існує в формі дихотомічного протиставлення орієнтації на Китай та Індію, до політики «рівновіддаленості» від регіональних центрів сили.

Об'єднана комуністична партія Непалу (маоїстська), розуміючи, що саме зближення індійсько-китайських зовнішньополітичних позицій дає най-

більшу надію на те, що Непал із вузла протиріч та арили суперництва перетвориться на місток співробітництва, спробувала розрубати гордіїв вузол, вийшовши за рамки дилеми, що існує в формі дихотомічного протиставлення орієнтації на Китай та Індію, до політики «рівновіддаленості» від регіональних центрів сили. Можна вважати, що, незалежно від свого політичного забарвлення (КПН(м) чи НК та КПН (ОМЛ)), керівництво республіканського Непалу й надалі намагатиметься таким чином вирішувати дилему протиставлення двосторонніх відносин із Китаєм та Індією, адже це сприятиме зростанню значимості гірської країни для регіональної співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ігнат'єв П. М. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 504 с.
2. Белокриницкий В. Я., Москаленко В. Н., Шаумян Т. Л. Южная Азия в мировой политике. – М.: Международные отношения, 2003. – 368 с.
3. Cohen Stephen Philip. India: Emerging Power. – Washington: Brookings Institution Press, 2001. – 377 p.
4. Pan-Asian Integration. Linking East and South Asia Linking East and South Asia. – London: Palgrave Macmillan, 2009. – 576 p.
5. Rawal Bhim. The Communist Movement in Nepal: Origin and Development. – Katmandu, Achham-Katmandu Contact Forum, CPN (UML), 2007. – 240 p.
6. Hachhethu Krishna. Political Parties of Nepal. – Lalitpur: Baha Occasional Papers № 1, 2006. – 70 p.
7. Bhattarai Baburam. The Nature of Underdevelopment and Regional Structure of Nepal: a Marxist Analysis. – Delhi: Adroit Publishers, 2003. – 540 p.
8. Бхаттарай Б. Политэкономическое обоснование Народной войны в Непале. – 30 с. http://narod.yandex.ru/100.xhtml?www.ataka-zine.narod.ru/press/rmp_news/gaz_3_2002.pdf
9. Rahul, R. 1996. Royal Nepal: A political history. New Delhi: Vikas Publishing. – 330 p.
10. Dixit, J. N. India's Foreign Policy and its neighbors. – New Delhi: Gyan Publishers House, 2001. – Pp. 47-49.
11. Дахно І. І., Тимофієв С. М. Країни світу: Енциклопедичний довідник. – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
12. Uppreti Prem R. Nepal: A Small Nation in the Vortex of International Conflict. – Kathmandu: Pugo Mi, 1984. – 178 p.
13. Bhargava K. K., Khatri Sridar. South Asia 2010: Challenges and Opportunities. – Bangalore: Konark Publishers Ltd., 2001. – 203 p.
14. Андерсон П. После гегемонии: Стенограма лекции 11 октября 2006 г. – М.: Русские чтения. – 30 с.
15. Dash Kishore C. Regionalism in South Asia. Negotiating cooperation, institutional structures. – London: Routledge contemporary South Asia series, 2008. – 247 p.
16. Новейшая история стран Азии и Африки: XX век: Учебник для студентов высших гуманитарных учебных заведений: В 3 ч. / Под ред. А. М. Родригеса. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2004. – Ч.2: 1945-2000. – 320 с.
17. Kulke Hermann, Rothermund Dietmar. A History of India. – London: Routledge. – 395 p.

18. Красный флаг на крыше мира. Непальская революция изнутри: интервью с товарищем Прачандой для «Revolutionary Worker» // Интернет-версия журналу «Скепсис» http://sceptsis.ru/library/id_2479.html
  19. Тарасов А. Н. Партизанские страсти. Невидимая миру война в Шангри-Ла // Политический журнал, № 42 (45) <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=77&tek=2589&dirid=67>
  20. Cailmail Benoit. The Fall of a Hindu Monarchy: Maoists in Power in Nepal. – Paris, Institut Francais des Relations Internationales: Asie Visions 12, December 2008. – 28 p.
  21. Bhattarai Baburam. We Support The Right To Self Determination In Kashmir and Tibet Also. Interview // Spotlight, 25 April 2008.
  22. Good ties with India important: Prachanda // The Times of India, 13 April 2008 http://timesofindia.indiatimes.com/World/Rest_of_World/Good_ties_with_India_important_Prachanda/articleshow/2949413.cms
  23. The 1st Pamphlet of the Communist Party of Nepal. 24 April 1949 (12 Baisakh 2006 B. S.) // In: Rawal, Bhim. The Communist Movement in Nepal: Origin and Development. – Katmandu, Achham-Katmandu Contact Forum, CPN (UML), 2007. – Pp. 189-196.
  24. The 1st Manifesto of the Communist Party of Nepal, 1949 // In: Rawal, Bhim. The Communist Movement in Nepal: Origin and Development. – Katmandu, Achham-Katmandu Contact Forum, CPN (UML), 2007. – Pp. 197-211.
  25. Interview on recent events with Prachanda by Vijay Chalise <http://southasiarev.wordpress.com/2008/08/02/interview-with-prachanda-by-vijay-chalise/>
- Борділовська О. А. Республіка Індія: У пошуках власного шляху: Навч. посібник. – К.: ІМВ, 2004. – 209 с.

**МІЖНАРОДНА ІМІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ
В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

**INTERNATIONAL EMPLOYMENT IMMIGRATION
IN THE EUROPEAN UNION,
AS A TOOL FOR ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC POLICY**

П'ясецька-Устич С.В.,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ковач Т.Ю.,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Міжнародна трудова міграція населення Європи на даний момент набула серйозного розмаху. В силу економічних та соціальних причин мігранти з слаборозвинених країн переміщуються в країни Європи з метою пошуку роботи. Так, Європа має справу з економічною імміграцією населення, яка, при неконтрольованості цього процесу може призвести до негативних наслідків для країн-донорів та країн-реципієнтів робочої сили. За допомогою методів аналізу, синтезу, поєднання історичного та логічного методів, методу альтернативних можливостей у статті здійснено характеристику сучасного стану міжнародної міграції робочої сили в країнах Європи. Як результат, окреслено вплив мультикультури на соціально-економічний стан країн, що беруть участь у міжнародному розподілі праці.

Ключові слова: міжнародна міграція робочої сили, Європейський Союз, інтеграція, фрагментація, сегрегація, демографічна політика, мультикультура.

Международная трудовая миграция населения Европы на данный момент получила серьезного размаха. В силу экономических и социальных причин мигранты из слаборазвитых стран перемещаются в страны Европы с целью поиска работы. Так, Европа имеет дело с экономической иммиграцией населения, при неконтролируемости этого процесса может привести к негативным последствиям для стран-доноров и стран-реципиентов рабочей силы. С помощью методов анализа, синтеза, сочетание исторического и логического методов, метода альтернативных возможностей в статье осуществлено характеристику современного состояния международной миграции рабочей силы в странах Европы. Как результат, определены влияние мультикультуры на социально-экономическое положение стран, участвующих в международном разделении труда.

Ключевые слова: международная миграция рабочей силы, Европейский Союз, интеграция, фрагментация, сегрегація, демографическая политика, мультикультура.

International labor migration of the population of Europe at the moment has received a serious scale. For economic and social reasons, migrants from underdeveloped countries move to European countries to find work. So, Europe deals with economic immigration of the population, with the uncontrollability of this process can lead to negative consequences for donor countries and recipient countries of labor. Using the methods of analysis, synthesis, combination of historical and logical methods, the method of alternative possibilities, the article describes the current state of international labor migration in European countries. As a result, the influence of multiculturalism on the socio-economic status of countries participating in the international division of labor has been determined.

Key words: international labor migration, European Union, integration, fragmentation, segregation, demographic policy, multiculturalism.

Вступ. Сучасна міжнародна трудова міграція відіграє значну роль у системі міжнародних економічних відносин,

здійснюючи міждержавний перерозподіл трудових ресурсів у межах світового господарства. Нині вона набуває дедалі гло-

бальнішого характеру, втягуючи в свою орбіту абсолютну більшість країн світу. Згідно оцінок міжнародної організації з міграції (МОМ), у 2008 році кількість міжнародних мігрантів, тобто осіб, що тимчасово чи постійно проживають за межами країн походження, перевищила 200 млн. чол. В останні десятиліття на загальному фоні інтенсифікації міждержавних людських потоків посилилася концентрація мігрантів в економічно розвинутих країнах. З 1960 до 2005 рр. частка цих країн в загальносвітовій чисельності мігрантів зросла з 40 до 48%, а питома вага населення іноземного походження підвищилася з 3,4% до 10,3%. Масштабність та стійкість імміграції визначають важливість та структурний характер її ролі в економіці приймаючих соціумів. Разом з тим економічні наслідки імміграції в розвинутих країнах зовсім не однозначні. В ній вбачають фактор, що сприяє як розширенню зайнятості місцевого населення, так і збільшенню безробіття, як поповнення державної казни, так і її обтяження додатковими соціальними витратами і т.д.

Особливої гостроти дискусії надає акцентування внеску міграції у збільшення трудових ресурсів і зміцнення інноваційного потенціалу, необхідних для динамічного економічного розвитку, з одного боку, та її зв'язку із посиленням терористичних загроз та міжетнічної конфліктності, що створюють соціально-політичні ризики діяльності економічних агентів, – з другого.

В обставинах світової кризи, коли посилюється ксенофобія, відношення громадської думки до іммігрантів вкрай суперечливе. Згідно даних Євробарометра, лише 44% опитаних у 2008 році жителів ЄС вважали, що імміграція вносить суттєвий вклад у розвиток їх країн, тоді як 47% це категорично заперечували. Значимість та багатовекторність сучасної ролі імміграції в економіці розвинутих країн ЄС, наявність різних, іноді діаметрально протилежних її оцінок обумовлюють актуальність її комплексного

і збалансованого аналізу з метою посилення позитивних наслідків імміграції та ослаблення негативних.

В останні десятиріччя Україна активно включилася в міжнародну трудову міграцію та перетворилася на донора мігрантів. Формування ефективної системи управління міграцією має виключно важливе народногосподарське значення для України. Тому аналіз сучасних тенденцій та економічних наслідків імміграції в розвинутих країнах, враховуючи її давні традиції та широкі масштаби, є досить важливим для оцінки нинішнього стану міграційних процесів в Україні та прогнозу їх подальшого розвитку.

Західна Європа перетворилася із батьківщини еміграції на найбільший центр притягання іноземної робочої сили і конкурує із США у використанні дешевих людських ресурсів слаборозвинених країн світу. У національному складі іммігрантів, як правило, переважають групи, етнічно відмінні від основної частини населення країн прийому. Подібна етнічна гетерогенність країн-реципієнтів нерідко супроводжується не лише альтернативними типами демографічної поведінки мігрантів, а й суттєвими складнощами при адаптації мігрантів до нового середовища.

Мета дослідження – з'ясувати роль міграції в макроекономічних процесах, виділити особливості її впливу на окремі сектори та ринки; охарактеризувати ефекти імміграції на стан державного бюджету та сферу соціальних послуг, оцінити соціальні ризики, пов'язані з імміграцією.

З питань міжнародної трудової міграції як за кордоном, так і в Україні опубліковано значну кількість наукових праць. Здійснено глибокі дослідження багатьох економічних проблем міграції населення в розвинуті країни. Так, А. Гарсія [9] детально досліджував проблеми міжнародної нелегальної міграції населення; Г.С. Епштейн та А.Л. Хіллман [7] займалися проблемами економічних вигод та витрат для країни-реципієнта

ента іммігрантів; Р. Чолевінський [11] звертає увагу на потенційну небезпеку масової імміграції без інтеграції; Мілтон Фрідмен останні роки свого життя присвятив питанням впливу відкритих кордонів на функціонування соціальної системи країни імміграції тощо. Однак залишається цілий ряд досить маловивчених проблем, до яких можна віднести макроекономічні наслідки та економічні екстерналії імміграції, а також зовнішньоекономічні механізми впливу на міграційні процеси. Питання міжнародної міграції робочої сили необхідно розглядати системно, враховувати всі можливі причини та наслідки цього процесу, тому необхідність подальших розвідок у даному напрямку є очевидною.

1. Характеристика міграційних потоків в Європі та їх наслідки

Сучасний рекордний рівень імміграції в Європі існує тому, що Європа – багата, а більша частина світу скоріше бідна, та є цілий ряд відносно легких шляхів, як дістатися із бідних частин світу до багатих. Сьогодні існує досконала комунікація та розвинене транспортне сполучення, отже, завдяки телебаченню, Інтернету та іншим медіа люди легко дізнаються, як живеться у різних частинах світу.

Імміграція є однією з найважливіших складових сучасного світу, яка має як позитивні, так і негативні наслідки. В той же час вона є надзвичайно складним феноменом, який виникає з певних причин та торкається багатьох людей. Індивідуальна міграція з одного місця на інше вважається нормальною. Дещо іншою є масова міграція як інструмент економічної та демографічної політики. А це вимагає раціонального обговорення.

Два століття Європа «вивозила» емігрантів та «не довозила» іммігрантів [12]. До вивозу призводило те, що прискорилося демографічне зростання і європейцям відкрилася можливість простору Нового світу. Сьогодні ж, навпаки, Європа привозить іммігрантів, тому що європейці стали багатшими і навіть «бідні» європейці не бажають виконувати будь-яку роботу.

Зростання кількості населення в Європейському Союзі (ЄС – 27) становить 16,5 млн. чол. (чиста міграція – 14 млн. осіб). Природний приріст населення (кількість народжених мінус кількість померлих) відіграє в порівнянні з міграційними потоками незначну роль.

Імміграція, як засіб кращого життя на іншому кінці світу, уникнення переслідувань, була історично позитивним феноменом, принесла нові ідеї, оживила суспільство і залишається такою і сьогодні. Але все частіше виникає запитання, наскільки прихід нових іммігрантів впливає на національну ідентичність та традиції «приймаючої» країни, та чи недостатня інтеграція іноземців не загрожує основам ліберальної демократії.

В сучасній літературі про міграцію [1], зазвичай, стверджують, що те, що відбувається сьогодні є в контексті історії нормальним: міграція, в'їзд та виїзд людей з країни завжди була частиною життя, цей процес неможливо зупинити. Однак, ми вступили до нової ери, в якій почали стверджувати, що Європа, подібно Америці, є народом іммігрантів, а тому потрібно вітати подальшу імміграцію.

Сьогодні Європа має справу з масовою та економічно обумовленою імміграцією, подекуди підтримуваною державою. Лише незначна частина міграції – люди, які вдома намагалися уникнути переслідувань та потребують політичного притулку.

Масова імміграція без інтеграції викликає суспільну фрагментацію. Сегрегація та відчуження між спільнотами стають все гіршими. Сучасний рівень імміграції в Європі, де утворюються паралельні суспільні угруповання, посилює расове напруження. Повільніша імміграція створила б умови для кращого пристосування та інтеграції. Інтеграція – це процес розмивання і, зрештою, зникнення помітних відмінностей між переселенцями і старожилами, зокрема, в їх соціально-економічному та правовому статусі.

Імміграція «віднімає» у бідних країн її найкращих, найпідприємливіших членів

суспільства [10]. Внаслідок цього девастують системи охорони здоров'я та освіти та вимивається із бідних країн політично стабілізуючий середній клас. Якщо найенергійніші, найосвіченіші громадяни з країн, що розвиваються відійдуть до західних держав, це становить значну загрозу для внутрішньої економіки та політики, особливо це стосується Африки.

Рекордний рівень чистої імміграції є вигідним для іммігрантів, однак, не відповідає інтересам більшості громадян Європи. Також міграція не є вигідною для країн походження мігрантів. Найпалкішими прихильниками імміграції є підприємці, які наймають дешеву робочу силу. До противників належать галузі та люди, з якими мігранти конкурують.

Ті, хто отримує користь з імміграції – це фірми, які наймають іммігрантів, використовують дешеву працю та окремі люди або сім'ї, які потребують дешевих приборальниць та доглядальниць. Ті, хто від імміграції втрачають – це ті, хто конкурує з іммігрантами, перш за все «домашні» некваліфіковані працівники та етнічні меншини.

2. Частка іноземців в країнах Європи та їх вплив на економіку приймаючої країни

Виважена імміграційна політика передбачає порівняльний аналіз витрат та доходів від імміграції для різних груп населення [2]. Проблема полягає в неконтрольованості, непрогнозованості та дестабілізуючому впливі міграційних потоків.

Найбільше іноземців знаходиться в Люксембурзі (38%), Латвії (22,3%) – завдяки російській меншині) та Швейцарії (20,6%). На території Чехії живе, в порівнянні із Західною Європою відносно менше іноземців – 2,5%. В Словаччині, Румунії та Болгарії частка іноземців є меншою 1%.

Підрахувати частку іноземців в Європі в цілому досить складно, тому що деякі країни офіційну статистику кількості іноземців не ведуть (наприклад, Фран-

ція). Дані про кількість іноземців у Португалії, Естонії, Мальті, Хорватії, Туреччині та Ліхтенштейні також не існують. Для порівняння – США прогнозують, що кількість іноземців у їх країні становить приблизно 10%. Очевидно, що середній показник у Європі приблизно такий самий.

Імміграція збагатила Європу, подібно як допомогла побудувати Америку, Австралію, Канаду. Але імміграційна політика повинна утримувати рівновагу інтересів між приїжджими та місцевими жителями

Попередня імміграційна політика в Європі йшла назустріч інтересам іммігрантів та великих підприємницьких груп, але ігнорувала вплив іммігрантів на місцевих жителів, середовище та економіку.

Твердження, що імміграція підтримує економічне зростання, є одностороннім. Приплив нової робочої сили збільшує економічні показники в абсолютному вимірі, але ВВП на душу населення залишається незмінним, або ж, навіть, знижується. Іммігранти отримують набагато нижчу заробітну плату, ніж місцеві працівники того ж віку і мають нижчу продуктивність праці. Економічна Рада Канади під час проведення наукового дослідження про економічні та соціальні наслідки імміграції встановила, що економічне зростання на душу населення було найбільшим тоді, коли чиста імміграція дорівнювала нулю або була від'ємною.

Три найбільші країни у світі за кількістю населення – Китай, Індія та Індонезія – характеризуються бідністю, натомість ряд країн з низькою популяцією, такі як Швейцарія, Люксембург, Норвегія, Нова Зеландія та Ісландія – відзначаються добробутом та високою якістю життя. Нестача іммігрантів не завадила Японії стати однією з найбагатших країн світу та другою найбільшою світовою економікою.

Велика частина чистої імміграції до Великої Британії походить з Пакистану та Бангладешу – перш за все за допомогою

шлюбу [3]. Пакистан та Бангладеш потерпають від надзвичайної бідності та безробіття. Очевидно, що такий тип імміграції до Британії ВВП на душу населення не підвищує, а знижує. Американці, які приймають 1,3 млн. іммігрантів на рік (перш за все з країн «третього світу»), мають навіть такий термін – «імпорт бідності».

Ще складнішим, ніж приїзд легальних мігрантів, є приїзд нелегальних іммігрантів, кількість яких у США на 2009 р. складала 12 млн. чол. [17]. Це аргументує те, що нелегальні іммігранти, які приходять у країну, викликають почуття занепокоєності у місцевого населення. Від цього отримують вигоду екстремістські партії під час виборів.

Нелегальна імміграція є серйозною проблемою приймаючої країни. Не тільки через несприйняття цього населенням приймаючої країни, а й через те, що це – порушення закону. Крім того, нелегальні мігранти не сплачують податки. Держава має право встановити певні правила чи санкції щодо легальних та нелегальних іммігрантів, навіть якщо методи будуть непопулярними (наприклад, огорожа між американським і мексиканським кордоном).

Статистика підкреслює, що приїжджі з розвинених країн, як правило, платять більші податки, ніж отримують допомогу та споживають із соціальних фондів. Іммігранти з «третього світу» в середньому менш освічені, мають вищий рівень безробіття, отримують різні соціальні доплати, мають більшу зацікавленість у соціальних службах, таких як школи та лікарні. Тому середній приїжджий з бідної країни більше з бюджету отримує, ніж до нього сплачує [16].

Сподівання, що зростаюча імміграція може відвернути загрозу фіскальної кризи, яка впливає із старіння населення, тим, що підтримає рівновагу соціального страхування та охорони здоров'я, є однобічне. Значна частина іммігрантів має низький рівень освіти та високу народжуваність, отже, їх «чистий фіскальний ефект» є не позитивним, а негативним.

Лі Р. та Міллер Т. аргументують, що «фіскальний ефект» імміграції у США є негативним на локальному та державному рівнях і позитивним на федеральному рівні [13].

Американська статистика свідчить, що середній дорослий мексиканський іммігрант споживає за життя на 55 тис. дол. більше від соціальної допомоги, ніж сплачує податків [7]. Середній іммігрант без середньої освіти споживає на 89 тис. дол. більше дотацій та соціальної допомоги, ніж сплачує податків. Домогосподарства у Каліфорнії, куди прибуває більшість мексиканських іммігрантів, змушені сплатити в середньому 1 178 дол. податків на рік, щоб дотувати приїжджих.

Первісний ефект міграції швидше негативний, оскільки іммігрант відправляє дітей до школи та отримує відносно низьку зарплату. Після певного періоду іммігрант інтегрується, одержує мовну та трудову кваліфікацію, тому у середньотривалому періоді його вклад до бюджету може стати позитивним. В цілому, бюджетні наслідки імміграції незначні, тому не повинні відігравати значну роль у обґрунтуванні імміграційної політики [13].

3. Вплив імміграції на вирішення проблеми старіння населення, позитивні та негативні сторони співіснування різних культур

У ЄС діє принцип вільного руху робочої сили. Особи, які мігрують у межах європейських країн, можуть інтегруватися успішно, навіть протягом однієї генерації. Іммігранти з Індії, Африки та Китаю будуть інтегруватися з різним ступенем успіху – деякі досить добре, інші – ніколи.

Перш ніж відкидати можливість, що інші культури можуть збагатити Європу, потрібно звернути увагу на потенційну небезпеку масової імміграції без інтеграції [11]. Можна погодитися з екс-єврокомісаром Фріцем Болкенстейном, що інтеграція іммігрантів у Європі не виправдала себе. Бажаною є інтеграція меншин у рамках системи цінностей, які

утворюють європейське ліберально-демократичне суспільство. Повинна, звичайно, бути можливість для політичних біженців отримати притулок, але більшість людей мігрують з економічних причин. Їх наявність погіршує сучасні проблеми інтеграції у певних областях та ускладнює систему соціального забезпечення. Якби потік іммігрантів залишався неконтрольованим, Європа б імпортувала бідність, а країни-експортери робочої сили втратили б продуктивну частину свого населення.

Часто говорять, що імміграція – вільний рух робочої сили – є продовженням вільного руху товарів, послуг та капіталу. У певному розумінні це так. Адже через те, що особи переміщуються із країн, де продуктивність праці є низькою, у ті країни, де продуктивність є вищою, повинен зростати глобальний продукт (світовий валовий продукт). Однак, залишається фактом, що навіть ті економісти, які є захисниками вільного ринку у США, не підтримують відміну всіх кордонів.

По-перше, ніщо не підвищить продуктивність та економічний розвиток у бідних країнах в умовах відтоку їх найбільш енергійних та найосвіченіших громадян на захід.

По-друге, між товарами, капіталами та людьми існує велика відмінність. На відміну від людей товари чи інвестиції не мають громадянських прав, не беруть з собою членів сім'ї, не використовують медичне обслуговування, не отримують соціальну допомогу та не створюють расове напруження.

Найменш продуктивні іммігранти виявляють бажання переселитися із бідних країн без існуючих соціальних систем до країн з розвинутою соціальною інфраструктурою [15]. Мілтон Фрідмен справедливо зазначив, що відкриті кордони несумісні із щедрими соціальними системами (розмова з М.Ф. у *Wall Street Journal*, 22.07.2006). Вільний рух товарів та капіталу у багатьох випадках є заміником вільного руху мігрантів.

Дослідження, проведені у США, вказують на те, що бюджетний внесок іммі-

гранта позитивно корельований з рівнем розвитку країни, з якої він походить [14]. Іммігранти з країн, що розвиваються, які прибувають у результаті шлюбу чи надання притулку, найбільш вірогідно, будуть менш зайнятими, матимуть нижчу кваліфікацію, споживатимуть вищий рівень соціальної допомоги, а, отже, будуть дотуватися платниками податків.

Побоювання, що без іммігрантів буде знижуватися кількість робочої сили, необгрунтоване. Європа постійно потерпає від високого безробіття, однак, завдяки підвищенню пенсійного віку кількість працюючих буде достатньою.

Європейські політики стверджують, що безробіття – найбільша проблема європейських країн. Незважаючи на те, що кількість безробітних знижується незначною мірою, проімміграційні групи стверджують, що деякі галузі потерпають від дефіциту працівників. Більшість нових іммігрантів – люди з низьким професійним рівнем, тому у них вчетверо вища вірогідність безробіття, ніж у місцевих жителів.

Проблемою є також «ланцюгова міграція», коли за однією людиною, яка виїхала до розвинутої країни, приїде вся її родина, потім члени сім'ї покличуть інших тощо. Так, ланцюг потенційних мігрантів – нескінченний.

Активна проімміграційна політика ризикована, тому що приїжджі, які сприймаються як тимчасова допомога (наприклад, турки в Німеччині), у приймаючій країні залишаються і значно ускладнюють функціонування соціальних систем.

Серед демографів поширеною є думка, що імміграція є ліками від старіння населення. Влада, професори університетів та медіа повторюють, що розвинені країни потребують молодих людей із країн, що розвиваються, щоб вирішити проблему зростаючої кількості пенсіонерів у розвинених країнах.

Цей аргумент є одним із найбільших та найпоширеніших оман в дебатах про населення, це – бажання замінити «чудовою» ідеєю закони елементарної демо-

графії: приїжджі не є ліками від старіння населення, тому що самі теж постаріють. Імміграція не може бути довготривалим, лише короткотривалим рішенням проблеми демографічного старіння.

Допустимо, до розвиненої країни, яка страждає від демографічного старіння, приїдуть молоді іноземці. Якщо влада хоче утримати співвідношення 4 до 1, та «привезе» 1 млн. молоді, потім, коли вони постаріють, потребує «довезти» подальших 4 млн., які їх «забезпечать». Коли і ці 4 млн. постаріють, буде логічно «довезти» 16 млн. молодих і т.д.

Імміграція – це ілюзорне рішення, яке у довгостроковому періоді зробить демографічний тягар ще важчим, а особливо негативно це відобразиться на наступних поколіннях нації [16]. Рада Європи констатувала, що імміграційна політика повинна керуватися політичними та гуманітарними цілями, а не демографічними.

Обидві причини старіння населення – продовження середньої тривалості життя і зниження народжуваності – є сигналом не занепаду, а зростання. Люди мають більше вільного часу, вищу безпеку, кращу освіту, більше цивілізаційних можливостей, більше продуктів харчування, здоровіше та довготриваліше життя. Розвиток технологій дозволяє підвищити життєвий рівень і при старінні населення. Не потрібно вирішувати цю проблему за рахунок збільшення імміграції.

Старіння населення не повинне нікого лякати, з цим потрібно змиритися. Пенсійна система буде змушена пристосуватися до цього. Вік виходу на пенсію надалі буде підвищуватися, а система зміниться таким чином, щоб люди не тільки заощаджували на свою пенсію, але і самі вирішували, в якому віці вийдуть на відпочинок. Якщо люди будуть мати довше, здоровіше та продуктивніше життя, вони зможуть створити більше багатство протягом своєї активної діяльності та заощадити собі на старість солідну пенсію.

Вплив старіння населення на медичні витрати також не повинен бути катастрофічним, адже, чим довше живе людина,

тим менше, в середньому, хворіє. Вища очікувана тривалість життя не підвищує витрати на медичне обслуговування, а суттєво їх відсуває. Одна четверта медичних витрат припадає на останній рік життя, однак, вони не підвищуються із віком, залишаючись однаковими, іноді навіть знижуються.

Продовження середньої тривалості життя у більшості розвинених країнах протягом останнього століття – найуспішніший результат економічного розвитку. Тому цього не потрібно боятися, цим потрібно пишатися.

У громадській свідомості населення західних країн переважає підхід про позитивний вплив мультикультурного та мультирасового суспільства, небагато політиків та вчених відважуються заперечувати такий факт. Ряд фільмів, літературних та музичних творів пропагують позитив співіснування різних культур. Але існують і реальні «темні сторони» мультикультурного суспільства [4].

Різноманітність культур та релігій – сильна риса в абстрактному змісті, але з іншого боку – є поштовхом до конфліктів і руйнувань. На жаль, якби різноманітність була лише позитивною, то не існували б війни, насилля та ненависть між різними національними спільнотами.

Приїжджі в Європу успішно не інтегруються, утворюють паралельні угруповання, які живуть та працюють виокремлено, а з більшою частиною іншого суспільства не комунікують. Такі паралелі спостерігаються як у турків у Німеччині, арабів у Франції, так і в бангладешців та пакистанців у Великобританії. Утворення та зростання таких паралельних суспільств є загрозою для стабільності в Європі та потенційним детонатором расового напруження.

У Європі зараз проживає біля 44 млн. мусульман, що складає 3-5% всього населення. Враховуючи триваючу імміграцію та високий рівень народжуваності мусульман, їх кількість у Європі до 2030 року збільшиться до 58,2 млн. чол. (таблиця 1). На відміну від американських мусульман,

які географічно «розпорошені», європейські мусульмани живуть в анклавих. Часто це «громадяни» тільки формально, а не в культурному чи суспільному розумінні.

Таблиця 1

**Мусульмани
в Європейському Союзі [18]**

Країни	2005		2010 Відсотків населення	2030 (Прогноз) Відсотків населення
	Кількість мусульман (млн. чол.)	Відсотків населення		
Франція	4,5	7,5	7,5	10,3
Велика Британія	2,5	2,5	4,6	8,2
Італія	1,0	1,7	2,6	5,4
Нідерланди	1,0	6,2	5,5	7,8
Іспанія	0,5	1,2	2,3	3,7
Разом у ЄС	13,0	3,2	6	8

Але, якщо США і Канада справляються з притоком представників інших культур із-за кордону цілком нормально, то в Європі та Японії іммігранти частіше створюють соціальну нестабільність, викликають незадоволення місцевого населення та расову напруженість [8]. Отже, компенсувати зменшення корінного населення за допомогою іммігрантів – небезпечно.

Є підстави вважати, що не виправдали себе ні асиміляційна модель у Франції, ні сегрегаційна у Німеччині, ні мультикультурна в Нідерландах та Великобританії.

Сьогоднішня мультикультура, враховуючи тенденцію до сепаратизму угруповань, явно відкидає плюралізм. «Диференційоване громадянство», яке пропагує мультикультуру, заперечує нейтралітет держави та універсальність закону.

Дослідження громадянської думки в Європі вказують на те, що більшість громадян не підтримують масову імміграцію та не вважають, що приїжджі «збагатять» їх країну.

Європа насичена іммігрантами і приймає їх, передусім, тому, що не може

зупинити. Політики та урядовці, які підтримують імміграцію, вважають правильним просте рішення: найкращим шляхом інтеграції приїжджих є їх «натуралізація» – іммігранти повинні отримати громадянство, думаючи, що для інтеграції вистачить перейменувати «іммігрантів» в «громадян». Але ж інтеграція успішна в тому випадку, якщо її сприймають і вважають бажаною ті, хто інтегруються. Якщо це не так, інтеграція не відбувається, навпаки, європейські відносини «балканізуються».

Так, надання громадянства не дорівнює інтеграції. Між цими двома діями не виникає жодного автоматизму. Навпаки, може статися, що легке отримання громадянства (приклад Франції) спричиняє виникнення «антигромадян». Таке право призведе до того, що «нові» громадяни насаджуватимуть свої релігійні шлюби, полігамію, і, нарешті, норми шаріату.

Європа в полоні хибного морального обов'язку приймати іммігрантів, оскільки вважає себе відповідальною за колонізацію світу, дестабілізацію, загрозу його розвитку та погіршення навколишнього середовища, а тому змушена нести відповідальність за наслідки у вигляді економічної міграції.

Якщо Захід бажає допомогти країнам, що розвиваються, то, в першу чергу, повинен відмінити тарифи та мита на товари з бідних країн. В сільськогосподарській сфері Захід повинен зняти дотації, які «оберігають» неефективні галузі та витісняють товари фермерів із країн, що розвиваються. Максимальна доступність кордонів для товарів, послуг та капіталу є ефективнішим методом допомоги бідним країнам, ніж відкриття кордонів для імміграції їх громадян на Захід.

Висновки. В кінці ХХ та на початку ХХІ ст. проблеми міжнародної трудової міграції набувають першочергового теоретичного та практичного значення. По-перше, в результаті гострих демографічних проблем економічно розвинутих країн виникають диспропорції на ринку праці. Внаслідок цього не тільки розви-

ток, але й саме функціонування економіки неможливе без залучення мігрантів. По-друге, збільшення тривалості життя, зменшення народжуваності та проблеми з витратами на пенсії здатні серйозно вплинути на бюджети розвинутих країн. «Імпортуючи платників податків», старіючі суспільства намагаються полегшити податковий тягар, але це не завжди є економічно обґрунтованим. Кваліфіковані мігранти впроваджують інновації та часто самі їх фінансують, допомагають підтримувати конкурентоспроможність економіки ЄС, а некваліфіковані, навпаки, більше споживають із соціальних фондів, ніж сплачують внесків до бюджету.

В той же час в умовах фінансової кризи зростає нелегальна міграція, яка живить тіньову економіку, загострюються суперечності в соціально-культурній сфері, знижується соціальний капітал приймаючого суспільства.

Зовнішні економічні ефекти імміграції, опосередковані її політичними наслідками, носять головним чином негативний характер. Терористичні, криміногенні та етнополітичні ризики економічних агентів, що породжуються імміграцією, можуть обтяжувати приймаючі суспільства збитками та витратами. Це послаблює конкурентоздатність країн, які страждають від подібних наслідків імміграції. Посилення міжетнічної напруги, розповсюдження ксенофобії та расизму негативно впливає на довіру у суспільстві, що є важливим соціальним ресурсом розвитку економіки.

Дослідження економічних наслідків імміграції в ЄС дозволяє зробити ряд висновків, які можуть мати важливе значення для України. Досвід розвинутих країн вказує на існування певних закономірностей у виникненні та змінах економічних ефектів імміграції та специфіки їх проявів у конкретних умовах, значний потенціал розвитку як їх конструктивних, так і деструктивних тенденцій. Враховуючи відносну молодість міграційних процесів в Україні,

необхідно вивчати досвід розвинутих країн, в першу чергу, у сферах системної боротьби з нелегальною міграцією та реалізації системи заходів, направлених на підтримку толерантних міжетнічних відносин у суспільстві.

Міжнародні міграційні процеси, породжуючи різноманітні соціально-економічні проблеми як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів робочої сили, потребують регулювання з боку держав, що беруть участь в обміні трудовими ресурсами. В той час, коли більшість країн світу лібералізують свою зовнішню торгівлю, залучаються у світові ринки капіталу та валютні ринки, практично всі вони вживають заходів щодо обмеження міжнародної трудової міграції. Останнім часом, у зв'язку з формуванням «єдиної Європи» у країнах ЄС гостро постало питання про можливі наслідки цього процесу на ринку робочої сили. Активно обговорюється перспектива припинення використання праці іммігрантів із країн третього світу. На запровадженні найсуворіших обмежень наполягають уряди Франції, Німеччини та Великобританії, в яких переселенці із слаборозвинених регіонів світу становлять абсолютну більшість серед іммігрантів.

Інтеграція України у світовий ринок праці передбачає всебічне врахування тенденцій розвитку сучасної міжнародної трудової міграції, її форм та особливостей, механізму її державного регулювання. Однак, найбільшою проблемою для України є вплив нелегальних мігрантів. За підтримки ЄС та ООН збудовані та будуються центри для біженців у західних областях України, в тому числі і на Закарпатті. Після останнього розширення Європа змушена зміцнювати свої кордони від впливу значного потоку нелегальних мігрантів через східні кордони, які, у разі їхнього затримання, одразу апелюють, що вони є біженцями. В умовах подальшої глобалізації, міграція робочої сили – це проблема виживання нації, яку Україні потрібно вирішувати негайно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bade K. J. 2004. *Evropa v pohybu*. Praha: Nakladatelstvi Lidove noviny, 2004.
2. Borgas G. (ed.). 2000. *Issues in the Economics of Immigration*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2000.
3. Brown A. 2002. *Do We Need Mass Immigration?* London: Civitas – Institute for the Study of Civil Society, 2002.
4. Buchanan P. 2004. *Smrt Zapadu. Vymirani obyvatel a invaze pristehovalcu*. Praha: Mlada Fronta, 2004.
5. Citrin J.; Green D. P.; Muste C.; Wong C. 1997. Public Opinion toward Immigration Reform. The Role of Economic Motivations. *Journal of Political Economy*. 1997, vol. 59, no. 3, s. 858-881.
6. Cornelius W. 2005. Controlling “Unwanted” Immigration. Lessons from the US, 1993-2004. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2005, vol. 31, no. 4, s. 775-794.
7. Epstein G. S.; Hillman A. L. 2003. Unemployed Immigrants and Voter Sentiment In the Welfare State. *Journal of Public Economics*. 2003, vol. 87, no. 7-8, s. 1641-1655.
8. Fukuyama F. 2006. Identity, Immigration, and Liberal Democracy. *Journal of Democracy*. 2006, vol. 17, no. 2, s. 5-21.
9. Garcia A. S. 2006. Does illegal immigration empower rightist parties? *Journal of Population Economics*. 2006, vol. 19, no. 4, s. 649-670.
10. Chen H. J. 2006. International Migration and Economic Growth. A Source Country Perspective. *Journal of Population Economics*, 2006, vol. 19, no. 4, s. 725-748.
11. Cholewinski R. 2005. Migrants as Minorities. Integration and Inclusion in the ED. *Journal of Common Market Studies*. 2005, vol. 43, no. 4, s. 695-716.
12. Lahav G. 2004. *Immigration and Politics in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
13. Lee R.; Miller T. 2000. Immigration, Social Security, and Broader Fiscal Impacts. *The American Economic Review*. 2000, vol. 90, no. 2, s. 350-354.
14. Mayr K. 2005. *On the Fiscal Impacts of Immigration*. Frankfurt am Main; Oxford: Peter Lang, 2005.
15. Rossignol S.; Taugourdeau E. 2006. Asymmetric Social Protection System with Migration. *Journal of Population Economics*. 2006, vol. 19, no. 3, s. 481-506.
16. Schou P. 2006. Immigration, Integration and Fiscal Sustainability. *Journal of Population Economics*. 2006, vol. 19, no. 4, s. 671-689.
17. «USA Today» від 19.04.2009. <http://www.unian.net/ukr/news/news-311941.html>. Pew Research Center on Religious and Public Life; Wikipedia.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

FOREIGN POLICY OF THE HUNGARIAN REPUBLIC: EXPERIENCE OF EUROPEAN INTEGRATION

Товт К.Я.,

Ужгородський національний університет

Гене́за зовнішньої політики Угорщини, національні стратегічні пріоритети зовнішньої політики. Особлива увага у статті приділена характеристиці новій зовнішній політиці Угорщини і шляху Угорщини до ЄС. Проаналізовано зміни в українсько-угорських відносинах, а також у сфері захисту прав національних меншин.

Ключові слова: Україна, Угорщина, ЄС, зовнішня політика, нація, регіон.

Генезис внешней политики Венгрии, национальные стратегические приоритеты внешней политики. Особое внимание в статье уделено характеристике новой внешней политике Венгрии и пути Венгрии в ЕС. Проанализированы изменения в украинском-венгерских отношениях, а также в сфере защиты прав национальных меньшинств.

Ключевые слова: Украина, Венгрия, ЕС, внешняя политика, нация, регион.

Genesis of foreign policy of Hungary, national strategic priorities of foreign policy. Particular attention is paid to the description of Hungary's new foreign policy and Hungary's way to the EU. The changes in the Ukrainian-Hungarian relations, as well as in the sphere of the protection of the rights of national minorities, are analyzed.

Key words: Ukraine, Hungary, EU, foreign policy, nation, region.

Проголошення Третьої Угорської Республіки 23 жовтня 1989 року, а також прийняття Державними Зборами (Парламентом) Угорщини у 1989 році демократичних законів про референдум та народну ініціативу, нового закону про вибори, про право громадян на створення об'єднань та асоціацій, на проведення мітингів та зборів, про функціонування та господарську діяльність політичних партій, і що особливо важливо – нової редакції Конституції Угорщини – визначили у політико-правовому вимірі нові основи формування якісно нової внутрішньої, а також і зовнішньої політики Угорської Республіки.

Принципово важливо відзначити, що із зміною політичного режиму після виборів 1990 року, відбулася зміна зовнішньополітичних пріоритетів Угорщини.

По-перше, так зване повернення, входження чи реінтеграція у лоно європейської цивілізації вимагали від Угорщини

більш суттєвих, структурних змін власне суспільства, набуття угорським суспільством європейської культурно-історичної ідентичності. Цьому об'єктивно сприяла і радикальна зміна системи міжнародних відносин у Європі.

По-друге, стратегічним виміром зовнішньої політики Угорської Республіки на початку 90-х років ХХ століття була розбудова якісно нових міжнародних відносин не тільки на міжнародному, але і на регіональному рівнях.

По-третє, на новий рівень також піднявся і інституційний розвиток двостороннього співробітництва Угорщини з незалежною Україною. Це стосувалося формування нової системи взаємовідносин між двома сусідніми державами з питань перетину кордону, захисту прав національних меншин, розвитку економічної співпраці та гуманітарного співробітництва.

Після підписання Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між

Україною та Угорською Республікою, 6 грудня 1991 року було підписано *Договір про основи добросусідства та співробітництва* між Україною і Угорською Республікою (надалі – Договір про основи добросусідства), який згодом – 1 липня 1992 року було ратифіковано Постановою Верховної Ради: “Україна і Угорська Республіка, будуючи свої відносини, що сягають корінням в історичне минуле їх країн, переконані в тому, що добросусідство, взаємна повага та співробітництво між двома країнами відповідають інтересам народів України і Угорщини і слугують створенню якісно нових відносин, заснованих на рівноправності, і зміцненню системи безпеки в Європі” [1].

Основні напрями зовнішньої політики Угорської Республіки були сформульовані саме в цей час. Більше того, зовнішньополітичні стратегічні напрями закріплені у Конституції країни.

Отже, визначимо вже традиційні як на сьогодні, основні зовнішньополітичні стратегічні напрями Угорської Республіки:

- прагнення до євроатлантичної інтеграції,
- міжрегіональне добросусідське співробітництво,
- захист і підтримка угорської національної меншини, яка проживає за кордоном [2].

Безперечно, що уряди, коаліційні уряди Угорської Республіки за період 1990-2011 років в залежності від політико-партійної приналежності, надавали пріоритету другому чи третьому напрямам, втім, усі три напрями послідовно реалізовувались.

З точки зору розбудови та посилення загальноєвропейської системи безпеки найважливішим було приєднання до Європейського Співтовариства та НАТО. Набуття країною повноправного членства в НАТО відбулось 12 березня 1999 року, відповідно вступ до Європейського Союзу відбувся 1 травня 2004 року. Угорщина підписала угоди про добросусідство із всіма країнами Центральної та Східної Європи.

Угорщина однією з перших держав Центральної Європи розпочала розбудову інституційних взаємовідносин з ЄС: 25 червня 1988 року було підписано Спільну декларацію РЕВ і ЄЕС, таким чином були встановлені офіційні відносини між Європейським Співтовариством і країнами РЕВ на двосторонній основі. 26 вересня 1988 року між ЄС та Угорщиною була підписана так звана угода нового типу “Європейська угода”. З точки зору фінансування економічних реформ, саме Угорщина і Польща у 1989 році в рамках програми PHARE отримали фінансово-економічну допомогу.

Якісно новим етапом для Угорщини в європейському інтеграційному напрямі стало підписання у 1991 році в Брюсселі *договору про асоціацію* з європейською спільнотою, який передбачав формування та розвиток зони вільної торгівлі, створення умов щодо заохочення інвестицій іноземного капіталу, усунення будь-яких бар’єрів між країнами континенту для вільного переміщення через кордони товарів, капіталів, послуг і робочої сили, вдосконалення політичного діалогу, наближення фінансових і юридичних систем країни до загальноєвропейських стандартів [3].

Статус асоційованого члена ЄС для країни вже визначав не тільки прагнення, але і юридичні гарантії європейської інтеграції Угорщини, зрозуміло, за умов виконання критеріїв.

Активізація політичного діалогу про приєднання відбулась з 1993 року. Насамперед, було визначено чіткі критерії вступу, які і містила резолюція ЄС, що була прийнята у 1993 р. в Копенгагені. Фактично, 22 червня 1993 року Європейська Рада в Копенгагені визначила принцип членства в ЄС для будь-якої країни, яка бажає вступити до Європейського Союзу:

- розвиток багатопартійної політичної системи на основі реалізації демократичних принципів правління,
- розбудова ринкової економіки,
- встановлення верховенства права, імплементація законодавчих актів ЄС.

1 квітня 1994 року Міністр закордонних справ УР Геца Єсенскі офіційно подав заяву на повноправне членство у Європейській Союз: “Парламент Республіки одноставно схвалив рішення вступити до ЄС. Угорська Республіка повністю підтримує цілі, що містяться в Маастрихтському договорі, і готова взяти на себе зобов’язання, пов’язані з членством у ЄС і своїм приєднанням до цієї організації збирається зміцнити процес європейської інтеграції” [4].

Отже, Угорська Республіка першою з країн Центральної Європи подала офіційну заяву на повноправне членство в ЄС, а 15 липня 1997 року Європейська Комісія опублікувала свій звіт-оцінку стосовно угорського офіційного прохання вступу до ЄС, де пропонувала розпочати офіційні переговори з Угорщиною відносно вступу в ЄС. Наступним важливим кроком Угорщини до ЄС було рішення Європейської Комісії від 10-11 грудня

1999 року у Гельсінкі, де була визначена нова стратегія Євросоюзу стосовно приєднання країн-аплікантів “першої хвилі”, де була визначена низка вимог фінансового та правового характерів з боку ЄС.

Таким чином, вищезазначене свідчить про те, що процес європейської інтеграції це достатньо складний і тривалий процес, який залежав і нині залежить як від внутрішніх реформ власне Європейського Союзу, так і від реформ всередині країни, яка бажає вступити в ЄС. Готовність до вступу мають проявити всі договірні сторони. Важливо підкреслити і виконання країною-аплікантом загальноприйнятих так званих копенгагенських критеріїв. Динамічне формування конструктивних, прагматичних двосторонніх взаємовідносин було характерним для України та Угорської Республіки – двох незалежних держав, суб’єктів міжнародних відносин у центральноєвропейському регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya.- Bp.: Vadas, 1991. – 391.o.
2. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya.- Bp.: Vadas, 1990. – 337.o.
3. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya.- Bp.: Vadas, 1991. – 392.o.
4. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya.- Bp.: Vadas, 1994. – 159.o.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Олена Данильченко*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,77. Замов. № 08/17. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.